

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVILAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

»Üdvözet a győzőnek«

KARÁTSON GÁBOR

»az én agyamban nyílik a vészkiárat.«

RAKOVSZKY ZSUZSA

*»Más részről pedig ott vannak az olyan félszemű próféták,
mint mondjuk én«*

NEIL POSTMAN

Mcmxciv Május

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

MCMXCIV MÁJUS

HATODIK ÉVFOLYAM ÖTÖDIK SZÁM

Karátson Gábor Üdvözet a győzőnek 3

Bíró A. Zoltán Nagy és Kis Történetek 7

Deák István A per (Nürnberg után, Nürnberg előtt?) 11

Gombár Csaba Helyzetjelentés az államhatalomról 17

Rakovszky Zsuzsa Kettőstudat 22

Spiró György T-boy (Melyik szomszéd? – Vernisszás) 23

Lódi Tamás Az új igazgató 29

Párniczky Mihály Hat határozatlan névelő 31

Vincas Mykolaitis-Putinas A töviskoronás Gondviselő 34

Vytautas Macernis Mint ki a múltó világban 35

Johann Peter Hebel A Rajna-vidéki Házibarát kalendáriumi történeteiből 37

Bodor Béla Versek 42

Neil Postman Technopólium (Thamusz ítélete) 45

Sigmond István A Futam 48

Török András LENGYEL PÉTER / MACSKAKÓ (Margináliák) 53

Szabó Judit Portré, lakással 62

Urbi & Orbi (iv)

E számunkat R. PÁN JÓZSEF építész rajzaival illusztráltuk. (A tervező álma: Egy romváros újjászületése című könyvből: Budapest, 1945. március.)

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS (1989-1993). GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11.

TELEFON ÉS FAX: 182-1291

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ; SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST, SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4324. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 588 FT, FÉL ÉVRE 294 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT. FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETÖKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNYIGAZGATÓSÁG NYOMDÁJA, LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KÖRLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY.

A CORVINA KIADÓ TAVASZI ÚJDONSÁGA

Norman Cohn

Európa démonai

A BOSZORKÁNYÜLDÖZÉS TÖRTÉNETE

Ez a kötet az európai történelem fonákját vizsgálja, azt a törekvést, hogy a világot meg kell szabadítani bizonyos fajta emberektől. Ez az igyekezet ma sem ismeretlen, s a történeti áttekintés az olvasóban a XX. századot illetőleg is gondolatokat ébreszthet.

ÁRA: 680 FORINT

TAVASZI KÖNYVVÁSÁR A CORVINA KIADÓBAN!

A CORVINA KIADÓ KÖNYVEI KEDVEZMÉNYESEN
VÁSÁROLHATÓK A CORVINA KÖNYVKLUBBAN:

BUDAPEST, V., VÖRÖSMARTY TÉR 1. II. EMELET 201.

NYITVA: HÉTFŐTŐL CSÜTÖRTÖKIG 10 - 15,30-IG

PÉNTEKEN 10 - 13,30-IG.

BŐVEBB FELVILÁGOSÍTÁS A KERESKEDELMI
OSZTÁLYON. TELEFON: 117-8379.

Üdvözlét a győzőnek

KARÁTSON GÁBOR

Mennyire igaza volt M. H.-nak abban, hogy minden, amit a nyilvánosság előtt ma ki-
mondanak, egy-két év alatt megavul; de akkor mitévők le-
gyünk?

(miért kellett C'ennek megbuknia?)

A zsarnoki, a legszarnokibb C'in-dinasztia bukása után az új császár főkamaraosa annyit idézte a *Dalok Könyvét*, unostalan, hogy a császár – az új, a Han-dinasztia megalapítója, nemrég még lázadó katonatiszt – végül is ingerülten kifakadt:

– Lóháton hódítottam meg magamnak a birodalmat, mire jók akkor ezek a dalok?

– Lóháton, az igaz – mondta a főkamaraos –, de kormányozni már nem lóhátról fogod. – A C'ennek meg kellett buknia – tette hozzá –, mert nem vette tekintetbe a *Dalok Könyvét*.

És másodszor és harmadszor is ezt válaszolta, míg csak hirtelen el nem sápadt a császár, megértve, szakadék fölött áll.

(a költészet hasznáról)

A régi Kína attól lett a régi Kína, hogy a császár végül is belátta, a költészet mégiscsak mindennél fontosabb. Földrögzítette a klasszikusoknak az előző rendszerből örökölt tilalmát.

De azért ma, 1994. március 26-án, egy nappal a nyári időszámítás bevezetése előtt, valahogy meglepett a bemon-dónő gögje:

– Holnaptól kezdve tehát egy órával később kel a Nap.

(mi világos, mi nem)

Igazán nem tudom, mit csináljak, hogy kiktől féljek jobban. Természetesen ezúttal is a liberálisokra fogok szavazni, a két kerületi jelöltből arra, aki Kiliti ügyében a fenék-küszöb ellen szavaz, ha mind a kettő úgy szavaz, valami más szempontot addig majd csak megint találok, sajnos.

Csak sajnos most már hit nélkül, örömtelenül. Eleve azt mondják sokan szakértők, úgyis az emeszpé fog nyerni, amit nem mondtak így az emdéeftől 1990-ben, s mégis akkor is az nyert. De hátha az emdéeftől jön be most is, aggódnak mások; ugye a tévé, rádió satöbbi. Emeszpé, emdéeftől, ezeknek cseppet sem örülnék, eleve nagyon kínos volna már, a magyar mindig hogy szavaz; a liberálisok győzelmének meg épp csak egy kicsit. Nem úgy, mint 1990-ben, amikor el voltam keseredve aztán a vereségen nagyon.

Világos volt, hogy mi szenvedtünk vereséget, ma már nem lenne olyan világos, hogy mi győztünk.

(választások 1990-ben)

Mert eljátszottak közben egy játékot itt, hogyan szakítsuk Magyarországot háromfelé. Annyira egyszerű volt az ötlet, bámulom ma is. Maradtam egy személyben a nem létező nemzeti egység.

Mi tagadás, ijedten. Szakasztott olyannak érzem a helyzetet, mint tanultuk az iskolában, hogyan viselkedtek Mohács előtt a magyar urak. Hogyan eresztették le egyesült erővel hazánkat a sírba. S ebben a képben a török nem csak a választások leendő nyertese, akárki lesz is az.

Egyszerűen sértésekről beszélek. (A közgazdaságtanhoz annyira, de annyira nem értek, pláne, hogy úgy érzem, senki sem ért hozzá olyan nagyon, nagyon érteni hozzá talán nem is lehet: az erők világtörténelmi játéka, a megállíthatatlanul kibontakozó ökológiai katasztrófa láttán, azt hiszem, épp csak annyira, mint érthet a gépész egy éppen felrobbanó gőzkazánhoz.) Az ország szellemi valóság, s így mindig az egész országot sértették meg, akik megbántották ezt vagy azt a csoportját. S ami a lényeg: ezek a sértések, épp azért, mert az egészet érték, nem voltak szimmetrikusak.

Kezdte az emdéeft a zsidózással, a választási kampányban, annak idején. Vagy ők maguk csinálták, a vezetőség, vagy valakik köreiből, vagy elfogadták ismeretlenektől. – De, mondjuk, krampuszoktól.

Ha én vagyok nekik, én tiltakoztam volna azonnal. Ha hátha ellenségeim csinálták, hogy befeketítsenek. Már csak hazafiságból is, mint tiltakoztam azután én részben épp ezért.

Két emdéeftes ismerősömet is megkörnyékeztem különben akkor, emeljük fel szavunkat együtt e csúf hadjárat ellen. Leráztak finoman.

Jóérzésű ember az emdéeft közelében ezek után nem maradhatott. De hát maradtak, nagyon is, jóérzésűek is: bizonyos hitelvesztettség állapotában. Az ország egyharmada ezzel, eminnen nézve, már megint elveszett. Amonnan nézve meg, ezek szerint, a másik kétharmada. Vagy ilyesmi. De annyi biztos, nem csupa zsidó.

(Épp az a magyar liberalizmus zúzódott össze szinte teljesen, s ki tudja, tán hosszú időkre, amelyet egy mennyei szerezposztás szerint talán csakugyan valamiféle emdéeftnek kellett volna képviselnie.)

De az igazi hazaszeretet a magyar kultúrát sem hagyhatta volna ilyen állapotba jutni. És nemcsak zsidózni kezdtek, hanem magyarozni is, amitől épp a magyarságról való beszéd is túrheterlenül lezúllott.

Sem nem játszhatott volna a vízlépcső ügyében a szlovák vízügy kezére, vagy nem tűrte volna el, mindenesetre, hogy a teljességgel hatalomban maradt régiek az ő kezükre játsszanak. [Gyurkó János előtt még.]

De itt mindenki a magát tapossa.

A maga hitbizományát.

Ami valahol, valamikor, tényleg talán csak egy égi pillanatban egyben volt és úgy érvényes is volt, az az idők során részekre lett tagolva, és úgy külön már egyik sem igaz. Így verték széjjel az ún. szocialisták a szocializmus becsületét a rendelkezésükre álló 10 + 33 év alatt. Persze ezek sem részarányos dolgok, de a helyzet végül is úgy áll elő, hogy választani tulajdonképpen nincs miből.)

Hátravolt még nekem a feketelevés.

Mert most meg az eszédes következzék s a Charta.

(Claude Lévi-Strauss a televízióban)

Általában az ún. igazságtétel kérdésével kapcsolatban. Legjobb megint csak előrebocsátanom, olyasmi ez, amiről nekem nem lehet véleményem. Mert én, ez már csak így van, magát a börtönbüntetést általában véve nem helyeslem. S nemcsak a saját élményeim miatt!

Ha így, ha úgy, túl vagyunk már a halál-küszöbön. Túl a teljes világ, amely az emberi léthelyzettel el nem különíthető. Új szakasza ez a Nagy Ontológiai Válságnak, amely ember és ember, ember és állam, ember és természet viszonyának katasztrofálisra fordultában már eddig is megmutatkozott. Csak épp a folyosó most még hűvösebb s még sötétebb. Nem gondolom azonban, hogy ez maga a vég. A végső vég képzete azoknak kedvez, akik szeretnének mindenről az eddigi módon tovább beszélni.

Most jönne az, ami elmékedésem savát-borsát adná, a másrészt.

Idéztem Lévi-Strausst a televízióban, a *Szomorú trópusokból*, rég Hankiss alatt még; esti műsorban, nem hiszem, hogy odafigyelt volna bárki is, elvégre az efféle anekdotázás jogilag nem értelmezhető.

Ul L.-S. valami óceániai szigeten, kidőlt fatörzsön, együtt a helybeliekkel, akik kannibálok talán, ott ül a főnök is, diskurálnak.

Ti mit csináltak, kérdi a főnök, ha valaki valami *hihetetlen gaztettet* követ el?

Börtönbe csukjuk.

Hát az meg micsoda?

L.-S. elmagyarázza.

Elhúzódnak tőle a kannibálok.

Egész: rendes embernek tartották pedig eddig az etnográfust.

Ide figyelj, mondja a főnök, ha valakit annyira gyűlölsz, öld meg, de élő embert ily szűk helyre zárni, ilyesmit sehoh másutt senki nem csinál.

Ez megengedhetetlen.

Másik történetem: egy észak-amerikai halásztörzs a főbenjáró bűnnel kapcsolatban a következőképpen járt el. A bűnöst halálra ítélték; majd összetörték a csónakját, evezőjét, íját, nyilait, varsáját. Ez volt az ítélet-végrehajtás. Az éghajlat ott annyira zord, a körülmények oly kedvezőtlenek, újakat fabrikálni ideje nincs: halál fia.

Igen ám, szoktam volt folytatni történetemet, amelyet szerettem előadni társaságokban is, addig-addig meséltem, amíg ilyen nem lett, most, hogy utánanézem a könyvben, ott más azért kicsit, síkföldi lovas indiánokról van ott szó, de most már maradjon így, a lényeg azért ez, van annál a törzsnél egy másik törvény is:

ha valakinek tönkre találna menni a csónakja, evezője, íja, varsája, a törzs köteles a segítségére sietni.

Jönnek tehát ugyanazok a személyek, akik az imént csak mindenét összetörték, hoznak neki, kinek mije van, varsát, íjat, evezőt, csónakot.

A gyilkos persze tudja, ő mindezt nem érdemli meg. Viszontajándékok készítésébe fog, azokkal járja a falut.

– Lám – mondják –, mégiscsak derék gyerek ez a Pista, ni csak, mit hozott.

Viszontajándékokat készítenek ők is. Így megy ez mindaddig, amíg csak a bűnt ki nem passzírozták a világból.

Azt, ami történt, jóvátenni már nem lehet; a tettest így *direkt* elővenni nincs miért; unalmas; *valamit* viszont muszáj csinálni.

Felvettem aztán egy szép napon a 2000-ben, hívjon meg bennünket a jogi kar, akiket segített 1956 után börtönbe jutni, egy gyümölcsös délutánra, a gyümölcsleveket tényleg nagyon szeretem. Rostos gyümölcsös! Bocsánatkérés semmi esetre ne legyen, csupán egy (nem hosszú) beszéd, s professzorok, diákok társasága. Képzelted, mi lett belőle, semmi. Vagy az van, az egyetem méltóságán alulnak találta a dolgot, a béemmel együttműködni, annak idején, nem volt méltóságán alul, vagy mégsem olvassák a 2000-t annyian, mint Bojtár Endre hinni szeretné.

Másfél évert egy-két pohár gyümölcsös, könnyen cinizmusnak nézheték volna a dolgot azok, akik ennél rosszabbul jártak azért; de persze én nem tréfálkozni akartam. A képzelet játéka kiszámíthatatlanok. Micsoda ünnepeket lehetett volna rendezni itt! Akár az evangéliumokban. Erre azonban már nem került sor.

Liberális barátaim megindultak a Zétényi–Takács ellen, akár a tankok. Egy ideig egyébről sem lehetett hallani, mint az ötvenhatosok bosszúvágyáról (mintha csak bizonyítva volna, hogy a bosszúvágy eleve nemtelen; a görögök például nem így látták a dolgot), s keresztényi megbocsátásról, vizenyősen (amit különben sem értettem soha, gyerekkoromban se már: bocsánatkérés, megbocsátás, azon kívül, hogy megalázó, mi volna az?), és én, a börtönbüntetést nagy – megengedem, a mai társadalomban csak filozofikus – ellenzője, egyszer csak nem érttem, mindez a jóság miért csak egyetlen csoportra vonatkozik, betörőkre, tolvajokra, sikkasztókra akkor miért nem? Az apa-, anyagyilkosokra? Akárcsak nemrég még a nép-nemzetieké, most már a liberálisok hangneme is bántott: álságos volt, ironikus, fölényes; ingerült, hideg; meglepően összevissza.

Ha az előbb *amott* még azt írta egy nevezetesség, hogy zsidóság és magyarság között (s a zsidók ne volnának magyarok?) 1945 után a történelmi együttműködés lehetősége megszűnt (nem együtt vettünk-e részt a forradalomban, kérdeztem *akkor* még meghökkenve magamtól; és hát igen, és a zsidó magyartanárok, a zsidó térképrajzolók, antikváriusok?), rávágta akkor meg most meg *eminnen* egy másik híresség, „a Zétényi–Takács már majdnem olyan, mint '44-ben a zsidóüldözés volt”. Dühöngve kérdeztem magamtól, miért kell a kettőt e kis csomóval így ügyesen összekötni? A kereskedelemben ezt tekintik tiltott árukapcsolásnak. S furcsa, de így van, ezzel a túlvilág felől nézvést kezdtek leszakadni további részek; rajtam pedig elhatalmasodott valami nagyon is jól megmagyarázható szorongás.

(Kádár kettő)

Mint látjuk, e téren a tények engemet nem is érdekeltek (jogi értelmezésük meg pláne nem: kidugsz egy gépfegyvert az ablakon, lekaszabolsz néhány száz embert, a dolog jogilag talán le sem írható – így kellett hallanunk legalábbis sokáig –, más halálra ítéli az ország miniszterelnökét, mindenki tudja, hogy ítélete nem ítélet, hanem gyilkosságra való felbujtás, ilyesmi, mit tudom én, de szíve joga, ha ak-

kor csinálta, amikor módjában állt – mi érdekes volna egy ilyen tudományban?), s hát valljuk meg, nem is érdekesek, szerintem. Istenhez vezető út volt a börtön, gondoltam én, ezek az emberek mihez is foghatnának vele? Még irigyletem is volna tőlük, kínos lett volna valahogy, ha akár ennyi év után is néhányan közülük odaülnek a mi hűlt helyünkbe. A liberálisok hangneme azonban *valamire vallott*, homályosan; talán csak arra, hogy lélektani érzékük igen csekély. Mint akik füttyülnek a kedélyre.

Mert az országot bántották meg ők is, semmi kétség. *Valamiképp* az ország a saját forradalmát ugyan tényleg föladta, elfelejtette talán, a mindennapokban mintha nem volna vele mit kezdeni; a szellemi valóságok attól azonban jelen vannak, láthatatlanul és változatlanul. Az elhunyt lelkek árnyai is, mondanák a régiek, mondom én is. S erre tekintettel nem lenni nagy könnyelműség. A dolog egyszerűen így az éjszakai égből visszaüthet.

Egy szó mint száz, a nyelv hazuggá tétele szinte újra teljes: annak idején ha a Kádár-rendszer a maga tömörszerűségében akadályozta a dolgok leírását, az újonnan előállított helyzet e részekre tagoltságban ér el hasonlót. Itt és ezért ezt nem illik vagy tán nem is szabad kimondani, ott és azért meg azt nem. Hol tiltakozzok, ha vesszük, a Rádió megszállása ellen? Elballagok a chartás tüntetésre, életemben először, s egyik lábamról a másikra állva hallgathatom némelyik szónok szófacsarásait, amikből „az elmúlt rendszer” szépféltetése jön ki, értelmezhetetlenül ugyan és bár-mikor letagadhatóan. Egymásnak játszik a két csapat (ilyenkor mindig csak két csapat van), és nem is értik, mit keres a civil a pályán. Hogy azt írj, amit gondolsz, ami csak úgy eszedbe jut, azt beszélj, annak alig vannak már végvárai itt-ott, a féligazság, harmadigazság, negyedigazság pedig nem igazság, annál jobb már a teljes hallgatás, ezt megtanultam jól az elmúlt évtizedekben, értettem én az első pilanattól; a kádárizmus már majdnem újra itt van. Vértelenül ugyan s látszólag tarkabarkán, ami azonban majdnem még megalázóbb.

Csak közben a zsidózó pöfögés is újra fölerősödött, hallgatni sem lehet. Hát kénytelen talán mégis kardot fogni az ember, és szétütni vele maga körül, mondhasa megint a magáét; mint Don Quijote, mindig megint csak egy pillanattal.

Érdekes pedig, annak idején a demokratikus ellenzék őrizte majdnem egyedül 1956 emlékéit. Egyetlen hiba is szörnyeket szül; s aztán már vérszenes összebonyolódik a helyzet. Attól tartok, a régi felkelők közül sokakat ez a csúfokodás kergetett át a jobboldali táborokba.

(bátortalan szerelmes)

De mindez összefügg talán egy másik furcsasággal is. Ma már sokan hajlamosak (és szeretnének is) megfelekedni az egykori demokratikus ellenzék bátorságáról, áldozatvállalásáról stb., mondván, könnyű volt nekik; ami szintén csak a valóság utólagos átmázolásához tartozik. A forradalmiság napja persze közben, hogy, hogy nem, leáldozott, ám akkor óhatatlanul forradalmároknak látta őket az ember – forradalom nélkül, az igaz, ami a dolgot csak tovább bonyolítja. A szaiszi fátýol fellebbentése aztán eléggé olyan semmilyen se mutatványnak bizonyult. Az egykori felkelők bizonyosan nem a piacgazdaságért haltak meg, piacgazdaságért nem hal meg az ember, s nem is csak Magyarország függetlenségéért, hanem a szabadságért, egyáltalán, ami akkor-táj az „igazi szocializmus”-sal egyértelmű volt – akármi is az. De a demokratikus ellenzékéről is azt hihetted, hogy

Nyugat-Európánál nagyobbakra is néz. Mire, vajon? *Mindenki azt várta, szerintem, a mágikus tetteket és gesztusokat. Amik nélkül semmi sem megy.*

Olyasmi volt ez, mint a szerelmes esete, aki sokáig küzd egy gyönyörű lányért, s végül is célhoz ér. Menjünk mozi-ba, javasolja az első közös estén. Az mosolyogja meg ezért először, aki még megszeppenve sohase volt. Csakhogy a második estén is moziba menni látjuk őket. A harmadikon s a negyediken is. Telnek-múlnak a hetek, hónapok, évek. A nyolcadik este után sejtette azért már a lány, hogy itt valami baj van.

(a Duna dalait nagy hiba volt nem tekintetbe venni)

Ha le nem szakad az a rohadt zsilipkapu, tán meg sem tudom írni ezt az üdvözetet, akárkinek. Mégis, mint mondták a busmanok, a szellemek élnek, ha erejük már nem is a régi. Mert itt van ám valóban a „szocializmus”, „az igazi szocializmus” kérdése is (nem biztos ám, hogy az akkori marhaságnak), ha már az emeszpé győzelmének a lehetségesége így fölmerült, szóba hozható már csak azért is ez is ismét. 1956-ban valamennyien azt akartuk, de milyen viszonya van az emeszpének '56-hoz, semmilyen; s egy nép életében efféle intuíció csak egyszer adódik. Mert az volt, intuíció; eleven, változókéony, s nem gazdasági séma.

Az évtizedek során, számomra legalábbis, az az igazi szocializmus átértelmeződött ökológiai societasszá: amelynek egyenrangú résztvevője kell legyen újra minden földi lény, ha azt akarjuk, hogy az élet egyáltalán fennmaradjon.

Hát az emeszpé és aztán az emeszpé efféle fordulatról még csak nem is álmodott. Pályájának vége felé sem: ma mindenki puha diktatúráról beszél, de nem tudom, mi lett volna olyan lány Bős-Nagymaros építőiben, akik az élet megsemmisítésére törő szándék talán legjellegzetesebb megtestesítői voltak, Európában mindenestire. Rémálok az egész, Németh Miklós lépésétől eltekintve, amellyel a nagymarosi építkezést leállította – és ettől persze nem lehet eltekinteni (mint ahogyan, ha kell, sorolhatnám én vég nélkül az emdéesz s az eszdéesz vagy a fidesz stb. és főleg bennük egyes emberek olyannyira rokonszenves vonásait; mondhatnám ebből, abból, amabból a pártból a vízlépcső-ellenes képviselőket: ez az frás nem értékelő frás, tárgya csupán a nyelvi szétszakadozottság létrejötte); nem látom azonban, hogy maga az emeszpé elállt volna a Mű végigvitelétől.

Ha hihetek a *Magyar Hírlapnak*, 1994. március 25., péntek, az emeszpé külügyi szóvivője, az Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke szerint „Pozsonnyal most meg lehet egyezni; nem tudja azonban, a bőszi problémával kapcsolatban létezik-e jó megoldás; a vita politikai és presztízmegfontolások miatt mérgeződött el, tette hozzá”. Egyezünk csak meg, igen, de hogy? Tisztelettel jelentem, politikai és presztízmegfontolásból siratom szítává lett anyámat.

Látom az újságban ugyanott, a 3. oldalon azt is, közepén, „lesz vádemelés sortűzgyben”. Mert miközben én morfondíroztam magamban, az Országgyűlés megszavazott valami törvényt. Nem is tudom, mi lesz megint, hát semmi, nyilván. Kinek a vezetésével fogjuk a vízlépcsőt aztán befejezni, vagy mit fogunk csinálni. A dalok, képviselő urak, ma és maholnap, a dalok! S nincs mód kimenni innen. Nem csaphatód be magad mögött az ajtót. Legfeljebb annyit van, fölállsz, az ajtóhoz lépsz, kinyitod, becsapod, bumm, belülről, és aztán visszaülsz a többiek közé.

UTRIUS

Grünwalsky Ferenc filmje

Ez a film tiltakozás az ellen, hogy egy 20-22 éves fiataalt azért, mert két ország, vagy két rendszer összeveszett egymással, behívjanak katonának és aztán meghaljon. Sajnos a történet bárhol, bármikor, bárkivel megtörténhet, az értelmetlen háború lehetősége is fennáll, sőt egyre nagyobb.

Írta, fényképezte és rendezte: Grünwalsky Ferenc

Szereplők: Szabados Mihály, Szűcs Ildikó, Szabó István, Andorai Péter, Nemesák Károly

Gyártó: Fiatal Művészek Stúdiója

Forgalmazza — A Magyar Mozgóképek Alapítvány támogatásával — a Budapest Film Rt.

GRÜNWALSKY FERENC AZ UTRIUS CÍMŰ FILMJÉÉRT ELNYERTE
A 25. MAGYAR JÁTÉKFILMSZEMLE RENDEZŐI DÍJÁT

UTRIUS

ÚJ MŰVÉSZET

A MÁJUSI TARTALOMBÓL

Lajta Gáor: Az akarat formája. Pablo Picasso portréjához.

Kováts Albert: Kelet kezd — Nyugat befejez (Swierkiewicz Róbert kiállításáról).

Bakos Katalin: A modern cseh művészet története három kiállítás tükrében.

Andrási Gábor: Megyik János kiállításáról és Karátson Gábor könyvéről.

Körner Éva: Magyar avantgárd — izmusok nélkül II.

Urbach Zsuzsa: Magyarországi Mária.

Előfizethető személyesen, faxon, vagy levélben is: 1054 Budapest V. Báthori utca 10. VII. emelet 707.

TELEFON/FAX: 131-6702

Nagy és Kis Történetek

BÍRÓ A. ZOLTÁN

A Transsylvania név első-sorban történelmi képzettársításokat ébreszt. Feltéve, ha az e vidéktől távolabb élőknek e név hallatán egyáltalán eszükbe jut valami. Az „erdélyi magyarság” fogalma aligha mond ennél többet. Még azok számára sem, akik alkalmi politikai kommentárokból tájékozódva interetnikus feszültségek színtereként azonosítják ezt a régiót. Nem mondhat többet, hiszen köztudott, hogy amely nép, nemzetiség a követelések nyelvén fogalmazza meg identitását, az mások szemében kiskorúnak látszik. S a kiskorúság – a mások, a nagyobbak, a szilárd identitással rendelkezők szemében – a történelmi tegnapot jelenti. Azt a társadalmi teret és időt, amelynek keretei közt nem történhetnek igazán hasznos dolgok; olyan társadalmi szereplőket, akik hangosak ugyan, de végső soron jelentéktelenek.

Ennek az uralkodó közhelynek az árnyékában igen kevés esélye van annak, hogy az erre a régióra irányuló értelmezői szándék szélesebb körben elismerést vívjon ki magának. Sőt az értelmező magatartás magában az elemzendő régióban is nehézségekbe ütközik. Az erdélyi magyar politikusok, egyházi vezetők, értelmiségiek sietősen próbálják ma megfogalmazni az ebben a régióban létező magyar társadalom „Nagy Történetét”. A Nagy Történet megalkotásában sok mindenre szükség van, történelmi kellékekre, egy uralkodó stílusra, intézményekre, társadalmi szerepekre, jogi garanciákra stb. De arra az értelmezői magatartásra, amely a mindennapi élet Kis Történeteinek próbál érvényt szerezni, arra nincs szükség. A Nagy Történet építői nem szeretik a Kis Történeteket. Az erdélyi magyar társadalom e tekintetben semmit nem változott 1989 után. Ma is éppúgy kétpillérű társadalom, mint 1989 előtt, ma is olyannyira világosak a határok a „fent” és a „lent”, az „ők” és a „mi”, az „elit” és a „nép” között. A Nagy Történet szintje kisebb hatókörű és áthatóbb, de ugyanakkor igen sok tabuval van terhelve. A Kis Történetek szintje ma – akárcsak 1989 előtt – igen erőteljes önálló életet él. Sokszínűbb, bonyolultabb annál, hogy egy akármilyen jól konstruált Nagy Történetbe összefogható legyen.

Ha értelmezői szemszögből szándékozunk közelíteni ehhez a társadalomhoz, akkor a választott beszédmód, stílus formájával is jelezniük kell ezt a kettősséget. Külön kell beszélnünk a Nagy Történet szintjéről, és külön a Kis Történetek szintjéről. Meggyőződésem, hogy az ilyen antropológiai típusú beszédmód nem mondhat el egy társadalomról mindent. De képes lehet arra, hogy az erre a társadalomra jellemző jegeket ne helyi érvényű, befelé forduló beszéd keretében mondja el, hanem egy olyanban, amely továbbgondolható.

A Nagy Történet szintje

A romániai magyar elit 1989 decembere óta rendkívül aktív. 1989 előtt alig létezett néhány magyar intézmény Ro-

mániában, s azok is állami irányítás alatt álltak. Ma a különböző típusú magyar intézmények száma már több százra tehető, s mindezeket az intézményeket az elithez tartozó értelmiségiek hozták létre. Csak a legfontosabb típusokat sorolom fel. Gomba módra születtek a helyi vagy regionális célokat vállaló kulturális társaságok, egyesületek és alapítványok. Több tucat magyar lap, folyóirat, könyvkiadó, kábeltévé-társaság alakult. Mindezt elsősorban regionális hatáskörrel, a helyi értelmiség kezdeményezésére, vezetésével. Ezek mellett sok olyan nonprofit, nem állami szervezet alakult, amely az egész magyarságra kiterjed, és amely nevében is „romániai magyar” (ilyen szervezetük van már a magyar pedagógusoknak, művészeknek, nyelvpolóknak, közgazdászoknak, mezőgazdászoknak, művelődési szakembereknek stb.). Szintén az értelmiség alakította ki az RMDSZ-t, a romániai magyarság országos kiterjedésű politikai szervezetét.

A magyar társadalom intézményesítése azonban más síkon is folyik. Több százra tehető azoknak az ünnepi rendezvényeknek a száma (emlék-ünnepségek, szoboravatások stb.), amelyeknek az elit még az utólagos pozitív értékelését is megszervezi.

Ebben az igen aktív korszakban az elitszerepek még nem tagolódtak. Ugyanaz a személy egy személyben politikus, kulturális egyesület szervezője, cikkeket ír oktatási kérdésekről stb. Ténnyel oly sok van, hogy a szakértelem vagy a válogatás elve föl sem merül. Mindenki annyi intézménynek a létrehozásában és működtetésében vesz részt, amennyiben akar. Legfontosabb a létrehozás pillanata: a nemzeti ünnep, amikor minél nagyobb számú résztvevő jelenlétében, ünnepi rítus keretében fölmutatják a frissen létrehozott intézményt. Utólag nem mindenik bizonyul működőképesnek, ezeket viszont nem szüntetik meg, hanem egyszerűen nem beszélnek többé róla.

Ma már készülnek a lexikonok a romániai magyarság 1989 után létrehozott intézményeiről. A számok, illetve a nevek halmaza minden bizonnyal rendkívül impozáns lesz. Ennek ellenére meg kell kísérelnünk megválaszolni a kérdést: tulajdonképpen mit is takar ez a gyors ütemű intézményteremtési igyekezet?

A válasz több szempontból állítható össze. Már a létrehozott intézmény neve is elárulja (célkitűzéseik, munkájuk pedig egyértelművé teszi), hogy egy széles körű restaurációs folyamatról van szó. A magyar társadalom ama korábbi állapotának visszaállítási kísérletéről, amelyet a magyar intézmények sokasága és erőssége jellemezett.

A restaurációs kísérlet egyik viszonyítási pontja az 1968 utáni állapot. Ekkor – az elit vezetőcsoportja és a Nicolae

Ceaușescu közti kompromisszum eredményeként – a magyar társadalom országos hatósugarú magyar intézményeket kapott (tévéműsort, könyvkiadót, lapokat). A mai, országos hatósugarú intézmények létrehozásának igyekezeteiben ez a minta a mérvadó. E modell hívei olyan magyar intézményeket szeretnének létrehozni, amelyek a magyar társadalom egy-egy szelete felett felügyeletet és hatalmat is gyakorolhatnak.

A restaurációs kísérlet másik viszonyítási pontját a két világháború közötti időszak sokszínű, életerős intézményi szerkezete jelenti. Ezek az intézmények társadalmi érdekcsoportokhoz kötődtek (egyházakhoz, értelmiségi csoportokhoz, jól körvonalazható társadalmi érdekekhez). A karitatív és a kommunikációs intézményeket létrehozók ma kimondottan ezt a modellt tartják mérvadónak.

A nagyfokú sietség, az intézmények társadalmi hatékonyságának másodlagossága, a létrehozások ünnepi jellege, az erőteljes múltba fordulás egyaránt arra utal, hogy az intézmények létrehozása csak *formális restauráció*. A fölmutatás mindig sokkal fontosabb, mint a hatékony működés. S ennek jól meghatározható oka van: minden intézmény-létrehozási kísérlet egy-egy erőteljes szimbolikus gesztus annak jelzésére, hogy a romániai magyar társadalom létezik, erős, életképes. Ha részletesen elemzünk egy-egy nemzeti ünnepet, szoboravatást, megemlékezést stb., akkor nagyon hamar felfigyelhetünk ezeknek a nagy publicitást kapó eseményeknek a szinekdochikus jellegére: az egyedi esemény mindig a nagy egészre utal, a nagy egész keresi a kapcsolatot. S ez nem véletlen, hiszen az elitnek ez a sok területen folyó intézményépítési kísérlete olyan átfogó, szimbolikus burok létrehozását célozza, amely a romániai magyar társadalomnak kifelé határozott és egyértelmű identitást képes adni.

Bárki mondhatja azt, hogy a nemzetépítésnek ez a formája a huszadik század végén nemcsak anakronisztikus, hanem föltehetően sikertelen is. Annál is inkább, mert ennek az identitásteremtésnek jelen pillanatban sem jogi, sem gazdasági háttere nincsen, s tulajdonképpen szélesebb társadalmi támogatást sem élvez. Mindez azonban nem ok arra, hogy lekiacsinylően beszéljünk róla. Hiszen e társadalom működését figyelve hamar meggyőződhetünk róla, hogy még mindig a létező elit az első számú erőtevényező. Annak, hogy a szimbolikus burokteremtésre ilyen sok időt és energiát áldoz, nyilvánvalóan komoly okai lehetnek. A kelet-európai elitekről beszélve általában célokat rendelnek ezekhez az elitekhez. Annak ellenére, hogy a nemzeti, nemzeti ünnepi elitek egyes reprezentánsai valóban megfogalmaznak célokat is, elemzéseim alapján úgy gondolom, hogy a kelet-európai elitek társadalmi magatartásának elsősorban okai vannak, és nem céljai. Ezen okok pedig az elit élettörténetében keresendők, és elsősorban az első generációs elit identitásának alakulásával függnek össze. A ma rendkívül aktív, közéleti szerepet vállaló romániai magyar elit (amelynek tagjai szinte kivétel nélkül idősebbek 40 évnél) korábban már volt aktív, egy része többször is. Olyan korszakok neveltjei, amikor a szocialista társadalom gyors emelkedést és társadalmi hatalmat ígért, vezetői szerepeket kínált fel számukra. Ezekből a pozíciókból később etnikai vagy más okok folytán kiszorultak, s ily módon mellőzötté váltak. Volt, aki többször is kísérletet tett a pozíciószerezésre, de a nyolcvan-

as évek vége felé már a magyar elit minden tagja háttérbe szorult (a magyar intézményeket fölszámolták, városi iskolában magyar értelmiségi iskolaigazgató sem lehetett stb.). Ez a háttérbe szorított magyar elit 1989 után úgy tért vissza a romániai magyar társadalom porondjára, mint saját terrénumára, ahol már senki, semmilyen módon nem veheti el tőle a vezetői szerepeket, ahol ellenőrizhetetlenül gyakorolhatja a hatalmat. Ez a mai intézményteremtési gyakorlat minden mozzanatában azt érzékelteti, hogy ettől a rétegtől, amely saját identitása rehabilitációjára törekszik, a cselekvési jogot nem veheti el senki. Legkevésbé a román állam, de az elit fiatalabb generációja sem. Ez az elit már nem fiatal, sietnie kell, végérvényesen kell alkotnia, nincs ideje praktikus kérdésekkel, lassú építkezéssel foglalkozni. Ezért a legkézenfekvőbb cselekvési terület számára a nemzeti ünnepi intézményteremtés formájában végzett szimbolikus burokteremtés. Az a társadalmi gyakorlat, amely számolatlanul termeli a társadalmi kontrolltól teljesen mentes, védett elitszerepeket.

A bemutatott folyamat olyan társadalmi játék felé tereli az elitet, amelyet az „állam teremtése az államban” kifejezéssel jelölhetünk. Az eljárások széles körben ismertek, a nemzetépítés folyamatait elemző szakértők bármelyikének (Benedict Anderson, Eric Hobsbawm, Orvar Löfgren és mások) tanulmányaiiban olvashatók. A tágabb környezet politikai viszonyai nem nagyon engednek ennek a gyakorlatnak a néven nevezését, ez azonban a gyakorlását egyáltalán nem akadályozza. Az eredetét, képzettségét, érdeklődését tekintve rendkívül heterogén elit ebben az intézményépítési, szimbolikus burokteremtési munkában egyfajta belső szűrőrendszert alakított ki, s központi magja a négy év alatt erős érdekközösséggé alakult. Ma már jelentkeznek a centripetális erők, a szakmai, politikai tagolódás első jelei. Ha lassan is, de önállóodni kezd a magyar média, az RMDSZ-en belül politikai platformok alakításával próbálkoznak. Az „állam az államban” játék kísérlete azonban rendkívül erős. Csak példaként említem meg, hogy az RMDSZ múlt évi szerkezeti átalakítása után a romániai magyar társadalomnak ma már a mindennapi nyelvhasználat szintjén úgynevezett „elnöksége”, „kormány” és „parlamentje” van.

A fentebb jellemzett folyamat eredményezi azt, hogy a romániai magyar társadalom szemszögéből nézve a romániai belpolitikai jelenségeknek, valamint a jogi szabályozások kérdésének gyakorlatilag másodlagos jelentősége van. A nagy társadalmi nyilvánosság előtt zajló állami restaurációs igyekezetben a magyar társadalom a pozitív diszkrimináció igényét, a kollektív jogok meghirdetését tartja természetesnek. Ez az igény néha elhangzik politikai követelés formájában, de egyébként nincs jelen a mindennapokban. Állami jogi garanciákat tulajdonképpen nem vár a magyar társadalom abban az értelemben, hogy egyáltalán nem tartja valószínűnek ilyen jogi garanciák megadását. Várakozás helyett az elit igen gyors ritmusban termeli azokat az intézményeket, amelyek a jogi garanciák létezésének érzetét keltik. A szimbolikus építmény még korántsem teljes, valószínű, hogy a gyakorlat próbáját sem fogja igazán kiállni, de ma már túlságosan is nagy és látványos ahhoz, hogy egy-két adminisztratív gesztussal fölszámolható legyen. Az elit vakon hisz ebben az utóbbi föltételezésben, és folytonos épít-

kezéssel igyekeznek az amúgy lassú, ellentmondásokkal terhelt román törvénykezés előtt járni. Legfeljebb formáságból kér vagy követel, s közben igyekeznek egy-két lépéssel mindig előbb járni. Ezért a romániai magyar elit számára az igazi cselekvési partner sosem saját szélesebb társadalma, nem is a román társadalom, hanem a kellőképpen soha ki nem ismert román politikai szándék, törvénykezési gyakorlat. Ez a mindig láthatatlannak, kiismerhetetlennek tartott partner fújja a dallamot a tánchoz.

A Nagy Történet építése tehát nem pontosan meghatározott cél formájában jelenik meg, hanem az elit egyfajta viselkedési kényszerpályájaként. Nincs neve, nincs megjelölt módszere ahhoz hasonlóan, ahogyan a reformkor óta ebben a tágabb régióban a nemzet építése névvel és módszerrel jelölt társadalmi folyamat volt. Az elit társadalmi helyzetérzékeltése termeli ki a Nagy Történet építését szolgáló magatartásokat. Ezért az intézményteremtés sokszor sikertelen, a nyelvezet túlságosan is metaforikus és patetikus, az építés választott arányai túl nagyok vagy túl kicsik. A hibák már belülről is gyakran látszanak. Ez azonban nem csökkenti az igyekezetet, s a szimbolikus elemekből szőtt mentális burok, a romániai magyar társadalom képe és önképe ettől tökéletesebb.

A Kis Történetek szintje

Romániában a magyar társadalom rendkívül sokszínű. Ez a tagolódás vallási, kulturális, gazdasági jellegű. Van azonban a tagolódásnak egy olyan szintje is, amely mintegy rátevérdik a vallási, kulturális, gazdasági különbségekre, s azt eredményezi, hogy két, látszólag egyforma falu vagy mikro-regió lakossága lényegesen különbözik egymástól. A tagolódásnak ezt a szintjét jobb szó híján mentális tagolódásnak nevezhetjük. Az így létrejövő, kis (small-scale) léptékű életvilágok a magyar társadalom alapegységei, ugyanakkor ezek a mikroéletvilágok egyben a Kis Történetek ki-termelői és természetes keretei. Antropológiailag nem ismeretlen ez a modell. Meglepő talán csak az lehet, hogy Romániában, Erdélyben a huszadik század végén a társadalmiszerveződésnek ez a kvázi-archaikus változata az uralkodó. Egy-egy ilyen mikroéletvilágot a részérdekű, személyes kapcsolathálók jellemezznek, ugyanakkor az egyéni életút történései a nagyszámú mindennapi beszélési alkalom révén a mikroközösség közös háttértudásának részévé válnak. Ebben a világban az igazán érvényes információ az, amit bizalmas ismerősétől hall az egyén, a megfelelő cselekvés az, amely szerkezetében hasonló mások cselekvéséhez, az egyéni életvezetés modellje pedig a ciklikus tervezést, a rövid távú és maximális bebiztosítást tekint a legfontosabb követelménynek.

A mikroéletvilágok legfőbb keretei a falvak, a mikrorégiók, kisebb mértékben a munkahelyek, a városrészek, a foglalkozási csoportok. A különbségek a külső szemlélő számára nem jelentősek, valójában azonban olyanok, amelyek a mindennapi életvezetés minden fontosabb területét meghatározzák: a munkavégzés rendjét, az időbeosztást, a gazdálkodási modellt, a tervezést. A továbbiakban ennek a kvázi-archaikus társadalmi berendezkedésnek néhány jellemzőjét vesszük számba.

a) Ez a társadalmi szerkezet az állami struktúra képviselőiben jelentkező helyi, regionális vagy központi hatalmat mindig idegennek tekintti, függetlenül attól, hogy a hatalom melyik etnikumot képviseli. A mikroéletvilágok a

maguk során sok gyakorlati, benső-bizalmas intézményt termelnek ki és működtetnek. Ezek területi, vérségi vagy a szociális rokonság mentén szerveződnek, sok esetben pedig gyakorlati feladatok megoldása céljából. De nagyon lényeges az, hogy ezek a saját szerkezetek sehol nem érintkeznek az elit által kiépítettekkel. Sem az adminisztratív hatalmi szerkezetekkel, sem a nemzetiségi jellegű érdekképviselői vagy kulturális szerkezetekkel. A mikroéletvilág saját intézményei soha nem folytatnak érdekvényesítési politikát a hatalmi szerkezetek irányába. A kétféle szerkezet-típus ezekben a mikrovilágokban párhuzamosan létezik egymás mellett, a saját szerkezetek legfeljebb csak védekeznek, amennyiben arra szükség mutatkozik. Ez a kettősség ma is változatlanul megvan és működőképes.

b) A mikroéletvilágok működése szűrőrendszert jelent minden kívülről jövő modernizációs folyamat számára. A belülről táplálkozó modernizáció igen lassú ritmusú, gyakorlatilag elhanyagolható. A belső anyagi erőforrások kis méretűek, tartalékaik végesek. Ezek a mikroéletvilágok az életvezetés szimbolikus síkján rendelkeznek igen nagy tartalékokkal, a modernizációs folyamatokban azonban a szimbolikus tartalékok csak közvetett szerepet játszhatnak (gyorsító vagy fékező hatást fejtenek ki).

Történeti szempontból nézve az erdélyi magyar társadalmat több modernizációs kihívás érte, s ezek igen különfélék voltak. Függetlenül attól, hogy milyen irányból érkeztek, általában jellemző volt rájuk, hogy mindig csak a társadalom egy-egy részét érintették (néhány régiót, néhány társadalmi réteget, néhány korosztályt stb.), s ugyanakkor ezek a külső hatások általában rövid lefutásúak voltak. A romániai magyar társadalom mai tagolódása az egymást követő, más-más érintő és rövid ideig tartó modernizációs hatások következménye. Az eltérések mára régiók és társadalmi rétegek szerint kanonizálódtak, merevedtek meg.

Az ily módon kialakult tagolódást fölerősítette és fölerősíti a mikroéletvilágok eltérő reaklási módja. Ma az erdélyi magyar társadalom sokszínűsége talán egy különböző foltokból összeszőtt szövetként jellemezhető a legjobban. A modernizációs hatások (gazdasági erőforrások, információk, kulturális hatások stb.) nagy számban, sokféle irányból, változó erővel érkeznek. Szinte lehetetlen leírni azonban az érkező hatások befogadásának, megsűrűsésének igen változatos módozatait. Az látható, hogy a létező eltérések erősödnek föl, s nem újratagolódás, hanem a létező tagoltság hangsúlyosabbá válása várható.

c) Az erőteljes, jól működő mikroéletvilágok általában etnikailag homogének, hangsúlyozottan „magyar” jellegűek. Ezért van az, hogy Erdélyben a magyar, a román, a cigány stb. etnikumok között a mindennapi életvezetés síkján rendkívül mély választóvonalak vannak. Sokkal mélyebbek, mint amilyeneket az elit általában feltételez. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy e mély választóvonalak ellenére az etnikai viszonyok általában nem konfliktusosak. Ennek legalább két alapvető oka van. Először az, hogy a mikroéletvilágok nem célkitűzéseikben, hanem működésük eredményeiben etnikai jellegűek. A mindennapi életvezetés mozzanatai, az alkalmazott magatartásminták termelik a saját világ etnikai jellegét, és nem az etnikai jegyek alapján választanak az egyének a különböző életvezetések vagy magatartások között. Mindennek a folyamánya az, hogy a mikroéletvilágokon belül, személyközi kapcsolatok terén az etnikai szembenállások kezelésére pragmatikus eljárások jönnek létre, amelyek vagy a szimbolikus eltávolítás, vagy a szimbolikus bekebe-

lezés révén a saját világ etnikai homogeneitását fenntartják.

Nem konfliktusosak az etnikai viszonyok egy másik ok miatt sem. A különböző etnikumú mikroéletvilágok között általában egyértelmű, mindkét fél által elfogadott aszimmetria van. A „magyar” mikroéletvilág szimbolikusan magasabb értékű, mint a „román”, és sokkal magasabb értékű, mint a „cigány”. Ugyanakkor a „magyar” mikroéletvilág elfogadja a „szász”, az „örmény” magasabb értékét. A szimbolikus alá-, illetve föléértékeléseknek ez a hétköznapi rendje oly módon működik, hogy a különböző etnikumokhoz tartozók mindennapi kapcsolatait érdemben nem akadályozza. A mentális különbözőségnek és a praktikus együttműködésnek ez a kettőssége különösen vegyes lakosságú vidékeken mutat sok érdekes vonást.

A mentális aszimmetriáknak ez a rendje nyilvánvalóan a sajátnak érzett mikroéletvilágok nyugalmán, sérteletlenségén alapul. Konfliktusforrást az jelent, ha a másik etnikumhoz tartozó intézmények vagy személyek tartósan megsértik a sajátnak érzett mikrovilág határait, akadályozzák annak működését. Ezeket a határokat leggyakrabban a román államhatalom sértheti meg, azonban ezeknek a hatásoknak a kivédésére léteznek sikeres védekezési stratégiák. Ma már megsérthetik olyan más etnikumú személyek is, akik mögött szimbolikus vagy anyagi hatalom áll, de a köztudat ezeket is a román államhatalommal azonosítja. Végül pedig nem elhanyagolható konfliktusforrást jelent az, hogy a saját elit állíthatja azt, hogy ezeket a határokat megsértették vagy rövidesen meg fogják sérteni. A saját elitnek ez a befolyásoló ereje azonban ma egyre csökken.

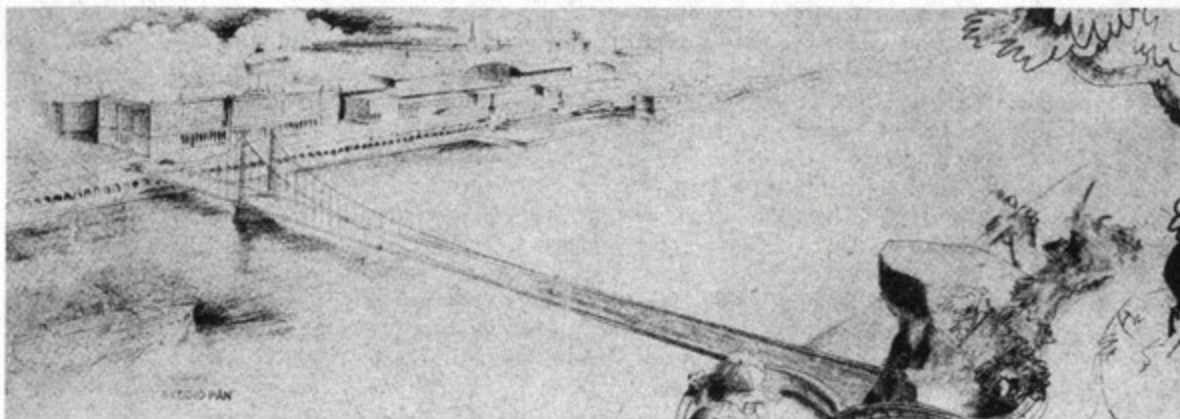
Végkövetkeztetésként elmondható, hogy az élet „kis körei” – amelyek 1989 előtt erősek és működőképeseek voltak – ma is életerősek és működőképeseek. A Kis Történeteknek ezek a műhelyei erőteljesen etnikai jellegűek. Ezért van az, hogy Erdélyben a magyar társadalom tagjai nem erdélyinek, nem romániaiak tartják magukat, hanem egyszerűen csak „magyarnak”. Ez az identitás a mindennapi életvezetés sok-sok apró mozzanatában, a saját mikrovilágban van lehorgonyozva. Nem hangzatos és viszonylag nehezen mozgósítható olyan közös cselekvések érdekében, amelyek messze túlmutatnak a sajátnak érzett világ határain. A magyarságtudatnak ez a lehorgonyozottsága eredményezi azt is, hogy Erdélyben a magyarság nem a román államhoz, nem a román nemzethez viszonyítva érzi magát kisebbségnek, hanem elsősorban a magyarországi ma-

gyarsághoz, a tág értelemben felfogott magyar kultúrához viszonyítva. A felsorolt szempontok együttesen eredményezik azt, hogy a Nagy Történet építői ma nem találják meg az utat a Kis Történetek szereplőihöz, a társadalom politizálása sikertelen, a nemzetiségi intézmények nagyobb része a szélesebb társadalomra egyáltalán nincs hatással.

A változás jelei

A bemutatott kettősség több évtizedre visszamenően jellemzi a romániai magyar társadalmat. Kétségtelen, hogy a szocializmus utolsó évtizede sok vonatkozásban akadályozta ennek a szerkezetnek a működését. Ennek tudható be, hogy 1989 után mind a Nagy Történet, mind pedig a Kis Történetek szintjén elsősorban a restaurációs, rehabilitációs igyekezet kerekedett felül. Ma az erdélyi magyarság életében látszólag sok minden történik, valójában azonban csak egyfajta helyrerázódásnak vagyunk tanúi, amely mint társadalmi folyamat egyáltalán nem nélkülözi a visszalépési, ismétlési gesztusokat. Már most látszik azonban, hogy ez a restaurációs, rehabilitációs folyamat lassulóban van. Számtalan jel mutat arra, hogy az elkövetkező években ebben a régióban gyors és lényeges társadalmi átalakulások tanúi leszünk. Az ok a következő: a szocializmus utolsó évtizedei erőltetett modernizációs folyamatokat indítottak el (a foglalkozási szerkezet teljes megváltozása, a lakóhelyi szerkezet megváltozása, a képzési modell megváltozása, a szülő-gyerek közti szocializációs gyakorlat megváltozása stb.). Az embereket ráállította egy modernizációs útra, majd a feltételek megvonása (ti. az extenzív iparfejlesztés visszafogása) által stagnálásra, részleges visszalépésre kényszerítette őket. Így módon „időzített aknákat” helyezett el, amelyek ma, a modernizációs lehetőségek újabb megjelenésével egymás után „robbannak” vagy robbanni fognak. Ezek nyomán a kis léptékű társadalmi berendezkedés viszonylag gyors bomlása várható, az individualizáció és szekularizáció olyan mértékű jelentkezése, amely ebben a régióban kétségkívül szokatlan. A néhány éves restaurációs folyamat után a magyar társadalom várhatóan „nekilendül”. Így az elit abbéli igyekezete, hogy mindent beseperjen a Nagy Történet zsákjába, meglehetősen anakronisztikus. Mint ahogy anakronisztikus az anyagi és szimbolikus javak felett ma rendelkező középkorú réteg ama igyekezete is, hogy a Kis Történetek megszokott kereteit mindenáron megtartsa.

A változási kényszer azonban – amely részben külső forrásokból, részben az említett „rejtett aknákból” meríti erejét – nem sokat törődik az anakronizmusokkal. S végső soron a Nagy és Kis Történetekkel sem.

Deák István A per

NÜRNBERG UTÁN, NÜRNBERG ELŐTT?

Paradox módon a jugoszláv háború egyszerre növeli és csökkenti a nemzetközi jogba és szervezetekbe vetett bizalmat. Annak ellenére, hogy 1992-ben nem lehetett biztosan tudni, vajon a Bosznia elleni szerb támadás, illetve Szerbia és Horvátország konfliktusa polgárháború-e avagy független államok háborúja, az ENSZ Biztonsági Tanácsa tavaly úgy döntött, hogy a tartós vérontást megakadályozandó diplomáciai offenzívába kezd, és csapatokat indít a helyszínre. Ez utóbbiaknak a tűzszüneti és a békemegállapodásokat kellett ellenőrizniük. A történelemben először küldték egy világszervezet békefenntartó erőit aktív hadszíntérre.

Amikor e sorokat írom, a NATO légitámaszpontokkal való fenyegetése, továbbá az amerikai és az orosz kormány diplomáciai erőfeszítései következtében jelentősen javult Sarajevó szorongatott lakosainak a helyzete. Nem lehet tudni azonban, hogy e javulás átmeneti vagy tartós, és hogy a tűzszünetet kiterjesztik-e Bosznia más területeire. Annyi bizonyos, hogy a korábbi tűzszüneti megállapodásokat sem a szerbek, sem a horvátok nem tartották be, s hogy a múltban az ENSZ-csapatok feladata az atrocitások felderítésére és dokumentálására korlátozódott. Az ENSZ páncélozott járművei és tankjai által kísért humanitárius szállítmányokat a szerb milícia egységei rendszeresen feltartóztatják. A televízióközvetítés naponta lehetnek szemtanúi annak, hogy a kiválóan képzett, hivatásos ENSZ-katonák maroknyi suhancból kell hogy engedélyt kérjenek küldetésük teljesítéséhez. Ha meg is kapják, a szállítmány jó részének átadásával kell fizetniük érte.

Nem kevésbé zavarba ejtő az a tény, hogy a háborús bűntetteket vizsgáló 1945–46-os nürnbergi perek óta először nemzetközi törvényszéket állítottak fel, hogy ítélkezzen a volt Jugoszlávia háborús bűnösei fölött. A bíróságot az ENSZ Biztonsági Tanácsa hozta létre 1993-ban, és a tervet látszólag minden nagyhatalom lelkesen támogatta. Már a bírakat és a fővádlót is kiválasztották; Hágát tették meg a bíróság székhelyévé, és körvonalaiiban már az is látható, hogy miként fog működni ez a testület. Korai lenne még végérvényes ítéletet mondani e vállalkozás életképességéről. Mindenesetre kedvezőtlen jel, hogy az ENSZ háborús bűnöket vizsgáló bizottságának vezetője 1993 szeptemberében egyes nagyhatalmak szabotáló magatartására

hivatkozva lemondott. A nyugat-európai országok egy félreléssel sem járultak hozzá a nyomozáshoz; az ENSZ és más, Boszniában működő nemzetközi szervezetek nem hajlandók kiszolgáltatni a szerbek és a többi hadviselő fél által elkövetett gyilkosságokat és nemi erőszakot bizonyító dokumentumokat; és nem tudni azt sem, hogyan fogják előállítani a gyanúsítottakat.¹ Ugyanakkor az ENSZ és az európai hatalmak rendszeresen tárgyalnak az olyan potenciális fővádlottakkal, mint a szerb Slobodan Milosević és Radovan Karadžić vagy a horvát Franjo Tuđman.

Az igaz, hogy válsághelyzetben még gyilkosokkal és emberrablókkal is szokás tárgyalni, és ez nem feltétlenül jelenti, hogy lemondunk volna a büntetőjog alkalmazásáról velük szemben. Mégis, a nemzetközi politikai közösség hangulatából ítélve biztosnak látszik, hogy ha sikerül megállapodni a délszláv vezetőkkel, nem fogják majd perbe őket.

Sorsdöntő időszak a mai, mert most dől el, képes-e a világ létrehozni hatékony nemzetközi rendőrséget és állandó törvényszéket, vagy az erre irányuló nemzetközi erőfeszítések végül is pusztán színjátéknak bizonyulnak.

Nem véletlen, hogy ezek az események némiképp ráirányították a figyelmet az eddig legjelentősebb akcióra, amely a béke és az emberiség elleni bűnöket a nemzetközi igazságszolgáltatás keretében megtorolta, a náci háborús bűnöket vizsgáló nürnbergi perre.² Ugyanakkor a közvéleményt az is érdeklí, hogy miért valott jórészt kudarcot a Német Szövetségi Köztársaságban a náci háborús bűnösök perbe fogása és megbüntetése; milyen magatartást tanúsítottak a II. világháborúban a Hitler uralma alatt álló nemzetek, és hogyan bántak a náci kollaboránsokkal a háború után. Sokan szeretnék tudni, mi történt az antifasiszta ellenállás résztvevőivel, és azt is, mire használták a háború után a kormányok, a politikai pártok és az értelmiségiek az ellenállás és kollaboráció tapasztalatait. Végül azt is feszegetik jó néhányan, hogy mennyire torzította el ezen időszak emlékéit a háború utáni politika.

A nürnbergi főper (szemben az azt követő tizenkét kisebb perrel) valószínűleg a modern kor legjobban dokumentált és kommentált jogi eljárása.³ Nem nehéz hát felidézni keletkezését és lefolyását.

A nürnbergi nemzetközi törvényszék amerikai elgondolás szülötte. Ahhoz, hogy létrejöhessen, Robert H. Jacksonnak, az Egyesült Államok Legfelső Bírósága tagjának (ő lett később az amerikai fővádló Nürnbergben), továbbá más amerikai jogászoknak és politikusoknak latba kellett vetniük minden rábeszélőképességüket, hogy meggyőzzék a vonakodó brit vezetést. Őket az tette óvatossá, hogy az első világháborút követő kísérletek, hogy a német háborús

DEÁK ISTVÁN a Columbia University történészprofesszora. Tanulmányának korábbi változata a *Transit* című folyóirat 7. számában jelenik meg, 1994-ben.

bűnösöket bíróság elé állítsák és megbüntessék, igen csekély eredménnyel jártak. Hasonlóképp a franciáknak és a szovjeteknek is súlyos kétségeik voltak, nem is annyira egy nemzetközi törvényszék szükségességével, mint inkább az amerikai jogászok vádjaiával kapcsolatosan.

A legnehezebb a britek, a franciák és a szovjetek számára annak az amerikai tervnek az elfogadása volt, hogy a németeket agresszió, illetve agresszióra való felbujtás bűnében marasztalják el. A szovjetek például elkötelezték magukat a felszabadító háborúk eszméje mellett, és ezért nem támogathatták egykönnyen azt az amerikai elképzelést, hogy „ki nem provokált agresszió” bélyegezzenek minden, a nemzetközi status quo megváltoztatására irányuló kísérletet. A „bűnre való szövetkezés” a francia jogrendben ismeretlen fogalom. A francia vádlók vonakodtak a jog visszamenőleges hatályú alkalmazásától is. Az Egyesült Államok kivételes tekintélyéről tanúskodik, hogy a többi nagyhatalom végül is csekély módosítással elfogadta az amerikai programot.

A törvényszéknek, melyet 1945. augusztus 5-én az USA, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és Franciaország által aláírt londoni egyezmény állított fel, sokrétű feladatköre volt. Először is perbe kellett fognia a náci főbűnösöket, nemcsak mint egyéneket, hanem mint a legfontosabb német köztisztviselők, az SS, a nagyvezérkar, a haditengerészet, a birodalmi kancellária stb. vezető tisztségviselőit és jelképes képviselőit. Másodszor: meg kellett vizsgálnia magukat a legfontosabb német köztisztviselők is, kimondva némelyek – ha nem valamennyiük – bűnösségét. Ezen intézmények tagjai azután – hacsak ártatlanságukat nem sikerült bizonyítaniuk – maguk is bűnösnek számítottak. Harmadszor: a bíróság precedenst kívánt teremteni a jövő számára. Végül negyedszer: törvénybe ütközőnek kívánt minősíteni minden háborús és béke elleni, valamint „emberiségellenes” bűntettet. Ez utóbbi új jogi fogalommal egész embercsoportok – például származásuk miatti – kiirtását illették. Az ilyen cselekményekben részt vett politikai és katonai vezetőket az elkövetett bűnökért egyénileg és csoportosan is felelőssé kívánták tenni.

Napjaink demokratikus államainak kifinomult jogi normái felől tekintve a Nemzetközi Törvényszék részint tiszteletben tartotta, részint azonban megsértette a vádlottak jogait. A vádlottakkal a per előtt és alatt humánusan bántak, a bíróság részletesen ismertette velük az ellenük felhozott vádakot. Maguk választhatták meg védőügyvédjüket (bár egy külön erre a célra összeállított listáról), visszautasíthatnak egyes vádpontokat, és vitába szállhattak az ügyessel. Másfelől a védőügyvédeknek kevesebb lehetőségük volt a dokumentumokba való betekintésre, mint a vád képviselőinek, és kevés időt kaptak az akták előkészítésére. A védelem néhány tucat ügyvédből állt, akik alig rendelkeztek kiegészítő személyzettel, míg a vád képviselőiben jogászok, kutatók, titkárok, sofőrök stb. ezrei tevékenykedtek. A nürnbergi bíróság még így is az elfogulatlanság kimagasló példája, ha a kor fasiszta, szovjet és egyéb autoritárius rendszereinek igazságszolgáltatásával hasonlítjuk össze.

Egy lényeges kivételtől, a lengyel tisztakatyni lemészárlásától eltekintve, ami nem a németek, hanem a szovjet politikai rendőrség műve volt, a vádlottakat semmi olyasmivel nem vádolták, amit nem követtek el. A katyni vádat is csendben kihagyták a végső ítéletből, miután egyes amerikai tisztviselők tiltakoztak az igazságszolgáltatás e paródiája ellen, a szovjet vádlók pedig nem tudtak semmilyen, a németeket terhelő bizonyítékot bemutatni. Számos kényes kérdés azonban ma is válaszra vár.

Ki jogosította fel a győztes hatalmakat, hogy ítélkezzenek egy legyőzött ország vezetői felett? Mi garantálta, hogy a bírák, akik a négy szövetséges nagyhatalom állampolgárai voltak, nem lesznek részrehajlók? Joga volt-e a bíróságnak olyan tevékenységet büntetni, mely az elkövetés pillanatában hatályos nemzeti jogrend értelmében nem volt büntetendő cselekmény? Érvénytelenítheti-e a nemzetközi jog a nemzeti jogrendet, és ha igen, mely esetekben? A korábbi tapasztalatok emlékeztethették volna a nürnbergi vádlókat arra, hogy a nemzetközi egyezmények (mert nemzetközi törvények valójában soha nem léteztek) mindaddig soha nem tudták érvényteleníteni szuverén országok törvényeit. Az igaz, hogy az agressziót a korábbi nemzetközi egyezmények is törvénytelennek nyilvánították, de ezekben az egyezményekben egy szó sem volt az agresszor ország politikai és katonai vezetéseinek büntetőjogi felelősségéről. Továbbá: még az 1928-as Kellogg–Briand paktum is (szokás párizsi paktumnak is nevezni), mely kizárta a háborút a nemzetközi viták eldöntésének eszközei közül, megengedte az önvédelmi háborút, és az egyes országokra bízta annak meghatározását, hogy az a háború, amit vívnak, önvédelmi-e vagy sem.

A hasonló aggodalmakra válaszul a bíróság kijelentette, hogy jogszerűsége és kompetenciája nem kérdőjelezhető meg; hogy az agresszió büntethető cselekedet volt a múltban is, és ha egyes törvények még nem is léteztek akkor, amikor a vádlottak bűncselekményeiket elkövették, az csak azért volt, mert korábban még senki sem vetemedett ilyen égbekiáltó bűnök elkövetésére. Hogyan is rendelkezett volna törvény az „emberiség ellen elkövetett bűnről”, ha a nemzetiszocialisták előtt senki sem próbált egy egész fajt, a zsidókat eltörölni a föld színéről? Ami ennél is fontosabb, az új törvényeknek és a nürnbergi pereknek precedenst kellett teremteniük a jövő nemzetközi törvényesége számára, hogy azok szilárd jogi alapokon álljanak.

A nürnbergi bíróság a huszonekét vádlott közül tizenketőt ítélte halálra; egyiküket, Martin Bormann, távollétében. Hermann Göring öngyilkosságba menekült az akasztófa előtt, így végül is mindössze tíz vádlotton hajtották végre a halálos ítéletet. Hét vádlott súlyos, tíz évtől életfogytig terjedő börtönbüntetésben részesült, hármat pedig felmentettek.

Hogyan minősítsük ezeket az ítéleteket? Nem kétséges, hogy – legalábbis egy demokratikus országban – ma is minden bíróság bűnösnek találná Hermann Göringet, Joachim von Ribbentropot, Wilhelm Keitel tábornagyot, Ernst Kaltenbrunnert, az SS Biztonsági Szolgálatának vezetőjét vagy a lengyelországi kormányzót, Hans Frankot, ártatlan emberek milliói legyilkolásának elrendelésében vagy arra való felbujtásban. Meglehet azonban, hogy a bíróságok, legalábbis az Egyesült Államokban, kétségüket fejeznék ki Julius Streicher, a legaljasabb vádlott bűnösségével kapcsolatban. Ennek az antiszemita, pornográf szerzőnek, mint a *Der Stürmer* szerkesztőjének és frankországi (ma: Észak-Bajorország) pártvezérnek soha nem volt akkora hatalma, hogy gyilkolásra utasíthatott volna. Népszerű és hihetetlenül gonosz lapjában időnként a zsidóság kiirtására uszított, de legfőként azzal rágalmozta őket, hogy németeket gyilkolnak, és nőket erőszakolnak meg. Ily módon arra heccelte olvasóit, hogy tömeggyilkosságok formájában tegyenek „megelőző lépéseket”. 1940-ben Streicher minden politikai pozícióját elvesztette, és ettől fogva a náci vezetés nem

nagyon vett róla tudomást. Nürnbergben azért akasztották fel, amit írt és mondott, és ezzel vitatható precedenst teremtettek bármely nemzetközi bíróság számára. Fölmerül a kérdés, vajon napjainkban egy szerb nacionalista újság szerkesztőjét megidézheti-e, felette ítéletet mondhat-e a Hágai Nemzetközi Bíróság (távollétében természetesen, hiszen nem valószínű, hogy a szerkesztő önszántából megjelenne a törvényszék előtt) amiatt, hogy azzal rágalmazta a bosnyákokat: a szerbek kiirtását tervezik, és ezzel a civil bosnyák lakosság lemészárlására bujtogatta a szerb csetnikeket.

Más vádlottaknak, mint Erich Raeder tengernagynak vagy Rudolf Hess pártvezetőnek ki nem provokált agresszió elkövetésére való felbujtást róttak fel. Raeder esetében, akinek főbűne az volt, hogy 1940 tavaszán a semleges Norvégia megszállását készítette elő, az ügyvéd hiába érvelt azzal, hogy védcélinek mint a haditengerészet vezetőjének kötelessége volt figyelmeztetni a Führert, katonai felettesét, hogy a francia és brit csapatok a norvég partok elfoglalását tervezik. Ami pedig a szellemileg némileg ingatag Hestst illeti, neki aligha volt komoly hatása a német külpolitikára, és különben is 1941-ben, saját kezdeményezésére Skóciába repült, hogy német–brit megbékélést hozzon tető alá.

A védelem Nürnbergben újból és újból megpróbálkozott a *tu quoque* elvének alkalmazásával, vagyis annak bizonyításával, hogy a szövetségesek gyakran ugyanazokat a bűnöket követték el, mint amelyekkel a náci vezetőket vádolták. A védelem igyekezett kimutatni, hogy pl. a Szovjetunió, mely 1939-ben, anélkül, hogy részükről bármilyen provokáció érte volna, megtámadta Lengyelországot és Finnországot, ugyanabban a béke ellen elkövetett merényletben volt részes, mint a németek. Ráadásul a Lengyelország elleni szovjet támadásra a Wehrmachtal szoros együttműködésben került sor. Karl Dönitz tengernagy esetében, akit szintén halálos ítélet fenyegetett, amiért korlátlan hadviselést folytatott tengeralattjáróival, a védőügyvéd azzal érvelt, hogy a szövetséges tengeralattjáró-parancsnokok hasonló módon viselkedtek. Különben is Hitler rendelte el 1940-ben – azután, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy a brit szállítóhajók parancsot kaptak: tüzeljenek a német tengeralattjárókra, sőt ha lehet, lékeljék meg őket –, hogy a brit hajókat figyelmeztetés nélkül el kell süllyeszteni.

A per során a német védőügyvédek mindvégig azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a szövetségesek is követtek el háborús bűnöket: legyilkolták a magukat megadó ellenséges katonákat; kínozták, megölték a hadifoglyokat; tudatosan pusztították a hadviselés szempontjából közömbös polgári tulajdont; az 1944–45-ben előrenyomuló Vörös Hadsereg ezrével hagyott maga után lemészárolt, megerőszakolt civileket. (A terrorbombázást nem szerepeltették a nürnbergi vádak között, mert a szövetségesek ebben a hadviselési ágban sokkal inkább jeleskedtek, mint a németek.) Mindezekre az érvekre a bírák azt felelték, hogy itt most a németek állnak a bíróság előtt és nem a szövetségesek.

Kétségtelen, hogy a *tu quoque*, más fogalmazásban a „piszkos kezek” érvére épülő védelem ma sem állná meg a helyét egyetlen bíróság előtt sem, azon egyszerű oknál fogva, hogy még olyan országokban is, ahol a közvélemény esetenként eltűri a lopást, teljesen jogszerű, ha a bíróság

megidézi és elítéli a tolvajt, feltéve, hogy létezik törvény, mely a lopást tiltja. De ami jogszerű, az nem feltétlenül erkölcsös, így a nürnbergi bíróságnak az a döntése, hogy a „piszkos kezek” érvét nem veszi figyelembe, nem öregbítheti a magas erkölcsi elvekre hivatkozó testület tekintélyét. Egy esetben a törvényszék meg is hajolt a *tu quoque* érve előtt. Ez akkor történt, amikor Dönitz tengernagy ügyvédje kérdést intézett Chester W. Nimitzhez, az USA csendesóceáni flottájának háborús parancsnokához. Válaszában Nimitz tengernagy minden kétséget kizáró módon beismerte, hogy az USA tengeralattjárói figyelmeztetés nélkül süllyesztették el a japán személy- és utasszállító hajókat a Japánnal folytatott háború első napjától kezdve. Nem próbálták menteni az elsüllyedt hajók legénységét és utasait sem, ami szintén vádpont volt Dönitzcel szemben. Kétségkívül Nimitz vallomása mentette meg Dönitz életét, akit végül tíz év börtönre ítélték.

A nürnbergi főperben kiszabott büntetéseket nem változtatták meg: minden vádlotton végrehajtották őket. Nem ez történt a tizenkét „kisebbségi” nürnbergi per esetében, ahol vezető náci jogászok, orvosok, gyárosok, SS parancsnokok felett ítéleztek. Ezeket az ítéleteket a hidegháború és a németekkel szembeni nyugati békülékenység szellemében nagyrészt elfektetették. A kisebb nürnbergi perekben halálra ítélt huszonnégy személy közül csak tizenkettőt végeztek ki; a többi, valamint száztizennyolc börtönbüntetésre ítéltet az amerikaiak néhány éven belül kiengedték. Például abból a tizenhárom személyből, akiket az 1948. áprilisi nürnbergi ügynevezett Einsatzgruppen-perben halálra ítélték, csak hármat végeztek ki. Az Einsatzgruppék voltak felelősek egymillió kelet-európai zsidó 1941-ben és 1942-ben bekövetkezett haláláért, az életben maradt vádlottakat mégis mind szabadon engedték az ötvenes évek végére.⁵ Így történhetett, hogy miközben tömeggyilkos SS-ek a Szövetségi Köztársaságban magas nyugdíjban részesültek, mint „nyugalmozott rendőrtábornokok”, Rudolf Hess, akit valószínűleg fel kellett volna menteni, négyhatalmi ellenőrzés mellett töltötte életfogytig tartó börtönbüntetését. Miután a szovjetek nem voltak hajlandók őt amnesztiában részesíteni, Hess évtizedeken át volt a hatalmas berlin-spandau-i börtönkomplexum egyedüli lakója, mígnem 1987-ben, 93 éves korában állítólag felakasztotta magát.

A perek fő fogyatékosága nem is az volt, hogy olyan nevésségesen kis számban nyerték el a bűnösök méltó büntetésüket. A tapasztalat a nürnbergi perek óta megmutatta, hogy zsarnok politikusok, gyilkos katonai parancsnokok, brutális rendőrfőnökök ritkán bűnhődnek tetteikért, kövessék el ezeket Argentínában, a volt NDK-ban, az Egyesült Államokban, a volt Szovjetunióban vagy Guatemalában. Ehhez képest a nürnbergi törvényszék nem is volt rossz hatásfokú. A fő baj véleményem szerint az volt, hogy a perekbe nem vonták be a németeket magukat. A vereség és az a tény, hogy saját vezetőik megítélésére sem érdemesítették, keserű érzésekkel töltötték el a németeket, ezért közülük sokan a nürnbergi pereket a győztes hatalmak által kirótt megaláztatások újabb fejezeteként élték meg. A Nürnbergben feltárt náci bűnök kevésbé rázták meg a németeket, mint a Vörös Hadsereg katonáinak erőszakoskodásai, rablásai, vagy az, hogy német katonák milliói tartózkodtak még mindig a hadifogolytáborokban.

Következésképp a német közvélemény egyetértett a náci háborús bűnök feltűnően elnéző kezelésével a későbbiekben. Végül is amikor a nyugat-német bíróságok elkezdtek tárgyalni a volt nácik ügyeit, ezt nem saját jószántukból tették, hanem azért, mert a nyugati megszállók erre utasították őket. Az eredmény az lett, hogy rövid kezdeti lelkesedés után hallgatólagosan összefogtak, hogy meghiúsítsák a nyugati szándékot: volt ellenállóktól, akiknek a koncentrációs tábor megtépázta az egészségét, megtagadták a kárpótlást, sőt még a nyugdíjat is; bizonyíthatóan tömeggyilkosokat mentettek fel rossz egészségi állapotukra vagy a bizonyítékok elégtelenségére hivatkozva. Természetesen a hidegháború kitörése, 1946–47 után a nyugati hatalmak sem tettek semmit, hogy megakadályozzák a német bíróságokat a náci bűnök engedékeny kezelésében.

Más volt a helyzet persze Németország szovjet megszállási övezetében, ahol az uralmon lévő kommunisták az általuk hitlerinek nevezett fasizmus áldozatai és – legalábbis 1941 után – legelszántabb ellenfelei voltak. Itt a bíróságok sokkal súlyosabb büntetéseket róttak ki a nácikra, mint a nyugati övezetben, de mivel egyetlen fontosabb náci vezető sem hagyta, hogy ebben az övezetben fogják el, és mivel a börtönökben és az újjáélesztett koncentrációs táborokban fogva tartott fasisztákhoz hamar csatlakoztak volt liberális, szociáldemokrata, sőt esetenként kommunista áldozataik is, mindezeknek a pereknek a keletnémet lakosságra gyakorolt nevelő hatása elenyésző volt.

Túl azon, hogy Hitlernek mindvégig jelentős tábora volt a németek körében, a németek számára két további okból sem tették lehetővé, hogy maguk számoljanak le volt vezetőikkel, és egyáltalán, maguk vegyék az ügyek intézését. Az egyik a feltétel nélküli megadás elve volt, amit a casablancai konferencián határozott el 1943 januárjában Roosevelt és Churchill, a másik a kollektív bűnösség. Ez félhivatalos doktrínaként működött szövetséges körökben, és többek között az lett a következménye, hogy tizenkétfélmillió német polgárt üttek el Kelet-Közép-Európából, illetve az Odera–Neissétől keletre fekvő volt német területekről.⁶ Kétségtelen, hogy mindkét elv mellett komoly érvek hozhatók fel. A szövetségesek azért ragaszkodtak a feltétel nélküli megadáshoz, mert 1918-ban, amikor Németországot nem kötelezték erre, és területét nem foglalták el, rossz tapasztalatokat szereztek. Engedékenységükkel lehetővé tették ugyanis a konzervatív és nacionalista németek számára, hogy a republikánus kormányt vádolják, amiért aláírta a fegyverletételt és a békeszerződést, amivel – úgymond – hátra döfték Németországot. A megalázott, de még mindig erős Németország így készülhetett a bosszúra.

A szövetségesek azért is ragaszkodtak a kollektív bűnösség elvéhez, mert a németek – Birodalmon belülről és Birodalmon kívülről egyaránt – nagy számban vettek részt tömeggyilkosságokban. Mégis, e doktrína következményeit tekintve igen súlyosnak bizonyult, mert megkérdőjelezte az erkölcsi fölényt annak az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának, amely beleegyezését adta a németek Kelet- és Közép-Európából való kiűzéséhez. Ráadásul tartós erkölcsi válságot okozott olyan országokban, mint Csehszlovákia, melynek kiemelkedő értelmiségije állítják – szembe helyezkedve a mindenkori kormánnyal és a közvéleménnyel –, hogy a szudétanémetek kollektív felelőssé tétele, majd kiűzésével lehetővé tették a csehek számára, hogy elfeledkezzenek a német megszállókkal való kollaborálásukról. A kiűzés egy egész nemzetet tett bűnrészessé, és

elősegítette Csehszlovákia leigázását a Szovjetunió által. Végül a kollektív bűnösség elve olyan precedenst teremtetett, melyre ma szélsőséges nacionalisták is hivatkozhatnak.

A két doktrínának volt egy másik, súlyos következménye is: gyengítették a Hitlerrel szembeni német ellenállási mozgalmat. Tudjuk, hogy a német katonai vezetés jelentős része – az olyan magas rangú katonai vezetőktől, mint Rommel, Kluge és Witzleben tábornagyok, le egészen a tábornokokig és ezredesekig – be volt avatva a Hitler meggyilkolására irányuló összeesküvésbe. Az a tény, hogy az 1944. július 20-i Hitler-ellenes puccs kudarca nyomán magas rangú német tisztek és polgári vezetők ezreit végezték ki, arra utal, hogy az ellenállási mozgalom igen kiterjedt volt, és potenciálisan nagy erővel rendelkezett. Több más parancsnoki pozícióban lévő tábornok is tudott az összeesküvéstről, mégsem jelentették azt a Gestapónak. Azok, akik nem csatlakoztak az összeesküvéshez, többnyire katonai esküjükre hivatkoztak, valamint a szövetségeseknek a kollektív bűnösséggel és a feltétel nélküli megadással kapcsolatos álláspontjára. Ha ilyen doktrínák nincsenek, ha a németek biztosítékokat kaptak volna az életben maradásra és az ország újjáépítésére, akkor esetleg sokkal több katonai vezető vett volna részt az összeesküvésben, és a nemzetiszocialista rendszer megdöntésére irányuló mozgalom talán sikerrel járhatott volna.

Milyen lett volna Németország, ha az összeesküvők győznek? Kétségtelen, hogy az ellenállók egymás ellen fordultak volna, hiszen politikai meggyőződésük a szélsőséges konzervatív nacionalizmustól a Nyugat-barát liberalizmuson keresztül egészen a szovjetbarát szocializmusig terjedt. De minthogy valamennyien szövetkeztek Hitler nemzeti-szocialista rendszerének megdöntésére, valószínűleg egységesen igyekeztek volna megszabadulni volt náci ellenfeleiktől. E célra megfelelő hazai törvények álltak volna rendelkezésükre, többek között náci törvények is, nem kellett volna nemzetközi bíróságot létrehozni vagy visszamenőleges hatályú törvényeket beiktatni. A náci Németországban nem volt törvényesítve a „zsidókérdés végső megoldása”, és nemhogy engedélyezték volna ártatlan emberek legyilkolását, épp ellenkezőleg, a náci német törvények fővesztést helyeztek kilátásba a gyilkosok számára. Hasonlóképpen a német katonai szabályzat nemcsak hogy elítélte a gyilkosságokat és más törvénytelen cselekedeteket, de feljogosította a katonákat, tagadják meg feljebbvalóik parancsát, ha ilyenre biztatják őket. Hogy ez a szabály nemcsak papíron létezett, bizonyítja, hogy soha egyetlen SS-t vagy Wehrmacht-katonát nem büntettek meg azért, mert megtagadta, hogy részt vegyen ártatlanok lemészárlásában. Számos ilyen vonatkozó létezett, mind a hadseregben, mind az SS-ben, és senkit ezért még csak el sem távolítottak ezek kötelékéből.⁷

Az persze igaz, hogy a náci Németországban Hitler akaratára minden törvény felett állt, de ez nem akadályozhatott volna meg egy háború utáni, háborús ellenállók által felügyelt német bíróságot abban, hogy a náci törvényekre való hivatkozással ítélkezzen a náci bűnösök felett.

Egy, a szövetségesek által elfoglalt Németország, amelyet azonban ellenállók kormányoznak, egészen más ország lehetett volna, mint amilyen végül is a megszállók akaratából Keleten, illetve Nyugaton kialakult. Valószínűleg hasonlított volna a hitleri Európa többi országához, me-

lyek mindegyikét háborús ellenállóból alakult antifasiszta koalíció kormányzott a háború után. Ezekben az országokban a szövetségesek bátorították az új kormányokat, sőt meg is követelték tőlük, hogy maguk számoljanak le a háborús kollaboránsokkal. Ez meg is történt, mégpedig nagyon hasonló módon, Franciaországtól Norvégián és Magyarországon át Olaszországig. Az ezekben az országokban felállított bíróságok egyikéről sem mondható el, hogy mentes lett volna minden részrehajlástól; e testületek erősen az ellenállási mozgalmat alkotó, majd hatalomra jutott politikai pártok hatása alatt álltak. Mégsem rendeztek kiharaktáratokat, a bírósági eljárás szabályait megtartották.

A kollaboráns vádlott sorsa attól függött, hogy mikor került bíróság elé: minél hamarabb került sor a perre, annál nagyobb volt az esélye a szigorú büntetésnek. Később, a hidegháború kitörése, a belpolitikai megfontolások, a lakosság hangulatának változása fokozatosan enyhítették az ítéleteket. A bíróságok kívüli megtorlás sokkal nagyobb számban követelt – gyakran ártatlan – áldozatokat. Franciaországban a rögtönítélő bíróságok és a lincselés áldozatait vagy politikai ellenfeleket, vagy olyan nők voltak, akiket azzal vádoltak, hogy viszonyuk volt német katonákkal. Jugoszláviában fasiszták és nem fasiszták ezreit tették el láb alól, többnyire etnikai alapon. Görögországban fő áldozattá furcsamód a kommunista ellenállók váltak, akiket a volt royalista ellenállók és brit katonai protektorai üldöztek. Lengyelországban a kommunisták vezette statáriális bírások fő áldozatai a „Honi Hadsereg” nem kommunista, náciellenes harcosai voltak, valamint azon német polgári lakosok ezrei, akiket halálra kínoztak az újonnan felállított lengyel koncentrációs táborokban, vagy tífuszban pusztultak el ott. A szomorú lista még folytatható lenne. A bírósági eljárások azonban meglehetősen egyöntetűek voltak. Érdekes módon a dán, a holland vagy a norvég bíróságok ítéletei még szigorúbbak is voltak, mint azon országokéi, ahol viszonylag nagyobb számban voltak kollaboránsok. Franciaország, Olaszország és Kelet-Európa bíróságai kevésbé rendszeresen működtek, mindenesetre kisebb arányban ítélték országai nagyszámú fasisztáit és kollaboránsait felett.

A hidegháború miatt az antifasiszta koalíció 1947-ben felbomlott. Keleten a kommunisták fokozatosan minden hatalmat a kezükbe kaparintottak, és megindult (az „ütársakat” leszámítva) a volt nem kommunista ellenállók hosszú menetelése a kommunista koncentrációs táborok és az akasztófa felé. Az amerikai befolyás alatt álló Nyugat- és Dél-Európában 1947-ben kiszorították a kommunistákat a koalíciós kormányokból. Az ellenállók által vezetett háború utáni Németországban a helyzet valószínűleg hasonló lett volna.

Nyugat-Németországot leszámítva egész Európában új, bár nagyon hasonló megvilágításba került a háború emléke. Kollaborációval immár egy maroknyi, erkölcsileg züllött árulót vádoltak csupán; a nemzet döntő többsége állítólag – ilyen vagy olyan formában – részt vett az ellenállásban. A valóságban ennek épp az ellenkezője volt igaz, legalábbis azokban az országokban, ahol a németek engedélyezték, sőt bátorították a kollaborációt. Norvégiában és Dániában például az SS-önkéntesek száma meghaladta az aktív ellenállókét. Lengyelországban ezzel szemben alig voltak kollaboránsok, nem utolsósorban azért, mert a németek a lengyele-

ket csak rabszolgamunkára akarták használni, így nem tették lehetővé számukra a megszálló erővel való együttműködést. A Cseh Protektorátusban az ellenállók a lakosság általában kiközösítette, ami nem akadályozta meg a prágai kormányt abban, hogy a háború után kijelentse: a cseh szlovák nemzet hősi ellenállást tanúsított.

Ausztriában a helyzet sajátosan alakult, mert 1943-ban a szövetségesek az országot a német agresszió áldozatának nyilvánították. De minthogy Ausztria a háború alatt Németország része volt, és osztrákok igen nagy számban szolgáltak az SS-ben vagy voltak koncentrációs tábor-parancsnokok, egyes osztrák háborús bűnösöket, így az SS-vezér Ernst Kaltenbrunnert a háború után a szövetségesek állították bíróság elé. Nem mint osztrákokat, hanem mint németeket.

Az új Osztrák Köztársaságban az Anschluss után félreléltott és 1945-ben rehabilitált bírák és ügyészek először lelkiismeretesen jártak el a náci bűnösökkel szemben. Volt nemzetiszocialista párttagok ezreit zárták ki a közszolgálatból, a tanári pályáról és más nyilvános funkciókból. Hamarosan kiderült azonban, hogy minden pártnak szüksége van a „kis nácik” szavazatára (e versengésben a Szociáldemokrata Párt bizonyult a legsikeresebbnek), valamint az is, hogy a hidegháború alapvetően befolyásolta a politikai helyzetet. Az 1950-es évek elejétől fogva bizonyítottan tömeggyilkosokat is sorozatosan mentettek fel az osztrák esküdtbírók. Eközben valamennyi osztrák kormány kínos erőfeszítéssel próbálta bizonygatni a világnak, hogy népük milyen hősiességgel állt ellen a németeknek a háború alatt. Ami a Német Demokratikus Köztársaságot illeti, kormánya hivatalosan mosta kezét a náci bűnök miatt, azt állítva, hogy az övé demokratikus, haladó állam. Következésképp a háborús bűnösök mind nyugatnémetek. Ezért csak Nyugat-Németországban, abban az országban, amely következetesen rehabilitálta a volt nácikat, vállalt a kormány és a társadalom erkölcsi és anyagi felelősséget Hitler bűneiért.

Mostanáig inkább csak találgatásokba bocsátkoztam arról, hogy mi történt volna, ha a szövetségesek támogatják a német ellenállást; ha az ellenállók sikerül megdönteniük a náci államot; ha a győztes szövetségesek engedélyezik a túlélő ellenállók saját kormányuk megalakítását; és ha az ellenállók úgy döntenek, hogy a náci vezetők feletti ítéletkezésbe bevonják a német népet, és alkalmazzák a nácikkal szemben az érvényes német törvényeket. Egy ilyen megoldás esetén nem lett volna szükség nemzetközi törvényszékre, hogy az ítéltkezzen a béke elleni büntettek felett, sem az emberiség elleni büntett fogalmára. Ehelyett a német nácikat és más országbeli támogatóikat a rablás, nemi erőszak, törvénytelen fogva tartás, emberrablás, gyilkosság elleni helyi törvények alapján ítélték volna el.

Kétségtelen, hogy ez egyszerűbb lett volna; mi több, sokkal kevésbé lett volna támadható. De nem ez történt. Helyette voltak a nürnbergi perek, az eddig ismert politikai perek közül a legigazságosabbak és a legmegfontoltabbak, melyek mégis csak féligazságot szolgáltattak. Vajon meríthetünk-e a nürnbergi perekből példát és ösztönzést? Van-e a Nemzetközi Törvényszéknek jövője? Lehetséges, hogy 1945-ben a Nemzetközi Törvényszéknek nem volt igazi alternatívája. Nincs bizonyíték rá, hogy az ellenállók

uralta Németországban a helyi bíróságok jobb munkát végeztek volna, mint a szövetségesek. Arra sincs garancia, hogy Szerbiában a közeljövőben olyan csoportok bukkannának fel, melyek hajlandók elítélni a nacionalizmust, és bíróság elé idézni azokat, akik romba döntötték az országot és szomszédait.

Ha figyelembe vesszük, milyen hatalmas bűnöket követtek el századunkban, célszerűnek tűnik napirenden tartani az „emberiség elleni bűntett” fogalmát, és továbbfejleszteni a nemzetközi humanitárius egyezmények és kötelezettségvállalások már ma is kiterjedt rendszerét. Lehet, hogy

egy napon érvényt is lehet nekik szerezni. A nemzetközi intézményekben több mint száz év erőfeszítése testesül meg, mely arra irányul, hogy a háború és a béke kérdéseit vegyük ki a kormányok és politikai pártok kezéből, és hozunk létre egységes világrendet. Mégis úgy gondolom, hogy a helyi ellenállást, amikor csak lehet, támogatni kell, és az ellenálló csoportokra, mielőtt hatalomra kerültek, rá kell bízni az igazságszolgáltatást. A nemzetközi törvényt nem a haladás megtestesítőjének, hanem végső menedéknek kell tekinteni.

FORDÍTOTTA SZEGŐ ANDRÁS

JEGYZETEK

1. Arról, hogy hogyan szabotálják el a nagyhatalmak az ENSZ-vizsgálatot és a Háborús Bűnöket Kivizsgáló Nemzetközi Törvényszék felállítását, lásd pl. John Pomfret: *Balkan War-Crimes Panel: Head-on Into Crisis? The New York Herald Tribune* 1993. november 13–14., és Andreas Zumach: *Kriegsverbrechertribunal vor leerer Anklagebank. FAZ* 1993. november 16. A népirítás büntetének kivizsgálását és a volt Jugoszlávia háborús bűnöseinek bíróság elé állítását követelő szervezetek között találjuk az olyan nemzetközi emberi jogi szervezeteket, mint az International Helsinki Federation, a New Yorkban székelő Human Rights Watch és tagszervezete, a Helsinki Watch, valamint a Svájcban székelő „Nők nemzetközi hálózata a volt Jugoszlávia háborús bűnöseit kivizsgáló nemzetközi bíróság támogatására”. Az International Helsinki Federationnek az európaiak határozott boszniai beavatkozását követelő felhívása megjelent többek között a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 1993. július 14-i számában.

2. Lásd például a nürnbergi perek mai jelentőségéről folytatott elkeseredett vitát a hamburgi baloldali újság, a *Konkret* (1992. szeptember és novemberi szám), valamint a hamburgi Institut für Sozialforschung tagjai (*Bulletin* 1993. 4. és 8. szám) között.

3. Néhány fontos könyv a nürnbergi perről: Wilbourne E. Benton és Georg Grimm (szerk.): *Nuremberg: German Views of the War Trials* (Dallas: Southern Methodist University Press, 1955); Eugene Davidson: *The Trial of the Germans* (New York: Collier Books, 1966); Bradley F. Smith: *Reaching Judgement at Nuremberg* (New York: Basic Books, 1977) és ugyancsak tőle: *The Road to Nuremberg* (New York: Basic Books, 1981). Valamint a legfrissebb: Telford Taylor: *The Anatomy of the Nuremberg Trials: A Personal Memoir* (New York: Alfred A. Knopf, 1992).

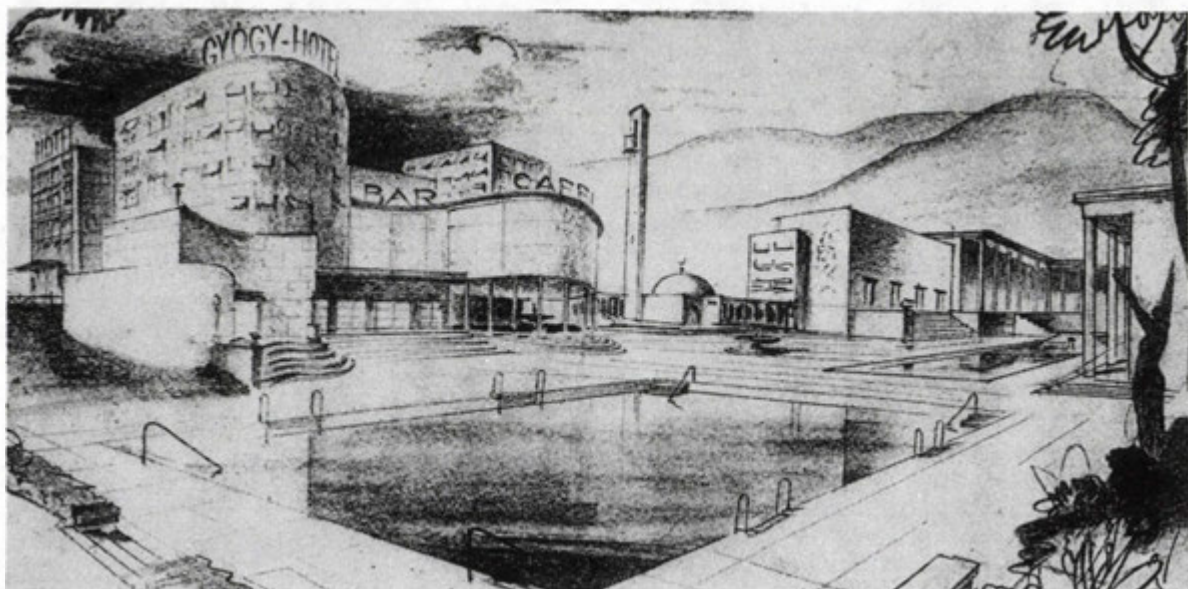
4. Valójában az USA és szövetségeseinek Japán ellen vívott tengeralattjáró-háborúja sokkal eredményesebb volt, mint a német tengeralattjárók híres csatája a szövetségesek ellen. 1941 és 1945

között a szövetséges tengeralattjárók 1178 japán szállítóhajót süllyesztettek el, melyeknek összkapacitása 5 320 084 bruttóregisztertonnát tett ki. Ez lényegesen hozzájárult a japán ipari termelés csökkenéséhez, az éhezéshez, és arra kényszerítette a tokiói kormányt, hogy még Hiroshima bombázása előtt felajánlja a fegyverletételt. Ezzel szemben a német tengeralattjárók ütőképessége fokról fokra szinte a nullára csökkent azután, hogy közülük 41-et 1943 májusában elsüllyesztettek. Lásd erről Gerhard Hümmelchen „Seekrieg” című szócikkét Christian Zentner és Friedmann Bedürftig (szerk.): *Das grosse Lexikon des Zweiten Weltkrieges* (München: Südwest Verlag, 1988) 509–512. old.

5. Ingo Müller: *Furchtbare Juristen: Die unbewältigte Vergangenheit unserer Justiz* (München: Kindler, 1987) 244. old.

6. A németek kiűzése Kelet-Európából főleg azoknak a népeknek ártott, amelyek a németeket elűldözték. Mert míg Németország gazdasági és kulturális értelemben hasznot húzott az újonnan érkezettekkel, Kelet-Európa leghatékonyabb állampolgárait vesztette el. A németek kitelepítése (a zsidók megsemmisítését követően) újabb lépés volt az etnikai tisztogatások útján, ami Kelet-Európában már régóta folyt, és ami erkölcsi zűllést és katasztrofális kulturális és gazdasági hanyatlást eredményezett.

7. A gyilkosság elleni náci törvényekről lásd Dr. Otto Schwarz: *Strafgesetzbuch, Nebengesetze, Verordnungen, Kriegsstrafrecht*, 12. átdolgozott kiadás (Beck'sche Kurz-Kommentare, vol. 10. München és Berlin: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1943) 211–216. paragrafusok. Ezeknek a törvényeknek a hatályát kiterjesztették a „bekebelezett keleti területekre” (eingegliederte Ostgebiete), vagyis többek között valamennyi bekebelezett lengyel területre, így Auschwitzra is (1010–1019. old.). A német katona jogairól és kötelezettségeiről törvénytelen parancs esetén lásd Rittau (szerk.): *Militärstrafgesetzbuch in der Fassung vom 10. Oktober 1940. – mit Einführungsgesetz und Kriegsstrafrechtsordnung* (Berlin: Walter de Gruyter Verlag, 1943) 99. old.

Helyzetjelentés az államhatalomról

GOMBÁR CSABA

Magyarországon 1993-ban van állam, és az állami főhatalom működik. Az 1990-es rendszerváltó választásokat követően kialakult államszervezet megmaradt és funkcióképes. Mindez térségünkben korántsem magától értetődő közhely.

Az alábbi szöveg nem több, mint elméleti kritériumok alapján kialakított pillanatkép. Megjegyzendő, hogy a szövegben használt „politikai erőcsoport” és a „hatalom” azonos fogalmak, az „államhatalmat” és a „főhatalmat” szinonimaként használjuk, a „hatalom” fogalmán pedig szűk, praktikus, politikai értelemben a döntések tényleges birtoклását értjük.

A helyzetjelentés a főhatalom strukturális és működési összetevőinek, valamint megosztottságának minősítésére szorítkozik.

MAGYARORSZÁG ÉS A NEMZETKÖZI HATALMI VISZONYOK

Az évszázad utolsó évtizede a nemzetközi hatalmi viszonyok hálózatának szétszakadozásával és összegubancolódásával kezdődött. Egy fél évszázad alatt kialakult és megszokott kétpólusú rendszer váratlan gyorsasággal fölbomlott. Az egyik pólus, a Szovjetunió helyén fekete lyuk keletkezett, amely fölöttébb veszélyes az érintkező politikai felületekre.

A nemzetközi kapcsolatrendszerek és intézmények, valamint az intézmények eljárás módjai a bipoláris hatalmi szerkezetre épültek, és ennek megfelelően működtek. Az intézményes kereteken belül tevékenykedő személyek évtizedekig a bipolaritás kultúrájában iskoláztak.

A kérges felszín alatt persze sok minden történt az elmúlt időben, ami – főleg a gazdasági erővonalakat tekintve – arra enged következtetni, hogy az eddigi megszokások helyett egy új, hárompólusú nemzetközi hatalmi rendszer épülhet ki (USA, Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia). Az eddig kétpólusú globális rendszer fölbomlása okozta kéregmozgások azonban drámai hatásúak, ami a sajátos kultúrájú nemzetközi intézményekben mint tétova tanácstalanság csapódik le.

A valahai Szovjetunióval szövetségben lévő politikai entitások – köztük Magyarország – több-kevesebb sikerrel kivédtek a fekete lyuk gravitációs hatását. A világpolitika alapegységeiként szereplő politikai államok azonban valamilyen mértékben és formában részei a nemzetközi hatalmi viszonyrendszernek. A politikai államhatárokon túlnyúló állami, pártpolitikai, érdekvédelmi és egyéb kapcsolatok a nemzetközi érvényű döntéseket hozó hatalmi góckokhoz

kötődnek. A jelenlegi korfordulóban e téren a szokásosnál nagyobb a zűrzavar. Bizonyos kapcsolatok megszakadtak, mások funkciótlanná váltak. A nemzetközi rendszert kisebb-nagyobb vákuumok tarkítják. Ebben az értelemben a Baltikumtól az Adriáig húzódó földrajzi sáv egészében hatalmi vákuum van a globális politikai és katonai viszonyokat tekintve.

Magyarország kinyilvánított szándéka, hogy alapvetően Nyugat-Európához kíván kötődni. Ennek megfelelően alakulhatnak az állami kapcsolatok, így tagozódnak be a konzervatív, liberális és szocialista pártok is, ki-ki a maga európai erőterü internacionaléjába. Az érdekvédelmi szervezeteknél egy kicsit kuszább a helyzet, de lényegében hasonló irányultságú. Mindez azonban alig több a megfelelő helyeken jóindulattal nyugtázott szándéknál. Magyarország – szomszédainak gyarapodó többségéhez hasonlóan – szabad vegyértékek tömegével jelentkezik a nemzetközi szinten, amelyekből még zavarbaejtően sokféle vegyület keletkezhet. A Pentagonálétól és a Heptagonalétól, az Alpok–Adria-vízióktól a visegrádi hármakig vagy négyekig, s legújabbban a Kárpátok-Európa huszadikereikig, mindmind azt mutatja, hogy a bipolaritás szétesését követő tektonikus mozgások jelenleg is tartanak. Csak remélhetjük, hogy a retorta nem robban föl magától.

Magyarország szerepe a nemzetközi hatalmi viszonyokban csekély, de nagyjából arányban állhat gazdasági, katonai és szellemi potenciálunkkal. Vákuumhelyzetben azonban elrendezetlenségeink bármely, globálisan is érzékelhető baj forrásává válhatnak. Mindez belpolitikai szempontból azért érdekes, mert a minket érdeklő belső hatalmi állapotok stabilitásának egyik összetevője a világ globális szerkezetében elfoglalt helyünk, annak megnyugtató visszaigazolása, az ilyen vagy olyan szerepet játszó politikai erőcsoportjaink létének és értékének nemzetközi elfogadottsága.

A szétszakadozott nemzetközi háló miatt a magyarországi politikai erők csak igen felemásan rendelkeznek a nemzetközi, reprezentatív politikai nyilvánosság általi elismertséggel. Politikusaink tömege utazik lóhalálában ide-oda, de a viszonylagos stabilitását vesztett nemzetközi helyzet miatt a „világ”-fórumok az ott megfordulóknak sem nyújthatnak búcsúfiátul az elismertségből fakadó olyan biztonságot, amely az itthoni pozíciók megtámogatását szolgálná.

MAGYARORSZÁG ÁLLAMHATALMI „RENDSZERE”

A politikai erőcsoportok viszonyában a főhatalmat gyakorlók kitüntetett pozícióval rendelkeznek. Jogállami körülmények között a kitüntetett jogokkal fölruházott, államha-

Az írás az „East-Central Europe 2000” című projektum keretében készült, 1993-ban.

talmat gyakorló politikai erő elméletben a döntések birtoklásának jogilag szabályozott rendszerében működik. A politikai valóság azonban nem mindig fér bele ebbe a szabályozott rendszerbe. A tényleges döntések nem föltétlenül a jogilag kijelölt helyen és körben történnek. A hatalmi viszonyok állandó mozgásban vannak – tekintet nélkül a jogi vagy rendszerelméleti struktúrára.

Vessünk először egy pillantást e hatalom általános jellemzőire.

1. Az államhatalom szerkezeti és működési sajátosságai

Az államhatalom minőségét és erejét jellemzi, milyen mértékben áll rendelkezésére a gazdaság és tudás, mint részben politikai erővé konvertálható forrás. Funkcionális szempontból az államhatalom egyik összetevője az erőszak, illetve az engedelmisségi készség, amelyet az erőszaktól való fenyegetettség vált ki. A működésben lévő hatalom másik összetevője az ún. *társadalompolitika*. Ez az a hatalmi tevékenység, amelynek során az államhatalom a társadalom szerkezeti mélységében „jutalmaz” és „büntet”, azaz folytat valamiféle preferenciós újraelosztást. A harmadik funkcionális összetevő az erőszak és a társadalompolitika, valamint a sajátos legitimációs gyakorlat eredményeként kialakuló presztízs.

Nézzük meg közelebbről az államhatalom lehetőségeit és sajátosságait ezekből a szempontokból.

AZ ÁLLAMHATALOM GAZDASÁGI FORRÁSA. Magyarország gazdasága több mint egy évtizede hanyatló: az össztermelés csökken, az elosztható javak mennyisége egyre szűkül. A vonszolódva, de mégiscsak előrehaladó privatizáció sem növeli az államhatalom gazdasági hatókörét, sőt esetleg fenyegetően csökkenti. Egyrészt mert az árak és bérek liberalizálásával megnőtt az állam által közvetlenül nem ellenőrizhető piac szerepe, és ezzel párhuzamosan növekedett az ún. „szürke szféra” is a gazdaságban, az állami adóztatás rovására. Másrészt mert a recesszió ellenére befolyásos gazdasági szereplők az államnak juttatott fiskális obulusaik mellett gazdasági erejükkel az államhatalom parlamentáris és parlamenten kívüli ellenfeleit is támogathatják. Mindez a vállalkozói típusú, illetve bázisú politikai pártok esetében politikailag kézzelfoghatóan meg is történt; a már intézményszerű ellenzéki pártokat tekintve e szempontból csak föltételezésekre hagyatkozhatunk. A rendszerváltás óta, a politikai pluralizmus körülményei közepeztette mindenestre jellemző sajátosság, hogy az államhatalomnak a szűkülő forrásokból való meregetésben is versenytársai vannak.

AZ ÁLLAMHATALOM SZELLEMI FORRÁSA. A szellemi értékek termelése mindig összetettebb és áttételesebb, de lényegében a gazdaságihoz hasonló képet mutat. Jelentős fázistolódással ugyan, de a gazdasági visszaesés erősen (és negatív értelemben) kihat a szellemi termelésre is. Ezért a tudás mint politikai erővé konvertálható lehetőség egyre kisebb mértékben áll a politikai erőcsoportok, ezen belül az államhatalom rendelkezésére. (Az államhatalmat megtestesítő koalíciós politikai erők számára a magyarországi modern szellemi termelés értékei amúgy is jórészt inkongruens szellemi terméket jelentenek.) A gazdasági potenciál csökkenésén túl hátrányosan érinti a szellemi termelést az a jelenség, hogy mind a tudományos, mind a szélesebb

értelemben vett kulturális élet fenntartó mechanizmusai, az átmenet zavarai miatt, egyre kisebb kapacitással működnek. Ennek várhatóan az a hatása, hogy a hatalom egyik bázisaként számba vehető szellemi potenciál hosszú távon csökken. Megemlítendő, hogy a rendszerváltás spirituális válsággal is egybekapcsolódik. Nehezebbé vált a szellemi tájékozódás, s egyúttal leértékelődött az a fajta kulturális és szűkebben vett tudományos munka, amelyből a mindenkori „államalkotó szellem” meríthető.

ERŐSZAK. Az erőszakra épülő engedelmisségi készség végső soron a fegyveres testületek és biztonsági szolgálatok milyenségéhez kapcsolódik. Tekintettel a rendszerváltás okozta átszervezésekre, e testületek szellemének megrendülésére, a gyöngye anyagi ellátottságra, alulfizetettségre, létszámhiányra, s a nem csak történelmi alapú, hanem aktuális okok által is táplált presztízs hiányra – megállapíthatjuk, hogy a működő államhatalom ezen összetevője rosszabb állapotban van, mint az előző rezsim idején. Ez, tekintettel bizonyos demokratikus értékekre, látszólag kedvező jelenség. De a mindenképp érintő közbiztonság romlását, a törvénykövetés kikényszerítésének csökkenő lehetőségét tekintve kifejezetten káros jellemző. A működő hatalom erőszakpotenciálja nem demokrácia vagy diktatúra kérdése, hanem a hatalmi stabilitás egyik összetevője. Ebben az értelemben Magyarországon az államhatalom az utóbbi években gyöngült. Ez pedig nemcsak az államhatalmi szervek gyöngülése, hanem az állampolgárokkal együtt létező állam gyöngülése is.

TÁRSADALOMPOLITIKA. Erősen kiütököznek a számottevő fogyasztékoságok ezen a területen. Az előző rendszerben, ahol a főhatalom az egyetlen párt vezetőségében öltött testet, a társadalompolitika irányfoglalma a munkásosztály volt. Az évtizedekig folytatott politika kínos eredménye az lett, hogy minden társadalmi osztály, réteg és számottevő csoport – benne az ipari munkásság is – kisebb-nagyobb mértékben szembekerült a főhatalommal. A jelenlegi államhatalom társadalompolitikai irányfoglalma a középosztály. A társadalompolitika célkitűzéseit megvalósítani hivatott különböző ágazati politikák – már amennyire koordinálják őket – ennek a hipotetikus középosztálynak a támogatását, illetve megteremtését kell hogy szolgálják. Ez azonban nem több pusztán ígérvénynél. E fennsíkon az egyébként szokásos ideológiai kódok gomolyognak – most a „vállalkozói középrétegek”, a „magyar középosztály”, a „nemzet” avagy „keresztény közép” minősített ígérvényként.

A társadalom makrostrukturális szintjén az államhatalom újraelosztó társadalompolitikai működése az elmúlt három év alatt általános elégedetlenséget szült. A „jutalmazásra” kijelölt középosztály vagy nem létezik még – magabizó öntudattal és némi eredménnyel tevékenykedő vállalkozói derékhad értelmében biztosan nem – vagy nagyon kevés támogatást kap. Vagy létezik és kap, de valamilyen oknál fogva nem hallatja hangját; politikailag tehát, mint e hatalmi tevékenység visszaigazolása, egyenlő a nullával.

A hangadó értelmiség egyrészt – kelet-európai történelmi kondicionáltsága miatt – a társadalmi struktúrák fölött lebegő elitjellegű intelligencia, másrészt modern kori szakértelmiségi, de mindkét vonatkozásban diszpreferált, és az államhatalom által fölöslegesen és többszörösen megsértett csoport. Az agrárágazatban működő, tévesen parasitának titulált több százezeres népesség csak ennek az ágazatnak a

súlyos megroggyanását tapasztalja, s a prosperáló farmerség ígérvénye – az ezt elősegítő finansziális és jogi föltételek híján – inkább irritáló, mintsem mozgósító hatású. Ami egyedül érzékelhető az érintettek számára – és mindenki érintve van –, az egyházak és az arisztokrácia – vagyis a mába nyúló rendi társadalom – egyébként igen kis mértékű, fizikai és szellemi rehabilitálása és renoválása.

A háromnegyed milliós munkanélküliségtől leginkább sújtott és a munkanélküliség növekedésétől veszélyeztetett milliós nagyságrendű ipari munkásságról eközben mintha mindenki megfélemezett volna. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az államhatalom reprezentatív nyilvánosságában, ami a társadalompolitikai jelzéseket tekintve mindig nagyon beszédes, erről a hatalmas társadalmi csoportról szinte szó sem esik. Így az a paradox helyzet következett be, hogy míg az előző rezsim félrevezető szándékkal, de egy idő után már senkit meg nem győzve, minduntalan a munkásságot ünnepelte, manapság – a hipotetikus középosztály ígérvényét majd mindenkire kiterjesztve –, az államhatalom épp a munkásokat nem szólítja meg, ezzel – hallgatólagosan, ám érthetően – ki is rekeszti a preferálandó nemzeti középosztályból. Csak nem ők a társadalompolitikai értelemben „büntetendők”? Az ideológémák elkerülhetetlen ködgomolyában ez annak a ki nem mondott értékelésnek a végeredménye, hogy az előző rendszerben a munkásoké volt a hatalom, azaz meghökkenítő és visszamenőleges módon úgyszólván igazolása az évtizedekig folyó ideológiai csűrös-csavarásnak.

Az államhatalom társadalompolitikai funkciója, az anyagi és szellemi értékek sajátos preferációs rend szerinti újraelosztása tehát kifejezetten tisztázatlan, de legfőképp hatástalan. E társadalompolitika irányfogalmán, mint minden társadalompolitikán lehet vitatkozni, de a tényleges, azaz társadalmilag érezhető döntéseket a nemzeti, illetve a középosztály fogalmának elvi fejtegetései nem helyettesíthetik. Az eredmény csak annyi, hogy három év alatt a társadalom minden nagy tömbje szembekerült az államhatalommal.

PRESZTÍZS, LEGITIMÁCIÓ. Tekintettel a hatalom előző két összetevőjéről adott minősítésre, nem meglepő, hogy a működő államhatalom presztízse erőteljesen csökken. Jelentős hiányosságok vannak azonban a sajátosan legitimációs tevékenységek terén is. Az államhatalom ágensei természetesen legitimálnak nyilvánítják magukat. Ez indokolt is, a törvényesség értelmében, hiszen ez az államhatalom demokratikus választások eredményeként jött létre. A választás azonban csak egy parányi része a legitimációs folyamatoknak.

Minden működő hatalom négyágú legitimációs kényszernek van kitéve, amellyel szemben vagy javul, vagy romlik a presztízse. A főhatalom állampolgárok általi elfogadottsága nagymértékben függ attól, hogyan működött a saját uralmi intézményeit, azaz a demokrácia, a bürokrácia, a technokrácia és a logokrácia szervezetrendszerét. Nem elegendő a jogszerű választási győzelem, a demokratikus legitimitást a mindennapi eljárások tömegével kell újra és újra elérni. De nem elegendő a demokrácia érvényessége által kivívott legitimitás sem, mert az engedelmességi készséget és együttműködési lojalitást a demokrácia uralmi ága mellett a megbízható és hatékony hivatali működéssel is alá kell támasztani. S ugyanez a célja a technokrácia és a logokrácia működtetésének is. Az eredményes termelő és termeltetői rend, illetve az alkotó értelmiség által igazolt,

valamilyen módon a tudomány fémjelzésével ellátott döntések együttese képes csak megteremteni az állampolgári hitet, követőkészséget.

Ezzel szemben ma az államhatalom csak a megválasztásának mozzanatából következő elfogadhatóságát ismételteti. Ez alkotmányos monarchiában elegendő lehet, de a modern államhatalom számára, ha nem támasztják alá az uralmi intézmények elfogadható teljesítményei, nagyon kevés. Az indulás pillanatában adott presztízis hamar elpárolog, ha nem pótolja a működő hatalomnak tekintélyt adó demokratikus érdekérvényesülés, a szellemi termelés eredményeinek logokratikus értékesülése, az olajozottan és jogszerűen tevékenykedő hivatali apparátus és a nyereségesen működő termelői rend kivívta elismerés. Az ilyen, azaz intézményes alapon kiküldött tekintély és elismerés jelenik meg a forgalomgyorsító, ám kézzel megfoghatatlan állampolgári hitváltókban, s ezzel növekedhet az államhatalom presztízstőkéje. Az általános választásokkor leadott szavazatok a jogilag előírt következő választásokig kellőképpen biztosítják a működő államhatalom legalitását. De az elfogadottságban, követőkészségben, lojalitásban kifejeződő legitimitás folyamatos presztízspépítést igényel, s ez hiányzik.

Az államhatalom némely képviselője persze tudatában van e presztízis kopottságának – hiszen napról napra szembesülhet vele. Kevésbé látszanak azonban tudni azt, hogy ezen propagandával, imázsépítéssel, s hasonló divatos hókuszpókuszokkal, valamint adminisztratív sajtóirányítással demokratikus viszonyok közt alig lehet változtatni. Politikai kampánykuruzslók valóban bárkire és bármire tudnak szépségflastromokat ragasztgatni – de a hatalom presztízse súlyos, strukturális kérdés. Csak az uralmi intézmények jó működésével növelhető. Mostanság kínosan csökken.

2. A főhatalom irányultsága

A belpolitikai viszonyrendszerben az államhatalom mindig a monopólium és a hegemonia elvi pozíciói között helyezkedik el. A monopolisztikus irányultságot a hatalomkoncentrációra való törekvés jellemzi, míg a hegemonisztikus irányultságot az, hogy a hatalmi fölényt presztízsepítéssel és más politikai szereplőkkel való szövetségek formálásával, fenntartásával törekszik biztosítani.

Magyarországon az új államhatalom az elmúlt három évben monopolisztikus irányultságot mutat. Erre vall, hogy a főhatalom saját szövetségi bázisán, ezen belül is a kormánytöbbséget kialakító koalícióban eleve nem volt hajlandó koalíciós szerződést kötni, amely biztosította volna a szövetséges pártok autonómiáját. A későbbiekben pedig az uralkodó magyar demokraták kényelmetlennek tekintették saját partnereik öntörvényűségét, s igyekeztek őket heteronómia alá szorítani. Ennek eredményeként – és persze belső okok miatt is – a Kisgazdapárt teljesen szétesett, a kereszténydemokraták pedig rádőbberhettek államhatalmi jelentéktelenségükre. Magán a Demokrata Fórumon belül is, a centripolitika folyamatos hangoztatása során, erős kizárólagosságok érvényesülnek. Az államhatalmat gyakorlók a kezdeti bizonytalanság után megérezték a hatalom ízt, de képtelenek mutatkoztak arra, hogy politikai meggyőződéssel, presztízst szerezve biztosítsanak maguknak hatalmi fölényt. Szövetségek helyett klientúrarendszert építettek, s vállalva a klientúrarendszerrel együttjáró korrupciót is, a főhatalmat monopolisztikus irányultságúvá tették. Mindez további bizalomvesztéssel járt.

Demokratikus berendezkedésnél a szélsőséges monopolisztikus, azaz akár a merőben erőszakra alapozott, hatalmi kizárólagosságra való törekvések jogilag ki vannak zárva, politikailag pedig illetlennek számítanak. A Magyarországon ma működő főhatalom monopolisztikus irányultsága, és annak eddig tapasztalt mértéke a polgári demokráciában elfogadott kereteken belül maradt. A polgári demokráciákban a monopolisztikus törekvések lehetnek népszerűek a rendre vágyók körében, és lehetnek ellenszenvesek az állampolgárok más csoportjai számára. Magyarországon azonban félelmet keltenek, sőt sokan diktatúrától tartanak. A stabil politikai intézményrendszer, az évszázadok óta betartott játékszabályok híján viszont – súlyos történelmi tapasztalatok birtokában – a magyar lakosság joggal föltételezi, hogy sorsának és jövőjének alakítását a főhatalmat gyakorlók kisajátíthatják. Az ilyenfajta aggodalmat, félelmet várhatóan csillapítja, ha a jövőendő választásokon politikai váltogazdálkodás alakul ki.

3. A politikai erőcsoportok részesedése a főhatalomból

Magyarországon 7 millió 800 ezer választópolgár van. A hat parlamenti pártnak a bevallott, föltételezett tagsága tízezres nagyságrendű. A parlamenten kívüli pártok közül egy másik féltucat hallatja a hangját. Tagságuk ezres nagyságrendű.

A választók 35%-a nem ment el szavazni. A szavazatok 43%-a alapján alakult koalíció a parlamentben 60%-hoz közeli többséget képvisel. A *parlamenti többség* és a kormány a ma körülbelül 20 ezer tagot számláló Demokrata Fórum kezében van. A Parlamentben 40%-ot bíró három *ellenzéki* párt ereje arra elég, hogy nélkülük minősített többségű törvény nem születhet meg. Az ellenzéki pártok azonban az *önkormányzatok* többségében vezető szerepet játszanak. Az önkormányzatok ugyan nem részei a főhatalomnak, de állampolgári szintről nézve a helyi és központi igazgatás között sajátos uralmi együttélés jött létre. Az állampolgár szemében mindaz, ami a mindennapokban történik – ha különböző mértékben is – a kormányzó koalíció és az ellenzék együttes felelőssége.

Ezek a pártok az elmúlt három év során elfoglalták a köztestületeket, és minden politikai fórumon hallatszik a hangjuk. Tagságuk számát tekintve kisebbek lettek, politikai álláspontjuk nem lett körvonalazottabb, még kevésbé népszerű, azaz összességében gyöngültek. A szimpátiamérések szerint egymáshoz képest változott a helyzetük, de elfogadottságuk csökkent. Semmi jel nem mutat arra, hogy az elkerülhető és elkerülhetetlen kormányzati kudarcok növelték volna az ellenzék politikai erejét.

A pártminőségűen szervezett erőket számításba véve tehát az államhatalmi döntések a Demokrata Fórum Kezében vannak. Koalíciós szerződés híján pusztán rajtuk – végső soron a kancellári jellegű túlhatalmat gyakorló miniszterelnökön – múlik, hogy kormányzó partnereiknek ebből milyen töredéket juttatnak. A kormánydöntésekben az ellenzéknek természetesen semmiféle részesedése nincs.

A parlamenti munkánál részben más a helyzet. Mind a szakbizottságokban, mind a plenáris tevékenységben az ellenzék is részes. A törvényalkotásban, az időnként kiélezett vitákban az ellenzék is érvényesíti befolyását, s ez talán valamelyest ellensúlyozza az örökös leszavaztatás miatti kudarcélményét.

A politikai pártok mellett a *munkavállalók* és *munkáltatók* már 1992-re létrehozták és folyamatosan működtetik a

kormányval közös érdekegyeztető fórumokat. Ez nagy jelentőségű intézményi előrelépés. A nagy sztrájkok elmaradása arra enged következtetni, hogy a teljesítmény-visszatartás eszközeivel a kezükben az érdekvédelmi szervezetek hathatósan képesek befolyásolni az őket érintő állami döntéseket. Ez azonban ugyanúgy csak a döntések befolyásolása, illetve a befolyásolás lehetősége, mint az ellenzék esetében. Fontos azonban annak megállapításához, hogy a főhatalom mind az önkormányzatok, mind az ellenzék, mind az *érdekképviseleti korporációk* részéről befolyásolható. Noha kiütköznek a főhatalom monopolisztikus törekvései, nem vezettek oda, hogy az államhatalom demokratikus befolyásolhatóságának intézményei működésképtelenek legyenek. A politikai intézmények eléggé esetlegesen alakultak ki a választások idején és után. Ezt is számításba véve azt mondhatjuk, hogy a politikai erőcsoportok jelenlegi hatalmrészesedése megfelel az elfogadható normáknak.

A hatalom érdemi megosztottságáról beszélve hangsúlyozandó azonban, hogy a *főhatalom gyakorlatilag az MDF-politikusok kezében van* – még ha ebből egy töredéknyi jut is koalíciós partnereinek. Így működik a kormányhatalom egésze, s ezen belül a külügy, a belügy, a gazdasági irányítás és a honvédelem. Minden lényeges kulcspozíciót a demokrata fórumos politikusok birtokolnak, s mindez persze a kormányzati tevékenységen túl az államhatalmi munkamegosztás ágazataiban is érezteti hatását.

4. Az államhatalom munkamegosztási jellegű tagoltsága

A főhatalom klasszikus, munkamegosztási értelmű osztottsága nagyjából az európai szokásoknak megfelelően érvényesül ma Magyarországon. A *törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmi ág* között tehát nem tapasztalható olyan erős elkülönülés, mint az Egyesült Államokban. Ezek a hatalmi ágak azonban viszonylagos önállósággal működnek a végrehajtó hatalom fölényének érvényesülése mellett.

Az államhatalom törvényhozói ágában érvényesülhet ugyan mellékes kérdésekben az ellenzék befolyása, de a végrehajtó hatalmat betöltő politikai erőcsoport parlamenti többsége minden lényeges politikai kérdésben szavazógépezetként érvényesíti a végrehajtó szándékokat a törvényhozásban. A *magyar parlament* jelentős mértékben aréna típusú, azaz elvi vitákat folytat, és véglegesíti a kormány által beterjesztett törvényjavaslatokat. Ezért egyáltalán nem mondható, hogy a magyar parlamentnek a törvényhozás minden mozzanatában fontos szerepe lenne. Ennek következtében igen kevésbé képes biztosítani a procedurális legitimitációt. Azaz a parlamenti folyamatok sem az ellenzék, sem az állampolgárok szemében nem képesek hathatósan biztosítani a megalkotott törvények legitimitását. Figyelemre méltó a konstruktív bizalmatlanság intézménye, amely egyrészt elősegíti a kormányzat stabilitását, másrészt azonban érvényteleníti a miniszteri felelősség elvét, technikailag pedig lehetetlenné teszi a kormányval kapcsolatban a bizalmi kérdés fölvetését. Emiatt a végrehajtás törvényhozás általi ellenőrzésének még a lehetősége is csekély. Jórészt ez magyarázza a törvényhozói hatalom közvéleményben kialakult alacsony tekintélyét. Ehhez járul még a már említett aréna típusú működés, és az a jellegzetesség, hogy a törvényhozók 55%-ának nincs választókerületi kötődése, mert a választójogi törvény sajátosságának megfelelően listán került a parlamentbe. A képviselők abszolút többségének tehát, még ha ez szándékában

állna is, nincs módja a végrehajtó hatalom ellenőrzéséért választói véleményére hivatkozni, hiszen választóival semmiféle kapcsolata és közvetlen kötelezettsége nincs.

Az alkotmány és a bíróságokra vonatkozó törvények elvileg biztosítják a bírói hatalmi ág önálló működését. Ez ténylegesen azonban csak a Legfelsőbb Bíróság szintjén érvényesülhet, mert a bírói szervezet alacsonyabb szintjei költségvetési, igazgatási szempontból, valamint a kinevezéseket és továbbképzést tekintve a végrehajtó hatalmi ág-tól, konkrétan az Igazságügyi Minisztériumtól függenek. Így a bírósági szervezet nem önálló hatalmi ág, önállósítása legfeljebb csak mint a demokráciában teljesítendő feladat fogalmazható meg. Ugyanakkor nincs ok annak feltételezésére, hogy a bírói hatalom működését a végrehajtó ágazat instruálná. A két hatalmi ág intézményes szétválasztatlansága miatt azonban ennek a lehetősége létezik, s ez nem növeli a bírói hatalom tekintélyét.

A törvényhozói és a bírói hatalom illetően állapota miatt érthető a végrehajtó, azaz kormányzati hatalom túlereje, amely sem a magyar történelemben, sem az európai mézönyben nem szokatlan. A rendszerváltozás folyamán kifejeződő politikai akaratok azonban éppen az ilyesfajta megszokottságokat kérdőjelezték meg, fejezték ki elégedetlenségüket a mindenkori kormányzópárt túlhatalma, s annak monopolisztikus törekvései miatt. Ebből következik az is, hogy a kormány minduntalan újabb és újabb területekre akarja a hatalmát kiterjeszteni. E törekvésnek azonban az a fonákja, hogy növekszik a kormányozhatatlanság érzése és valóságos tapasztalata is. Ez a túlhatalom nyilvánul meg a gazdasági irányítás etatizmusában, a kliensrendszer kiépülésének lehetőségében és tényében, valamint a tömeghírközlés kormányhatalom alá vonásában. A végrehajtó hatalom mindegyre olyasmikért vállal „felelősséget”, amire senki sem kérte és hatalmazta föl. Mindent akár a jogszerűség színében is teheti, mert sem a törvényhozás, sem a bírói hatalom e téren nem képez kellő ellensúlyt a kormánnyal szemben.

Az államhatalmi munkamegosztás ezen tökéletlen alaphelyzetén lényegében ugyan nem változtatnak az olyan intézmények, mint a köztársasági elnök, az Alkotmánybíróság, az Állami Számvevőszék, a Legfelsőbb Bíróság és Legfőbb Ügyészség, valamint a Nemzeti Bank viszonylagos autonómiája, de a jövőre vonatkozóan mint számottevő pozitív elmozdulás lehetőségei veendőek számba. Ezek a – jobb szó híján – nemzeti intézmények az államélet körében egyértelműen mint a végrehajtó hatalom fékjei működhetnek, ha az új állami szervezeti rendben jogaik tisztázódnak, és intézményi működésük megerősödhet. Jogaik erősítendőek, mert bár akadályozói a végrehajtó ágazat túlhatalmának, mégis, jelen állapotokban együttesen sem képesek az államhatalmi ágak egyensúlytalanságát meglévő fékező funkcióikkal kiegyenlíteni.

5. A főhatalom egyéb megosztottságai

A főhatalom a legfontosabb politikai erőcsoportok részese-désén és a természetesnek számító munkamegosztási jellegű tagoltság mellett más szempontból is meg van osztva.

Ezt mutatja a legitimitáció kérdésénél említett uralmi intézmények elkülönültsége. A működő hatalom uralmi mozzanatai: a demokrácia, bürokrácia, technokrácia és a logokrácia apparátusokkal is rendelkező intézményi kapcsolatokban testesülnek meg. Ezek mint a főhatalom működésének intézményei egymással szemben érvényesülő döntésselőkészítő és döntésbefolyásoló csatornák. Elvileg ugyan nem hatalmak, csak a működő hatalom berendezkedései, a gyakorlatban azonban az arányeltolódások és döntéskisajátítások során részei lehetnek a mindenkori hatalmi megosztottságnak.

Ebben az értelemben – egyáltalán nem szokatlanul és meglepően – a hivatali bürokrácia a maga diszkrecionális jogainál fogva, és persze az államérvék általa felfogott ésszerűségére és a maga szakszerűségére hivatkozva kitüremkedik ma is Magyarországon az uralmi viszonyrendszerből. Az elmúlt három év új vonása azonban, hogy a demokratikus mozgások úgy-ahogy fékezni tudják a bürokrácia eluralkodását. Részben a rendszerváltás természetes fölforgató hatása miatt a termeltetői rend és a tudományos döntésbefolyásolás intézményei – remélhetőleg csak ideiglenesen – még az előző évtizedhez képest is rosszabb pozícióban vannak. A főhatalom tehát meg van osztva a hivatal, az érdekvérvényesítésre törő polgári akarat, valamint a termeltetői, illetve tudományos ésszerűséget biztosító uralmi mozgások között, de úgy, hogy a hivatalnak – főként miniszteriális szinten – egyensúlyrontóan kiemelkedő a szerepe. Mindez – mint újraeledt etatizmus – része mindennapjainknak.

A főhatalom más szempontú osztottsága a hatalom hierarchikus természetéből következik. Itt nagyon jelentős változás tapasztalható. Évtizedekig a pártformában egzisztáló főhatalom a középszintű megyei szervezetben nagyon erős hatalommal bírt. Ez a középszint mára gyakorlatilag megszűnt, államhatalmi nyilvánny formájában sem létezik. Másrészt Magyarországon nem volt helyi hatalom, hanem csak helyben működő államhatalom. Mára háromezernyi választott önkormányzat létesült Magyarországon. Ez nagy változás. Az önkormányzatok valóságos helyi hatalmak, nem a központi államhatalom részei, s jelenleg inkább szervezetlen ellenhatalmat jelentenek. A parlamenti döntéseken keresztül ugyanakkor jelentős az önkormányzatok költségvetési függése. Így szervezetlenségük és részbeni finansziális függésük miatt pontosabb, ha kvázi-ellenhatalomnak tekintjük őket.

A helyi hatalmak megszerveződését a történelmi múltban is mindig korlátozó középszintű államigazgatás megszünése ugyanakkor új problémát vet föl. A fölöttébb elapított önkormányzatok önmagukban nem képesek regionálisan fölmerülő ésszerűségek érvényesítésére, a hatalmi-lag kiürült középszintű megyei keretek pedig méreteik, de legfőképpen súlytalanságuk miatt alkalmatlanok a belső és a határokon átnyúló regionális politika igényeinek kielégítésére. A történelmileg kialakult despotikus megye hatalmának eltüntetése történelmi pozitívum, másrészt azonban kívánatos egy, a helyi önkormányzatok fölötti hatalmi szint kiépülése a regionális problémák kezelése érdekében, s azért, hogy majdan valamiként kapcsolódhassunk a „régión Európájához”.

Rakovszky Zsuzsa

KETTŐSTUDAT

„Tudom, hogy beteg öregasszony vagyok, és szeretetotthonban lakom – de érzem, hogy kislány vagyok Írországban.”
MRS. O’C. 88 ÉVES ÖREGASSZONY OLIVER SACKS THE MAN WHO MISTOOK HIS WIFE FOR A HAT C. KÖNYVÉBEN

Visongat az üveg – az ablakot
vizes újságpapírral mossák épp átellenben.
Ezt hallgatom, de közben rég halott
férfiak-nők dalolnak harsányan a fejemben.

Itt minden, mint szokott: a bútorok,
a romló háncsú lábtörő, a macska tálja,
közben a sok rég elporladt torok
„az én falum fehér rózsáját” kornyikálja.

Gyorsan fogyó időmben úgy lakom,
mint égő házban, az utolsó ép sarokban.
Mindjárt bedől a tűz az ablakon,
ágyam előtt a keskeny rongyszőnyeg lángra lobban.

Mint akit álmában már-már beért
a gyilkos, reszkető kezem hiába zárat,
rést keresgél a lét falán, s egyszerre épp
itt bent, az én agyamban nyílik a vészkijárat.

M o s t hallom csattogni a habverőt,
csörögni az edényt egy rég fű-benőtte konyhán.
Szilánkká omlott nagytükör előtt
ruhát cserél a két rég holt kamaszlány.

Hárslomb alatt, anyám mellén fejem,
az állott, mézstűrű melegben félig alszom.
Még hallom, egy öreg hang részegen
bizonygatja anyámnak, hogy szebb, mint a menyasszony.

Úgy vegyül a leszálló éjszaka
a kezdet és reménység világos évszakával,
mint a forró olaj nehéz szaga
az ázott kert üde, kesernyés fűszagával.

Elhagy az Egy, ezerré szétesem,
porom majd ott kereng még a hűlő Föld porában.
De mindig ott vagyok négyévesen,
míg a világ világ, nagyanyám udvarában.

Spiró György T-boy

MELYIK SZOMSZÉD?

Hozták a híreket, hogy a szomszéd faluba már elértek.

A havazástól nem bírtak kémekeket küldeni, vártuk hát a menekülőket.

A menekülők nem jöttek első nap, nem jöttek második nap, nem értették, mi van. Az összes embert csak nem bírták lemészárolni?! Aztán negyedik nap kezdtek szállingózni a menekültek.

Jöttek összesen hárman, két férfi meg egy nő.

Addigra annyira összefagytak és kifáradtak, hogy nem volt erejük gyászolni.

Az egyik a három gyerekét, az apját meg a feleségét meg annak az oldalági rokonait, a másik csak az oldalági rokonait, mert nem volt házas, a harmadik a vőlegényét és a szüleit gyászolta, illetve nem gyászolta, csak mondták, hogy ezek immár odavesztek.

Kérdegették, hogyan és miként.

Hát, őket úgy, hogy lemenekültek a pincébe, az egész család, ott fent betörtek, lövöldöztek vaktába, szeretnek csak úgy lövöldözni, széttörték a berendezést, az értékeket kipakolták, aztán keresték a pincelejáratot, de nem találták, mert a házból nem volt, hanem kívülről, az istálló felől, de sejtették, hogy van pince, úgyhogy benzint locsoltak szét, és felgyújtották, és ők odalent megfulladtak.

Hát, őket meg úgy, hogy betörtek, összeterezték őket, egy darabig nem csináltak semmit, a porszívót húzigálták maguk után, azt hitték, gyerekeknek való játékszer, rá is ült az egyik srác, nem lehetett több tizenkét évesnél, annak is volt géppisztolya, húzigálták a porszívón, mert nem tudták, mire való, aztán csak úgy lelövöldözték őket közvetlen közelből.

Hát, őket meg amúgy, hogy baltával verték szét a fejüket az udvaron, magát a dolgot nem látták, csak később a holtakat.

Na igen, de hogy élték túl?

Kiderült, mind a hárman úgy élték túl, hogy a szomszédhoz menekültek.

Meg volt beszélve előre?

Hát, nem. Csak úgy menekültek. Egyikük kiugrott az ablakon és odafutott, ketten meg épp tértek volna haza, csak meglátták, hogy már ott vannak, és taláломra a legközelebbi szomszédhoz futottak.

És azok a szomszédok, azok amúgy azoknak az övéik?

Hát, az övéik. Vagyis hát ki tudja, ki kié, kinek kik az övéik, ott élnek nemzedékek óta együtt, egy a nyelvük, egy a múltjuk, egy a jelenük, hát nem?, de azt tudni lehet, hogy őket nem bántják, mert az övéik, úgyhogy hozzájuk menekültek.

És a többiek mért nem menekültek szomszédokhoz?

Menekültek sokan, de azokat kiadták.

A szomszédok?

A szomszédok.

Ugyanazok, akik titeket nem adtak ki?

Hát nem, más szomszédok, mert ha ugyanazok lettek volna, nem adják ki őket.

És ha ti azokhoz a szomszédokhoz menekültök, titeket is kiadnak?

Hát, biztosan.

Ezen aztán eltűnődtek.

Nemsokára megszólalt egy vénségesen vén öregember, a falu bölcse, imígyen:

– Eszerint fontos tudni, melyik szomszédban mi rejlik.

Felelték: ezek szerint fontos.

– Na és ti tudátok, hogy a szomszéd, pont az a szomszéd, nem fog kiadni?

Felelték: nem tudták, csak azok estek kézre.

– De mi alapján választottatok?

Felelték: nem választottak ők, nem volt arra idő. Éppen arra jártak, mikor azok betörték, nem is tudtak volna máshova menni.

Tűnődött a vénséges vén ember a válaszon soká.

– Ez ugyanaz az egyetlen szomszéd volt, aki titeket, hármótokat, megmentett?

Felelték: nem ugyanaz, hanem három különböző. Kettő a felvégről, egy az alvégről, és egymással nem is igen voltak jóban sohasem.

Ezen volt mit tűnődni megint.

Kérdezte aztán a vénséges vén ember, a falu bölcse:

– De hát mifélek is voltak ezek a szomszédok?

Hosszú volt a nappal, hosszú az éjszaka, mialatt azok betörését ebbe a faluba is várták, hát a menekültek elmesélték.

Az egyik szomszéd vaskos ember, tömzsi, önző gazda, sose adott kölcsön, sose segédkezett, ha kérték, élt magának mogorván.

A másik csaló, seftel, csempészik, üzletel, nagy házat visz, van neki számos törvénytelen és számtalan törvényes kölyke.

A harmadik istenes ember, tudvalevőleg tébolyult, rengeteg sok könyve van, kicsit sánta, és púpos is, alig lát az olvasástól, vagy hát azért olvas, mert egyebet alig lát.

Elgondokoztak a népek e válaszokon.

Kérdezte a bölcs vénember akkor:

– Hát eszerint semmi közös vonásuk nincsen nekik?

Hümmögtek a jövevények.

A vaskos, tömzsi ember kicsi korában gyenge volt, sokat verték, mindenki azt gondolta, ha felnő, gonosz lesz.

A seftelő jól számolt fejben, a tanító azt mondta, nagy matematikus lesz belőle, de hát taníttatni nem volt pénz.

Az istenes nem mindig volt istenes, amíg látott, lányok után kujtorgott, de nem lett neki családja mégse.

Kicsit felengedtek már, kaptak inni forró teát, kaptak enni lepényt, nagyon akaródzott már nekik gyászolni végre, amivel hátralevő életüket megoldják, szerették volna, ha e faggatódzásnak vége szakad.

Sietősen arra lyukadtak ki, hogy ezeknek a szomszédoknak nincsen közös vonásuk.

Hacsak az nem, hogy megmentettek titeket, jegyezte meg egy férfiember.

Hacsak az nem.

Na, akkor a siratósabbak szállásukra kísérték a jövevényeket, hogy velük együtt gyászolják azok halottait, meg a maguk halottait, akiket csak ezután fognak leölni, meg a saját halálukat, ha bekövetkezik, és mi egyebet is tehettek volna, nem volt nekik hová menekülniük abból a magas hegyek övezte nyomorúságos kis faluból, ahol nemzedékek óta együtt éltek azokkal a szomszédokkal, akikkel egy a nyelvük, egy a múltjuk, csak a jövőjük nem az, nem tudtak volna felkerekedni a hóban, télben, és ha megteszik is, mint pár szomszéd faluban megtették, útközben legéppuskázzák őket, éhen halnak, megfagynak, és ha nem, akkor visszafordítják őket azok a nemzetközi békefenntartó erők, akik azért jöttek, hogy segítsék az ő teljes kiirtásukat.

A keményebb lelkű emberek ott maradtak a vénséges vén embernél, és várták, mit mond minderre.

Tűnődött a vénember derekasan, megivott közben fél liter pálinkát, megevett két lepényt, a közepibe húsdarabok voltak sütvé hajomával, mert náluk addig még mindig béke volt, sose háborúskodtak azon a vidéken, sose volt azt a hegyes, terméketlen vidéket elfoglalni érdemes, evett-ivott a vénember, aki bölcs volt, megjárta az első háborút, megjárta a másodikat, volt fogságban itt meg ott, volt rab, volt helyi előljáró, volt megint rab, volt kényszermunkás, felnevelte néhány gyerekét, eltemette néhány gyerekét, elfogyasztott hat feleséget, ezért tisztelték is nagyon, és várták, szólaljon meg.

Meg is szólalt aztán a vénember, étektől és italtól pityókásan.

– Eszerint – mondta – döntő dolog, hogy milyen a szomszéd. Hogy felad-e, vagy nem ad-e fel.

Elhallgatott. Várták, mit mond még. A vénember, a várakozást érzékelvén, dühös lett.

– Mit akartok még tőlem?!

Hát hogy talán mondaná meg, minek az alapján lehet tudni, hogy milyen is a szomszéd, és melyik szomszéd olyan, hogy nem ad fel.

A vénember kért még egy fél liter pálinkát, megkapta, megitta. Kért még egy lepényt, felfalta. Aztán búcsú nélkül hazament és lefeküdt.

VERNISSZÁZS

Tízemeletes betonházak között állt az épület, a földszintjén nyugdíjasok kártyáztak és sakkoztak, egy szállodai portához hasonló pult mögött termetes asszonyosság ücsörgött, ő igazította el az idegeneket, merre kell a pincébe lemenni.

A pince valódi pince lehetett hajdan, fehérre volt most meszelve, a boltív közepén karnisféle sín húzódott, arra voltak felerősítve a lámpák, amelyek a vékony dróthuzalon lógó képeket megvilágították. Nem volt a keskeny, alacsony mennyezetű pincében sok kép, és nem is voltak valami nagyok, sőt egészen apró is akadt közöttük.

Jó képek voltak, némelyikük nagyon jó. De hát mit jelent az, hogy jó kép? Valamilyen gyurmaszerű, talán gipszes-enyves anyag csorgása idézte elő a formákat, fodrozódtak, mintha hirtelen megdermedtek volna, ez az anyag olykor a képek keretére is ráfolyt, a keretek meg hol cirkalmasak, régiesek voltak, hol meg egészen egyszerűek. Reznált nonfiguratív neoszecceszio, ha ez mond valamit, de nem mond. Némelyik kép élénk színekben pompázott, de a többség a szürke árnyalataival játszott, a legszebb a legkisebb kép volt, a legsötétebb tónusú, amely még ki sem talált, nem létező és talán nem is létezhető vallás ikonjára emlékeztetett. Jó képek, szép képek, lehet örülni, hogy a Festő tízévnnyi teljes, önmegtagadó szünet után ismét festeni kezdett. Jelentésteli képek, épp e hallgatás miatt, de vajon mit jelentenek majd annak, aki a Festőt nem ismeri?

De hát a megnyitóra idegent, véletlen látogatót nem vártak, és az a pár hét, amíg ezek a képek a szűkös pincében lógnak, szintén nem ígért kívülről látogatót.

Az ismerősök is rég látták a Festőt. Ramaty állapotban volt, évek óta betegségek gyötrik, hallani, hogy jó ideje bottal jár, eltörött a lába és rosszul forrt össze, és hát, tudnivaló, a Festő hosszú évek óta iszik.

Utoljára, a beavatottak tudják, tizennyolc éve állt ki egy kissé lejtős utcácska minden célra hasznavehetetlen földszinti üzlethelyiségében harmadmagával. A másik két művész közül az egyik, visszanezve immár elismerten a korszak legjobb grafikusa, megörült és nem csinál évek óta semmit, a másik meg írásra adta a fejét, és sok ezer oldalas könyveket ír tele vonzóan olvasmányos, de mégsem végigolvasható szövegekkel. A Festő mogorván ült op-art-szerű masinériái között a kiállítás előestéjén, lélekben a művészettől búcsúzóban. Pár napig volt hármójuk kiállítása nyitva akkor, csaknem két évtizede, és kritika nem is jelent meg róla, csak azok emlékezete őrizte meg annyira, amennyire, akik most, csaknem húsz év múlva, feltehetőleg eljönnek, hogy a Festő művészi feltámadását ünnepelejk.

Margón lévő emberek voltak ők hárman egykor, akik e margóról nem is kívántak lemászni, az volt az ő nehezen kivívott helyük, a hatalom számára értelmezhetetlenek voltak, tehát el-lenségek, és így is voltak kezelve. Mulatságos, hogy az a hatalom a művészeket mily gondosan osztogatta csoportokba. Túl sokat vélt az a hatalom a művészetéről, ez meg, amely ezt az új kiállítást nem tiltotta be, túl keveset. Hogy miért rajzolták magukat visszataszítónak tizennyolc éve, miért festettek pompás színekben égő aktuálpolitikai jeleneteket újságképek alapján, s miért eszkábáltak össze kubusokat tiltakozás gyanánt, elmagyarázhatatlan annak a számára, akiben a margóra kívánczóság vágya nincs meg. Egész életet áldozni olyasmire, ami egy kétmillió városban legföljebb másfél tucat ember érdeklődésére tarthat igényt, s akik közül jó, ha négy-öt érez valamit, és az is csak éppen abban a korban, és az is csak ahhoz képest, amit e művek nem akartak, alighanem abszurdum. Őket nem az hajtotta, ami a Nyugaton élő hasonszőrűeket, hogy majd egyszer egy galériás fölfedezi őket, és akkor nagy pénz söpörhetnek be. Lehet persze e műveket, ha megvannak még valahol, ami kétséges, magyarázni, lehet a művészettörténet nagy áramaiba kötni, akár disszertációt is lehet írni róluk, annál jobb, ha már nincsenek is meg a művek, de mindez nem változtat azon a tényen, hogy az akkori kétmillió város zárt köbmétereiből az a parányi üzlethelyiség, ahol kiállított-

tak pár napig, mérhetetlenül apró töredéket képviselt, pontosan annyit, amennyit ez a mostani, tizennyolc évvel későbbi, fehérre meszelt keskeny és alacsony pince, ahol a hajdani ismerősök lassan, gyéren gyülekezni kezdtek.

Beléptek az egykori ismerősök, és nem teheték meg, hogy ne üdvözöljék egymást. Így álltak bosszút egymáson a rég szétszórtottak a kölcsönös árulásokért, amelyek megestek velük és közöttük. Volt, akit a többiek azóta faji alapon próbáltak a hon művészetéből kifúrni, volt, aki az eszmét árulta el a karrier kedvéért, volt, aki másik politikai csoportosuláshoz dörgölődött, mások elváltak, a tartásdíjat nem fizették, szóval egymást az utcán már kevesek óhajtották volna felismerni és üdvözölni. Most kénytelenek voltak köszönni és visszaköszönni, legalább egy biccentés erejéig. E biccentéseket éppoly áruló módon cselekedték, amiképpen szintén áruló őszintétlenséggel elegyedtek, ha elegyedtek egymással oly beszélgetésbe, mely mintha a másfél-két évtizeddel korábbiak közvetlen és problémátlan folytatása lett volna, jöttek egymás gyűlölt árulói, egymás reménytelen szerelmesei megvénülve, rosakatagon, felpuffadva, lefogyva, az Idő faragta meg őket ily förtelmesen, az egész közeget, mely a Festő szerelmes ifjúkori közege volt hajdan, jöttek az egykori megveszekedett ellenzékiek, akik mára megint csak ellenzékiek lettek, elvégre ezen a tájon ritkán történik valami új, és ha megtörténik is, rögtön kiderül róla, hogy az csak a régi; jöttek az elváltak, a kényszerből, más híján egykor egymáshoz kocódottak, jöttek a rég tönkrement házasságokból időközben felcseperedett szőrös vagy begyes gyerekek, és jöttek az unokányi cseppségek ricsajozva, nem lehetett eldönteni, valódi unokák-e mind, vagy akad köztük, akit unokának a szülő közvetlenül, enspermájulag és enpetéjűleg alkotott; jött a Festő rég elvált felesége, súlyos műtéten esett át nemrég, jött a Festő felnőtt lánya, nemigen volt a nézelődők közt, aki ráismert volna, és jött a Festő jelenlegi neje, akiről, így a pletyka, tudni lehetett, hogy mástól vár gyereket immár, és jöttek sokan, de a keskeny pincét így sem töltötték meg teljesen.

Tekintetük állhatatlanul repdesett körbe, szemrevételezték, ki mindenki nem jött el.

Nem jöttek el az öngyilkosok, ők igazoltan maradtak távol.

A disszidensek se jöttek el, most már emigránsnak kellett őket hívni, istenkém, miért is pont erre a kiállásra jöttek volna el.

Számosak voltak azonban az igazolatlanul hiányzók.

Azok nem akartak részt venni a temetésen.

Mert ez a vernisszázs, és ezt a legfajéjűbbek is meg kellett érezzék, temetése volt azon korszaknak, amidőn még volt értelme a margóra vonulni.

A Festő tizennyolc éven át tartó hallgatásának ezen a margón komoly súlya volt.

Másokhoz intézte meg-nem-festett képeit, és a közege, a közönsége úgy is értékelte hosszú művészi tételességét, ahogyan kellett: műértékű gesztusként.

Meg-sem-született művek értékelésébe bocsátkozni könnyebb, mint megszületett, s majdan elveszett művekébe.

Másoknak szóló életet élt a Festő, amíg nem festett, csak alkalmi díszleteket fabrikált, hogy a napi fél liter meglegyen. Jelentésteli volt az önkorlátozása, s alighanem azért is bírta műalkotási ösztönét legyűrni ennyire huzamosan, mert így tudott a társakhoz a leghatásosabban panaszolkodni, s a társak nevében is följebb, a Történelemhez, amit valaminő Fejlődésistennek képzelegtek ők hajdanán.

Arról panaszolkodott a Festő, amiről egyáltalán lehet: hogy itt nem lehet. Hogy ez itt a lelkek temetője. Panaszolkodott mindarról, amiről a társak, a hasonlóképpen érintettek nem tehetek, panaszolkodott háborúról, gyerekként megélt gettóról, méltatlan családról, ilyenekről. És agresszív volt a hallgatása, mert azt is jelentette: miattatok hallgatok művészként, ti barmok, gyávák, idióták, szemetek!, mármint hogy az értő társak azok. És a társak értették, és elfogadták ezt.

A Festő e hallgatása, e jelentésteli közlemény kényelmes volt, tagadhatatlanul.

Neki magának a leginkább: én már csak ilyen vagyok, a pofátokba vágom.

Ezt igen szívesen nyugtázták a társak.

Mondta is a szitkokat, tőle lenyelték.

Szúrós szavú alkoholizmusával tartósította a korábbi művészi tevékenységével kivívott helyét a margón, amely emlékezett mindenre, a Festő egykori szépségére (ez még ellenőrizhető, amattörfilmek szalagjai őrzik), amit a Festő a maga eskábálta roncsszoborban, ennen testében őrzött meg; egykori képeiben, amelyekből mára alig maradt valami; emlékezett a Festő soványságára, amelyből a puffadt-ság maradt, és kedvességére, amelyből csak a gonoszokdást őrizte meg végül. Kiállítási tárgyként funkcionált a Festő fizikuma, s abból a színházból, ahová a díszleteit gyártotta, nem annyira a vétségei miatt kel-

lett távoznia, hanem mert a művészek, maguk is emlékezők, nem bírták tovább nézni a romlását, inkább elfordították a fejüket, ők még élni akartak, s nem a némasággal közölni az űrt, amely ott ásitott valamennyiük alatt.

Temetésre gyűltek hát össze azon lélekiemelő alkalomból, hogy a hallgatásával tüntető, s őket ezzel is messzemenően igazoló Festő ismét festeni kezdett. Azért gyűltek össze, hogy önmaguk emlékművét eltemessék gyáván, ahogy temetni egyáltalán képes az ember: úgy téve, mintha isten bizony! újjászülethetnének. Temetni jöttek a maguk legendáját, az ellenállás, a dicsteli mellőztetés, a néma s jeltelen panaszolkodás mitikus alakját, és ünnepelni jöttek a tetszhalottaiból magához térő, egyszerre tizennyolc évet fiatalodott alkotót, mintha az a tizennyolc év nem lett volna, mintha ők is mindent újrakezdhetnének; minden bajukért ismét a Történelemre háríthatják a felelősséget, most éppen azt képzelegve, hogy legyőzték, s így a Festő új képeit a folyamatos diadaltörténet dokumentumaiként értékelhetik hazugul.

A Festőnek még mindig nem volt nyoma, pedig hat óra már elmúlt. Talán nem is jön el, suttozták. Páran feltűnően buzgón tanulmányozták a képeket, közel s még közelebb hajolva, még a szemüvegüket is a homlokukra tolva, nekik külön okuk lehetett, hogy a többiekkel ne álljanak szóba. Az volna a kényelmes megoldás, ha a Festő nem is jönne el, érződött. S az érzékenyebbek ebből megsejtették, hogy mégiscsak el fog jönni.

El is jött.

Puffadt volt az arca, bizonytalanul lépkedett. Odaállt a terem közepére, a lánya hanyagul melléje állt és a karja alá férkőzött, mintegy véletlenül, mintha nem arra ügyelne, hogy apja ne zuhanjon el. Az egyik régi barát felesége nekilátott, hogy felolvassa a megnyitó szövegét. Volt abban minden, művészet- és eszmetörténet főleg, világos volt, hogy a Festő közbe fog dumálni, meg is tette. Idétlen szövickeket eregetett a Festő, a hallgatóság előzékenyen, még a vicc elhangzása előtt támogatólag nevetett, ez volt a kényelmes megoldás.

Tizennyolc év tértelenségéből volt szöve az álldogálása meg a közbekotyogása, abból a kimerült és a kortól elszakítva érthetetlen gesztusrendből, amiből ezekkel a képeivel immár, szégyenkezve, kilépett, s melyek mibenvalóságát filológusi adatolással épp a művészettörténész barátján elemelte pedánsan, hogy ugyanis ezek a képek egyenes folytatásai a tizennyolc évvel korábbiaknak, ámde mégis mennyire, de mennyire mások.

A harmadik-negyedik közbekotyogáskor érezték meg, akiknek még maradt fülük a hallásra, hogy a Festő sem mer szembenézni azzal, ami történt, hogy ugyanis ezeket a képeket már nem másoknak mondta. Önmagát tisztelte meg velük, és a panaszolkodást abbahagyta.

Ezt bevallani valóban nem igen tanácsos. Nem illendő bevallani, hogy az életünk végére értünk, már nem akarunk közölni senkivel semmit, csak csorgatjuk azt a masszát a vászonra, meg a keretre is olykor, és csak arra ügyelünk, hogy a kedvező pillanatban sikerüljön megdermeszteniünk. A festékes anyag csorgatása közben magunk vagyunk, és lehetünk bátrak. De bátorságunkat a közeg előtt hangsúlyozni egyet jelent a közeg végleges elvesztésével. Ők még nem tartanak ott. És ők nem csorgatnak festéket. Vigyázni kell hát velük. Eljártsszuk nekik az előző bolondot. Hátha nem haragszanak meg túlságosan, hogy a képeink pont ezt cáfolják.

A Festő úgy tett tehát, mintha ő is csak a saját legendáját temetné, és nem az egész korszakot, amelybe bele voltak zárva mind. A képei azonban ott lógtak és egyre agresszívbabban lógtak ott. Nem is nézték akkor már a képeket a nézők, egymást nézték meg a Festőt, kihelyezett házibulivá lett a vernisszáz, ahol a csontvázak ropják táncukat.

Másoknak azok a képek semmit sem fognak jelenteni persze, tárgyak lesznek, történetesen hullámosak és színesek, habár, habár, habár az ilyen képekbe, ha soká nézi őket az ember, azt látunk bele, amit csak akarunk, és amit az ember akarhat...

D O V I N

G A L É R I A , BUDAPEST, V. KER. HARIS KÖZ I. TEL.:118-3524,118-3574

Nyitva:
Hétköznap 12-18 óráig
Szombaton 11-14 óráig

MAZZAG ISTVÁN KIÁLLÍTÁSA
MEGTEKINTHETŐ: 1994. MÁJUS 6-TÓL JÚLIUS 8-IG

Lódi Tamás Az új igazgató

Föl kell adnom megszokott hivatali állásomat, terepre kerülök, áthelyeztek egy gimnáziumba, én leszek az új igazgató. Meglepetésemben harmadik éjszaka fogalmazom tanévnyitó beszédemet, amiről már jó előre elhatároztam, hogy legföljebb ötperces lehet.

Itt a furcsa reggel. Roskadozik az iskola. Sustorgások nyári utakról, hangos jópofáskodás a földszintiek és az átriumot szegélyező, második emeleti folyosó korlátainál tolongók között, ne vessünk a nevetésért hangulat. Szóra emelkedem, jobbon várokozóan megrezdül a negyvenöt fős tanári kar súlyos falanxa. Végtelen körültekintésről és toleranciáról teszek tanúbizonyságot két körmondatban, fohász a közösségiségről, látszólag rögtönzött utalás a nebulók szünidei szerelmi kalandjaira. Elérem a kívánt hatást.

Az értekezleten, átfogó koncepció tálalása helyett, dialektikusan, időt kérek és adok magamnak. Két helyettesemet további folyamatos munkára biztatom. Ettől megnyugszanak. Beosztottjaim szükségességomat bölcsességnek hiszik. Jönnek a szertartások, napindító, közös félórák, mikor hivatásuk szolgálatába állított életenergiájuk megpezdül, mikor valamennyi átélt és még rájuk váró szerepüket uralni vélik, és félelmetesen gondoskodóak, erősek, éberek. Elém járulnak sorban. N., Colgate fogkrém, erős kávé és Impulse spray illatában, határozottan, tárgyilagosan érvel a latintanítás szükségessége mellett. Sovány alkata, szikár arca, őszes, rövidre nyírt, erős szálú haja, éles tekintete, egy-egy visszafogott, szögletes gesztusa összhangban van mondandójával, stílusával. Finoman mellém csusszan L., a kémia tanár, humoros, könnyed, csak hogy mosolyogni lásson. Egzaltáltságára büszkén, valamely ötök nevében hadar M., a magyartanár, az iskolai rendezvények megújításáról. Meggyötört reformerként eleve nem vár választ, odébbáll. R. tanárnő. Tet-szem neki. Azt sejtí tekintetemből, hogy tetszik nekem. Zavarja idegenségem. Mindenki ilyen furcsán parázsló. Titkolja velem szembeni ellenszenvét. Meg akar nyerni valaki ellen.

Ezután reggelente sétálok a folyosókon, mintha fogadnám diákjainkat. Kivillantom műfogakkal tele-tűzdelt ínyemet, bólogatok, medúzaként hullámzom a fejek és a plafon között.

Napközben sűrű köd telepszik a tanárira, egy méterre csökken a halló- és látótávolság. L. és N. sugdolózik egy párnázott sarokban. N., R. és Q. körbeállnak, fáradt tekintetük ki-be téved zárt ok-okozati lánc, lánc, eszterláncukból. Százféle ugyanarról. Lehet választani! T. jólesően kóvályog. Sérthetetlenek, könnyük is kicsordul puha, elfojtott örömben.

Három nap a konyhánkban. Azt hiszik, ellenőrzők. Hát ellenőrizni kezdek. Két óra elteltével végre megunjuk. Nézem, ahogy a gőzölgő spagettit tányérokba porciózzák. Az is érdekelhetne, hogy jól kimérik-e az adagokat. Az asszonyok mesélnek nekem erről-arról. Túl figyelmes vagyok egyikükkel, híre megy, hogy epekedem utána. Elégedett velem a portás, a gazdasági igazgatóhelyettes, a takarítónő. Ha jót akarok az iskolának, vigyem el vacsorázni választottamat!

Kísérlet a javítóműhelyben. Mestereink zavarodottsága lassan, centiről centire kihátráltat közülük.

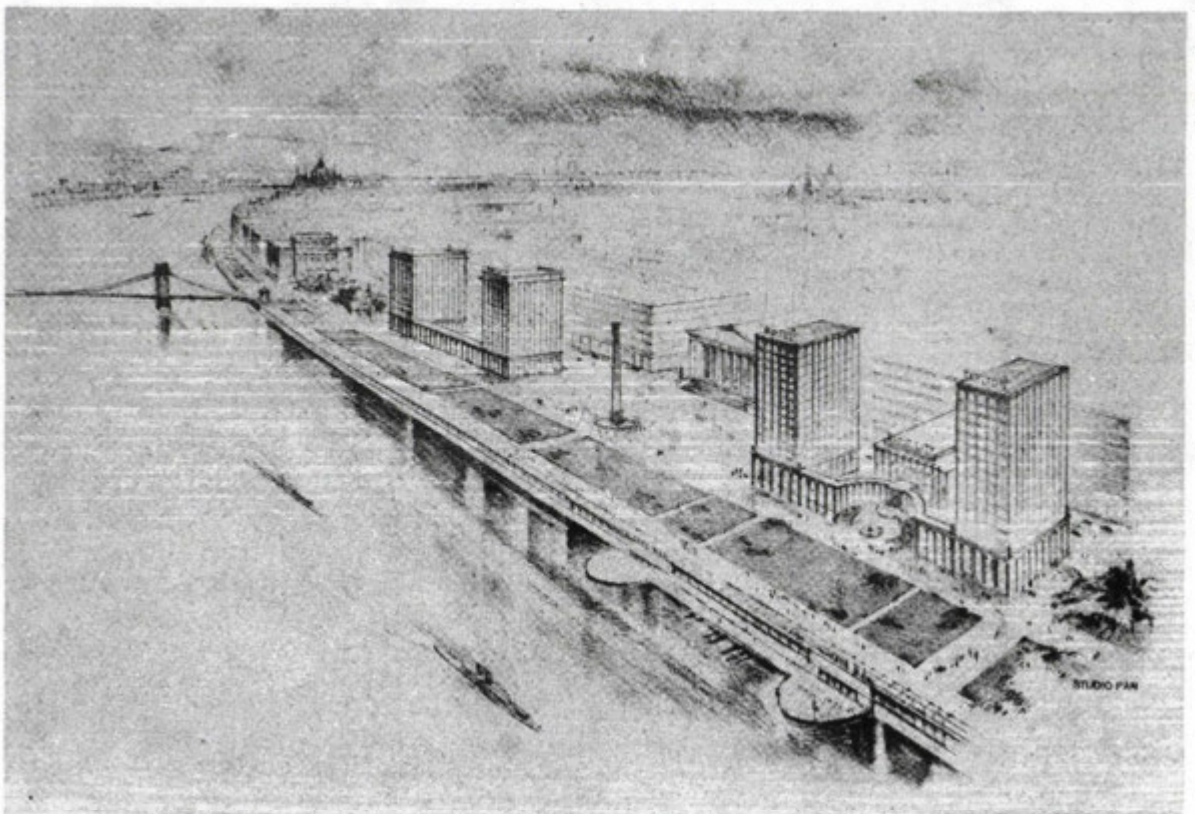
Fél hétkor bezárok irodámba. Kopogtatnak. Krárog, toporog ajtóm előtt a bebocsátásra váró, át-megy a titkárnőhöz, kinyitja a szekrényt. Ott van a kabátom meg a táskám. Visszatér, erőteljesebben kopog. Elnémul a tanári. „Igazgató úr! Tudjuk, hogy bent van!” Szekrénybeli holmijaimat tegnap is itt hagyhat-tam! Becsöngetésig ki kell tartani! Az idő rám folyik, testemre dermed, már a fejemet sem tudom mozdí-tani. A falióra másodpercmutatója kattogás nélkül, némán köröz, egyre távolodik a bejárati ajtó, az íróasztal, a hamutartó. Mély, szűk verem a délután. Fölé hajolnak, visszhangzanak kuncogásaik, látszat-beszélgeté-seik, tompa dobbantásaik.

M. régi óralátogatást idéz föl. Bejárok órákra. A tizenhat osztály mindegyikével egy-egy napot töltök. Járok teremről teremre, a szünetekben megeszem az otthon elkészített tízórait, jegyzetelem az órai anya-got. Az első körben a tanárok többsége lelkesedik a dologért, órák után odajönnek hozzám, élénken magya-rázzák a negyvenöt perc eseményeit, véleményemet kérdezik. Két-három eset után helyetteseim sem zavar-nak már két óra közt aláírandó papírokkal, elintézendő ügyekkel, így próbálván segíteni a feltételezett,

nagyszabású pedagógiai kísérletet. A harmadik körben a tanárok megsértődnek, mert rájönnek, hogy nincs mondanivalóm számukra. A gyerekekkel sokat beszélgetek. Érdeklődnek irántam, megosztják velem gondolataikat, beavatnak terveikbe, álmaikba. Minden osztályban vannak olyanok, akik nem fogadnak be, ellenben éreznek irántam. Szünetekben összedugják fejüket, halkán beszélgetnek, felém mutogatva, rám nézve, nagyokat nevetnek. „A bölcsi vezetőjeként csörgőt rázna és cumizna!”, hallottam a minap, a büfé előtt sorban álló diákok mellett elhaladva. Valahogy megváltozott minden. Megfigyeltem, hogy amikor meggyünk be a terembe, az összes gyerek, szántszándékkal, elém nyomakodik, gyakran oldalba vágják, a lábamra lépnek. A töltőtollamat is ellopták. Egyedi darab volt, egy öreg mesteremberrel csináltattam. Tegnap, a kémiadolgozat írásakor, az előttem ülő lapjáról akartam lenézni egy bonyolult szénhidrogénképletet – a kémiával elég nehezen boldogulok, pedig rengeteget foglalkozom vele –, észrevette a fiú, és nagy jelenetet rendezett, az osztály is csatlakozott hozzá, addig nem nyugodtak, míg a tanár le nem vont két jegyet a dolgozatomból. A tanár, jól látható, nagy örömmel boncolgatta vagy negyedórán át az esetet, cinkos egyetértésben diákjaival.

Itt, a kazánházban, jó helyem van. – A fűtőt, miután két hét alatt észrevétlenül ellestem tőle a szükséges fogásokat, utolsó intézkedésemmel áthelyeztem a kertészekhez, ahova mindig is vágyott. – Persze leginkább a fűtési időnyt szeretem, amikor van munkám. Szeptemberben megtisztítom a rendszert, kijavítom az esetleges hibákat, amik a próbafűtések alkalmával kiderülnek. Télen nemigen járok haza. Van itt egy ágyam, kis asztal székkal, rádió, tévé, néhány könyv. Az ebédem biztosítva van, a portás elhozza a konyháról, és beteszi a hűtőjébe, három-négy óra felé, mikor elcsendesedik az épület, fölmegyek érte. Vettem magamnak krumplit, hagymát, lencsét, babot, konzerveket, úgyhogy ha megéhezem, tudok mihez nyúlni. Lejövetelem másnapján az egyik igazgatóhelyettes jelent meg a bejárati üvegajtónál, valami irattal. Szerencsére épp nagy pakolásban voltam, az ajtó elé halmozott csövektől, dobozoktól nem tudott bejönni, így az üveghez nyomta a géppel teleírt lapot, és mutogatott, kiabált, hogy olvassam el. Sajnálkozva széttártam karomat, majd tovább húztam a franciakulccsal a biztosító csavarokat, felé fordulva tátogtam, mintha beszélnék, csak nem hallja. Így aztán elment.

Nem is jöttek többet. Ajtóm kis parkra nyílik, ahol diákok szoktak sétálgatni, ücsörögni a szünetekben. Ők sem zavarnak. Kerülik a kazánházat. Nagy megnyugvást hozott nekik ez a változás.

Párniczky Mihály

HAT HATÁROZATLAN NÉVELŐ

EGY HAGYATKOZÁS

*sok kedves kicsi tárgyam (és melyik ne volna kedves)
kerül majd máshoz vagy egyszerűen csak el tőlem
és válik nehezen felismerhetővé egészen mássá*

*bonyolult és alig utánozható mozdulatrendszereket
őriz mondjuk ez a papír is (grafológuscsemege)
no meg akármit jókedvvel hozzáférkezőknek*

*a kimerítő emlék gyermekeimben ahogyan az egyre
kevésbé fontos és érdemi és egy-két elképzelés
amelyet soha nem valósítottam meg*

EGY KIVÁRÁS

*elébe menni aminek nincs mód
érte szalmaszálakat keresztbetenni
vagy törni kezet-lábat tenni
gyengédtelen erőszakot magunkon
ott helyes várni*

*aminek egyszerű hozadéka valami
puszta érzet – hogy adnék –
a tapasztalat szerint nincsen meg
nemhogy pénzért lehetne venni
ott várni*

*amire erős a bizonyosság
hogy ideje szerint felidőzül
voltaképp megvan – hiánya
fordítottja is megáll helyette
addig*

EGY BOLDOGSÁG

nos: az enyém ez – amilyen: olyan
 mint kommunikáció: üzemanyag
 mint létező úgy lényeg és alak:
 korlátozott és maradéktalan

meg a tiéd: magad vedd komolyan
 légy – amint írtam – gondosan hanyag
 szóval a szádban lélegző agyag:
 magasrendű csínyekre csintalan

ha ténykedsz célban áll egy harmadik kéz
 hogy húzza jól rejtett kétbalkezed
 előnyom hogy frivolírozva csipkézz

s egy dezsavü legyen a környezet
 mert ahol lennél dülva-fülva-tétlen
 mindezenközben ott vagy észrevétlen

EGY GOMBAVERS

én mondom nagy ez a mai
 nap hogy a Fő és Hazai
 Gombatár közelébe jutottam
 és Felelősének ismert
 neve is előkerült megtoldva
 telefon-hívhatósággal

idáig szép ez én mondom
 tegyük fel nyerek egy kutatási
 engedélyt és több eljátszható
 szimpátiát és valóban
 lubickolok egyfajta bőség
 bekezdhetetlen zavarában

és mégis: úgy látszik ez az
 én utam: Isten tárogoját
 lélekszakadtig fújni mintha
 az enyém volna mint lejmolt
 cigarettához kívántató tűz és
 az egész elszívóberendezés

EGY ORVOSVÁLASZTÁS

ne jó vagy bűn nélküli embert
mutass elő csak egészségest egyet
kinél kór egy se bírt vagy nem mert
beszólni: nála s földi léte mennyek

dúsult visszfénye – ó ha volna egynek
példakép-ársiója bármi felvert
csak ints hogy tüstént nyomába eredjek
nyalván sódús fenéken élő tengert

apánk halóban lelkünk ifjú atyja
kezeből „Orvost az Orvossággal egybe”
megkapta – írta – Odafentiek meg

bízást fogadták el – Sibylla hagyja –
s szól neveletlen nagyfiú a hetyke
választok én is újra egyből egyet

EGY BÚCSÚÜZENET

felejtsd el énkifogástalanságom
és amit erre mondanál
mondom akárha fehér elefántot

másutt úgyszólván közönséges
GOMBÁT (shii-take névre
amelyik úgyszólván hallgat)

IGEN megvoltak a kellően
malacka gondolataim mértékben
de nem szerinted minőségben

ezért aztán – nem is tudom
kinek címezem – hagyjuk (ezt)
egésznek (meg) ennyiben

Vincas Mykolaitis-Putinas

A TÖVISKORONÁS GONDVISELŐ

Istenkém, milyen fényes éjszakák!
S a tágas mennyben micsoda magasság!
Ó, csillagok, csillagok! kicsi és nagy,
Szívszorító, hogy ragyog, istenem.

Kimegyek, mondtam magamban, az útra:
Az úton van a tisztaság hatalma,
A fényes éjjel, amin tágasan
Csak ifjú elme elmélkedik.

De miért is, ó, éber istenem,
Mért ülsz az út mentén, gondba merülve;
Az út mentén, ahol a baj zihálva
Szegődik nap mint nap a baj nyomába.

Istenkém, tán a gondolataink
Hívtak le az égből a sima útra,
Vagy tán e fénylő őszi éjszakák
Álmodtak ki a földből tégedet?

Az út mentén, féltő Gondviselő,
Hagyd, hadd elmélkedem veled ma éjjel. –
Ó, mikor minden magas égi csillag,
Szívszorító, hogy ragyog, istenem.

FORDÍTOTTA BAJCSI CECÍLIA

VINCAS MYKOLAITIS-PUTINAS (1893–1967) költő a „litván Babits”. Versének címe a keresztény ikonográfiában „a kínok embere” néven ismeretes. A litván szó (nupintojėlis) azonban a népi faszobrászatban rendkívül elterjedt alakot jelöl, nemcsak a gondviselő, hanem a gondolkodó Krisztus is bennefoglaltatik.

Vytautas Mačernis

MINT KI A MÚLÓ VILÁGBAN

*Mint ki a múltó világban csak szemlélt,
Mindennap széttört, de büszke vagyok:
Szeretem a sanyarú föld gyümölcsét,
A nőket, az álmokat, a Napot.*

*Mint egy ragyogó ünnepen a vendég,
Bort nem kóstolok, s ha megbódulok,
Csak a virág színe árad bennem szét,
Mert mélyen szívom be az illatot;*

*S a kedves gondtalan arcához érve
Reszkető ujjam könnyedén érinti meg,
S visszhangozva a harsogó zenére,*

*A vendégektől biccentve búcsút veszek,
S kimegyek, ünnepi fényeket hagyva hátra,
Magányosan az örök éjszakába.*

FORDÍTOTTA BAJCSI CECÍLIA

A 90-ES ÉVEK ÚJ MAGYAR IRODALMÁNAK LEGFONTOSABB
KÖNYVSOROZATA A JÓZSEF ATTILA KÖR ÉS A PESTI
SZALON KÖNYVKIADÓ KÖZÖS KIADÁSÁBAN:

JAK-FÜZETEK

1992

-
- 55. Solymosi Bálint: A műnéger (versek)
 - 56. Szijj Ferenc: A futás napja (kisprózák)
 - 57. Beck András: Nincs megoldás, mert nincs probléma (tanulmányok)
 - 58. Rugási Gyula: Szent Orpheus arcképe (Szentkuthy-kalauz)
 - 59. Darvasi László: A portugálok (versek és kisprózák)

1993

-
- 60. Jónás Csaba: Felderítés (versek)
 - 61. Térey János: A természetes arrogancia (versek)
 - 62. Babics Imre: Két lépés a függőhídon (eposz és dráma)
 - 63. Podmaniczky Szilárd: Haggyatok lótuszülésben
(kisregény és kisprózák)
 - 64. Kemény István: A koboldkórus (versek)
 - 65. Láng Zsolt: Perényi szabadulása (regény)
 - 66. Körösi Zoltán: Felrombolás (magánirodalmi beszélgetések)
 - 67. Béneyei Tamás: Esendő szörnyeink és más történetek
(világirodalmi tanulmányok)

1994

-
- 68. Wirth Imre: Történetek az eszkimóháborúból (regény)
 - 69. Galántai Zoltán: Őszbirodalom (novellák)
 - 70. Németh Gábor: eleven hal (11 próza)
 - 71. Simon Balázs: Nimród (költemény)
 - 72. Szilasi László: Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét?
(esszék, tanulmányok)

A JAK-FÜZETEK MIDEN RÉGEBBI ÉS ÚJABB KIADVÁNYA
MEGVÁSÁROLHATÓ A JOBB KÖNYVESBOLTOKBAN.
AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN (BUDAPEST VI. ANDRÁSSY ÚT 45.)
BIZTOSAN MEGVAN MINDEN KÖTET.

A Rajna-vidéki Házibarád kalendáriumi történeteiből

JOHANN PETER HEBEL

A KÁPRÁZAT

Sokan, ha olyasmit látnak, amit ésszel felérni sem tudnak, nemhogy utánozni, arra szokták rámondani egy szóval, hogy: ez valami szemfényvesztés, káprázat lehet. Amivel azt közlik, hogy a szemük látni vél valamit ott, ahol igazából nincs semmi, vagy hogy másnak látnak valamit, mint ami az illető dolog valójában.

De hogy az embert sokféle káprázat érheti, ahhoz kétség nem fér. Például: ha valaki holdfényben megy az utcán, és a falon vagy a ködben felegyenesedve sikló árny – a tulajdon árnyéka – láttán azt hiszi, hogy valami hívatlan cimbora settenkedik ott mellette; a tisztátalan lelkek légiójából valamelyik.

Item, ha valaki igaz barátoknak tart egy álbarátot, és hiába figyelmeztetik, továbbra is bízik a gazemberben, mígnem egy nap arra ébred, hogy ott áll mindenéből kiforgatva, és már össze is csaptak a feje fölött a hullámok. Ez például egy súlyos káprázat.

Item, ha valaki azt gondolja valamiről, hogy az káprázat, holott nem az.

Egy nevezetes Rajna menti helységbe igazi szemfényvesztő érkezett, egy bűvész. Megengedték neki, hogy egy régóta nem használatos, ócska szénapajta padlásán bemutatót tartson a mutatványaiból – méghozzá mindjárt utoljára. Odatódult szinte az egész község. De meg is érte a fáradságot.

Szemtanúk elmondása szerint – a Házibarád nem volt jelen – a bűvész először két fekete macskát varázsolts elő. Azok kikérdezték egymást a nagyegyszeregyből, majd különféle példákat oldottak meg a hármasszabály alkalmazásával.

Ezután a bűvész átbújt egy karikagyűrűn, s nemcsak hogy elevenen jött elő a túloldalon, de éppoly kövéren is, mint amilyen előtte volt.

Valamit mintha eltüloznának ebben a beszámolóknak.

De ez még mind semmi, mondta ekkor a bűvész. És bejelentette, hogy most felmetszi a hasát egy éles vadászkéssel. Azután belebújik a hasába úgy, hogy végül semmi sem fog már látszani belőle. Azután szép lassan kimászik saját magából, s egyszer csak, hipp-hopp!, újra előttünk áll majd teljes életnagyságban.

Igen ám, de mielőtt hozzáfoghatott volna e hajmeresztően vakmerő mutatványhoz – reccsenés itt is, reccsenés ott; a színpad elkezdett recsegní-ropogni. Egyszer csak: reccs! Leszakadt a korhadt pajtapadlás, és a közönség alighanem mind egy szálig az alsó helyiségbe zuhant volna, ha egyvalaki el nem kapja még estében az egyik kiálló gerenda végét, és valahogy meg nem kapaszkodik benne. A többiek mind odalent feküdtek egymás hegyén-hátán. Ott pedig ekkor rettentő kiáltozás támadt; férfiak, nők, gyerekek, csecsemők – négy szólamban folyt a jajveszékélés. Nagyon okosan teszi az ember, ha az ilyesmire kisgyerekeket visz magával. Olyan jól látnak mindent, és ha nincs elég zenebona, ők mindig tudnak csapni. Mindenki visított-kiabált: „Jaj a fejem! Jaj a karom! Jaj a bordáim!” Úgyhogy aki ott fönt csimpszakodott, azt se tudta, hogyan intse békességre, nyugalomra őket. „Ejnye – mondta –, legyetek már egy kicsit több türelemmel, és viselkedjetek értelmes emberekhez méltóan. Így óbégatni! Pirulnom kell miattatok az idegen előtt. Hát nem veszitek észre, hogy ez csak káprázat? Az ilyen népség, mint ti – tette hozzá –, nem is érdemli meg, hogy ilyen különleges, megtisztelő élmény részese legyen.” Mert ő azt gondolta, hogy a baleset csupán szemfényvesztés, merő káprázat, amit a bűvész idézett elő, és meg volt győződve róla, hogy egyszer csak, hipp-hopp!, mindenki újra ott fog ülni a helyén.

CSÚFOS NYERESÉG

Egy fiatal fickó fennen kérkedett egy zsidó előtt, hogy ő milyen biztosan bánik a késsel, minden vágása célba talál, ha kell, akár egy fa gombostűt is kettéhasít hosszában egy csapásra, mi az neki! „Fogadjunk, Mózi Ábrahám – azt mondja –, egy tizenhetesbe,* hogy ha így magad elé tartod az ujjadat, a levegőben levágom a körmöd feketéjét, hajszádra úgy, hogy egy csepp vér nem fog folyni.” Állt a fogadás, mivel a zsidó nem hitte, hogy ilyesmi lehetséges; kitették a pénzt az asztalra. A legény elővette a kését, lecsapott és – vesztett, mert ügyetlenségében egy csapásra levágta szegény zsidónak a körme feketéjét is, meg a körme fehérét is, meg még az utolsó ízt is az ujjáról, teljesen. Felüvöltött ekkor fájdalmában a zsidó, majd elvette a pénzt, és azt mondta: „Ajvé, nyertem.”

Ez a zsidó jusson eszébe mindenkinek, ha valamely nyereség csábításának engedve olyasmit tenne kockára, ami jóval többet ér, mint amennyit az egész ügyön nyerni lehet.

Bizony, némely notórius pereskedő is elmondhatta már magáról ugyanezt, de mennyire hogy el! – Egyszer egy tábornok a következő szavakkal jelentette uralkodójának a győzelmet: „Még egy ilyen diadal, felség, és egyedül jövök haza a csatából.” Ami, ha más szóval is, de szintén azt jelenti: „Ajvé, nyertem!”

AZ OGGERSHEIMI HELYŐRSÉG

Oggersheimből – a városka ott fekszik Mannheimmel átellenben, a Rajna bal partján, Mannheimtől valamivel feljebb vagy lejjebb, attól függően, hogy éppen honnan nézi az ember –, amikor a harmincéves háborúban a spanyolok váratlanul Oggersheim alá vonultak, jóformán az egész lakosság elmenekült Mannheimbe. Mindössze hús családapa maradt hátra, s még annyi bátorság is volt bennük, hogy felvonják a csapóhidat, és becsukják a kapukat az ellenség előtt. Csak hát, mint rövidesen bebizonyosodott, a csukáshoz nem is kell olyan nagy bátorság, a nyitáshoz annál inkább. Mert amikor Don Gonsalva generális, a spanyol sereg vezére bekürtölte a városba: „Hogyha holnap ilyenkorra nem adjátok át a helyet, úgy vigyázzatok, hogy nem sokan maradnak életben közületek, ha egyszer megindítom a spanyol rohamot, és valahogy bejutok végül!” –, akkor a hős védők összenéztek, és mindnyájan amondók voltak, hogy: „A legbiztosabb mégiscsak az, ha Mannheimbe megyünk.” Egy volt csupán köztük, aki másképpen vélekedett. „Jó, de én mihez kezdjek? – gondolta. – A feleségemnek közel az órája. Mi lesz, ha útközben érik a fájdalmak vagy éppen átkelés közben, a Rajnán?” Úgy döntött hát, hogy: „Isten neki, én inkább maradok.” Aztán, mikor már egyedül volt a városban, a többiek addigra mind kereket oldottak, egy fehér zászlóval kiállt a falra, és átkiáltott a spanyol táborba: „A városparancsnok úr, a helyőrség parancsnoka, valamint Oggersheim város tisztos polgársága nevében tudotokra és értészetekre adjuk! Ígérjétek meg, hogy a tulajdonban kárt nem tesztek, és a protestáns vallást nem bántjátok. Hogyha ezt megfogadjátok és meg is tartjátok, a város kapui egy óra múlva megnyitvatnak nektek. Én, a trombitás.” Összenéztek erre a hadvezér meg az emberei. No nem! – De, de! „Minek ontsuk a drága katolikus vért? – szólalt meg végül a vezér. – Csak azért, hogy ledöntsünk egy eretnek oltárt? Meg aztán, ugyan mi kincs lehet egy ilyen pórfészekben?” Azzal visszakiáltott jó hangosan: „Áll az egyezés!” Amikor az ellenség egy óra múlva zárt sorokban, zászlólengetve, nagy csinnadrattával bevonult, a külső kapunál nem talált senkit. „A belsőnél lesznek.” De a belső kapunál sem volt egy teremtet lélek sem. „A téren lesznek.” A téren azonban csak a bátor szívű polgár várta őket fehér zászlóval, egy szál magában. „Mit jelentsen ez? Hol a parancsnok és a helyőrség? Hol a polgármester és a tanács?” A derék polgár ekkor térdre borult a generális előtt: „Kegyelmes uram! Én vagyok az egyetlen, aki az ön nemeslelkűségére bízta sorsát. A többiek kegyelmességét felszólítását követően mind Mannheimbe futottak. A városban nem maradt senki rajtam kívül, csak a feleségem, de minden pillanatban megérkezhet az erősítés egy könyöknyi kis újonc képében. Addig magam vagyok a saját parancsnokom és trombitásom, közlegényem és hadbíráim egyszemélyben. Ha például tegnap óta dezertálni próbáltam volna, nekem kellett volna elfognom és mindjárt meg is vesszőznöm saját magamat.” Elmosolyodott erre a hadvezér és megparancsolta neki, hogy álljon fel. S jóllehet a harmincéves háborúban a spanyolok nem ismertek tréfát, mégis teljesítette, amit megígért, sőt még annál többet is megtett. Mert amikor másnap reggel a vitéz polgár ismét elébe járult, mondván: „Kegyelmes nagyuram, nem adná kölcsön egy negyedórára a táborig papját? Már ha a tiszt-

* egy tizenhét krajcárosba

telendő evangélikusnak is keresztelhet valakit. A könyöknyi kis újonc ugyanis időközben megérkezett, és már el is foglalta szálláshelyét – akkor a hadvezér így szólt: „Már hogyne adnám, derék cimborá. Komának pedig magam megyek, én fogom a fiadat a keresztvíz alá tartani.” Úgy is lett. A tábornok tartotta a gyermeket a keresztelőhöz, s emlékül egy spanyol aranypénzt ajándékozott neki. A spanyolok a rá következő napon már tovább is vonultak.

AZ ÓVATOS ALVÓ

Vannak azért együgyű emberek. A Bern kantonbeli Wiltisbach városkában megszállt egyszer éjszakára egy idegen. Lefekvés előtt, noha már hálóingre volt vetkőzve, elővett még a motyójából egy pár papucsot, felhúzta, a harisnyapertlijével jó erősen odakötötte a lábához, s így, papucsban bújt be aztán az ágyba. „Kedves barátom – szólalt meg ekkor a másik utazó, aki ugyanabban a szobában volt elszállásolva –, mondja, miért csinálja ezt?” – „Óvatosságból – felelte a jámbor. – Egyszer ugyanis álmomban üvegcserepbe léptem. Akkor olyan fájdalmakat éreztem alvás közben, hogy azóta a világ minden kincséért sem aludnék mezítláb.”

A BÖLCSEK SZERENCSEJE

Bölcs az a férfi, aki nem kér többet a szerencse kezéből, mint amennyire szüksége van, s aki nem mohó vágyai kielégítésében, hanem azok mérséklésében keresi lelke nyugalját. Selyembe-bíborba nem is öltözne: csak a meztelenségét akarja eltakarni. India fűszerei, Ciprus borai sem csiklandják ínyét: ő csak a testét akarja táplálni, s erejét megőrizni. Fedelét nem tartják márványoszlopok, de védelmet nyújt neki az ég viharai ellen. Nem dicsérik népe gazdagjai között, és a tekintélyesek között sem; neki elég, ha jó ember, békes polgár, hű családapa hírében áll. Nem veszi körül hízelgők serege; nem les parancsaira szolgálhad; kliensek nem hódolnak neki; idegenek nem tolonganak ismeretségeért; neki egy barát elég. Hogy a maga mértékletes szerencséjének jó szívvel örülni tudjon, nem irigyljen senki mástól annak nagy szerencséjét sem.

Az igazi, a biztos szerencse nem rajtunk kívül van, hanem bennünk: nem az aranyas ládában, nem a nemesi oklevélben, nem a habzó kupában, hanem a nyugodt és öröme hangolt emberi szívekben. Aki csupa egyetlen szenvedélytől fűtve a gazdagságban vagy a rangban keresi lelke nyugalját, az sohasem találja meg. Felhalmozott már egymilliót, és nem találja, felhalmozza a másodikat, s még akkor sem leli. Felemelkedett a porból a magisztrátus ülésterméig, a fejedelem kabinetjéig, a hadsereg élére, a trónra. Nyugalma mindig feljebb és feljebb szállt előtte, soha el nem érhetőn, ahogy mind feljebb és feljebb kapaszkodott ő maga. Még a trónra se száll le a nyugalom, csakis annak kedvéért, aki magával viszi a trónra. Csak aki elégedett, aki kívánságaiban arra szorítkozik, amit természet, szerencse és szorgalom megadhat neki, s aki abban, amije van, és hogy ezt élvezheti, teljesülve látja vágyait, az ismeri a nyugalmat, az fogékony egyedül az élet örömeire. Csak rá mosolyog a viruló tavasz; neki ingatják csúcsukat a virágzó liget fái a feltámadó szélben; neki suttog bizalmas szavakat a forrás. Az est enyhe álmat küld fekhelyére, mialatt a selyempárnákon a gazdagot a gondok, a becsvágyót az irigység, a gyöngét bűnei gyötrik, és lármás termekben gyöngé bábba erőtlenedik a kicsapongó. Reggel pedig friss kedvvel, könnyű szívvel ébred, köszönti a visszatérő Napot, és nyitott minden új gyönyörűségre, amit a Természet kínál.

Hogy a maga önként mérsékelt szerencséjének jó szívvel örülni tudjon, nem irigyljen senki mástól annak nagyobb szerencséjét sem. Hálásan és bizalommal pillant fel az égre, mely a sors mérlegét tartja. Félelem nélkül néz a jövő elébe, megbánás nélkül a múltba. Bármilyen más, amink van, hűtlen lehet hozzánk, csak amit a szívünkben hordozunk, az eltéphetetlenül a miénk.

A VÍZHORDÓ

Párizsban nem kútról hozzák a vizet. Amilyen nagyzásra hajló nép a párizsi, ők a vizet is akószámra veszik, onnan, ahol a legtöbb van belőle: a Szajna folyóból. S ez hagyján, de külön vízfordókat is tartanak, ezek a szegény ördögök viszik télen-nyáron a házakhoz a vizet, ebből tengetik életüket. No de hát gondoljuk meg, hány és hány kutat kellene ásni egy akkora városban, ahol ötször százezer ember él, és az okatlan jószágot

akkor még nem is számoltuk. Azonkívül az ottani földben a Szajna-vízen kívül nincs is más iható víz; az előbbieket mellett talán ez is magyarázatul szolgál arra, hogy miért nem ásnak Párizsban kutakat.

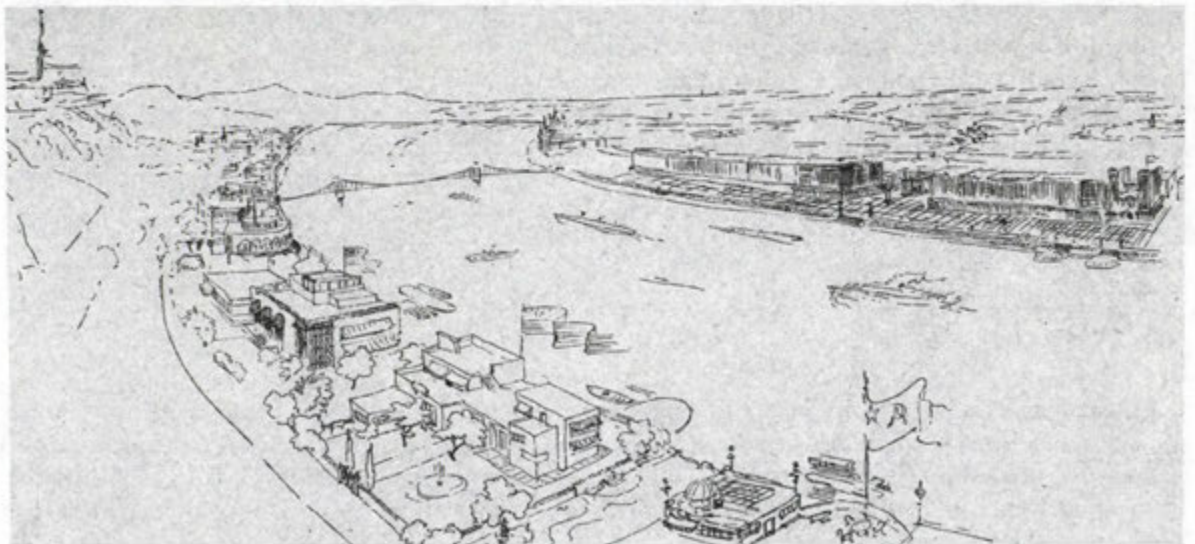
Két ilyen vízfordó keresgette ott ezzel a fáradságos munkával a kenyerét. Ha a jövedelmük nem is volt valami sok, arra azért többnyire futotta, hogy vasárnapokon megiszogassanak együtt egy-egy kancsó borocskát, s ezt a szokásukat jó néhány éven át rendszeresen tartották. Összekötötte őket továbbá az is, hogy a keresményükből mindig félreraktak egy keveset, és azt közösen feltették a lutrira.

Aki a lutrira tesz, olyan, mintha a Rajnába szórná a pénzét. Volt, nincs. Csakhogy a szerencse nem lehet mindenkire kegyetlen. Hagynia kell néha, hogy a sok ezer játékos közül egy akkora összeget nyerjen, aminek hírével világgá kürtölve újra lépre csalhatja a többi ostobát. Történt hát, hogy egyszer a mi két vízfordónkat is hagyta nyerni. Váratlan áldásként nem akármekkora nyereséget, több mint százezer livre ütötte a markukat. Az egyik, amint hazacipelte a rá eső részt, máris azon töprengött, hogy hol is helyezhetné el a pénzét, mibe fektethetné biztos haszonnal. „Lássuk csak – számítgatta –, mennyit szabad felélnem belőle évente úgy, hogy azért kihúzzam valahogy, de közben évről évre gazdagabb legyek, míg aztán annyi pénzem lesz, hogy össze se tudom számolni!” Mindent gondosan előre mérlegre tett, és aztán eszerint is járt el. Ma már dúsgazdag ember, a Házibarát egyik jó barátja személyesen is ismeri.

A másik amondó volt: „Ha már ennyi pénz pottyant az ölembé, hadd legyen most nekem is jó sorom. De a vevőkörömet nem adom fel. Nem, az botorság volna.” Inkább elfogadott valakit negyedévre – egy segédet, akárcsak a Házibarát –, hogy addig is legyen, aki elvégzi helyette a munkáját, amíg ő gazdag lesz. Mert eldöntötte magában, hogy: „Egy negyedév alatt nyakára hágnak az egészek.” Ettől fogva aztán nem is öltözött már, csak a legfinomabb selyembe; mindennap más kabátot vett, mindennap más színt, egyik szebb volt, mint a másik. Mindennap frizurát csináltatott; hét sor csigába volt bodorítva a haja, kétujjni vastagon rajta a púder. Negyedévre kibérelt egy pompás házat; mindennap levágotott egy ökröt, hat borjút, két disznót, és nagyúrián megvendégelte a barátait, de még a muzsikusok is degeszre ehatték magukat nála. A pincétől az ebédlőig két sorban álltak a szolgák, ezek csak az üvegeket adogatták egymásnak úgy, ahogy a vedreket szokták a tűzoltáshoz; egyik soron az üres palackok, a másikon a teli butéliák vándoroltak kézről kézre. Párizs földjét nem érintette többé a lábával; ha kedve szottyant a Comédie-be menni vagy a Palais Royalba, hat markos inással vitette ki magát a hintóhoz, s ugyanők hatan cipelték azután a bejáratig. Amerre megfordult, mindenütt így szólították: „Nagyságos úr!”, „Bárá úr!”, „Gróf úr!” Ő volt a legokosabb ember egész Párizsban. Egyszer aztán – még három hét hátravolt a gazdagságnak adott negyedévből – megint benyúlt a pénzesládájába, hogy szokása szerint oda se nézve, olvasatlanul kivegyen belőle egy újabb marék aranyat. Hanem ahogy benyúlt, érzi ám, hogy bizony már a láda fenekén kaparász az ujja. „Hála Istennek! – sóhajtott fel ekkor szinte megkönnyebbülten. – Úgy látszik, hamarabb végzek a dőzzsel, mint gondoltam.” Utoljára még egy nagyot mulatott a barátaival, azután összekotorta a láda aljáról, ami a gazdagságból megmaradt, odaadta mind a kisegítőnek, s egyben meg is köszönte a szolgálatait. Mert másnap már munkába is állt, a régi helyén. Ma is vizet hord a házakhoz ugyanúgy, mint azelőtt, éppoly jókedvűen és elégedetten, mint azelőtt. Mi több, még a volt cimborájának is ő viszi a vizet, tőle azonban a régi barát-ságra való tekintettel nem fogad el fizetséget, és kineveti az illetőt.

Mit szól ehhez a történethez a Házibarát? Tudna mit mondani, de nem szól semmit.

FORDÍTOTTA HALASI ZOLTÁN

MÁJUSBAN JELENIK MEG A
MAGVETŐ KÖNYVKIADÓNÁL

TÁBOR ÁDÁM

A káprázat kertje

CÍMŰ VERSESKÖTETE

SZÁMOS, A 2000-BŐL ISMERŐS VERSSEL

Boltosok! Terjesztők! Kiadók! Könyvtárosok!

.....

JÁRTAK MÁR ÖNÖK AZ

INDEX

KÖNYVADATBÁZISBAN?

CÉLJA elsősorban az, hogy leírja, mi van a piacon, mi fogyott el és mi van előkészületben. Listázás és keresés szerző, cím, ISBN szerint, leválogatások a fontosabb paraméterekre: megjelenés, sorozat, téma stb. Fellelhetőség kiadóknál, terjesztőknél, boltokban. Természetesen friss címlistákat is tartalmaz a könyvpiac szereplőiről.

TOVÁBBI INFORMÁCIÓVAL RENDELKEZÉSRE ÁLL

az INDEX Könyvesbolt, 1051 Budapest, Sas utca 17. T 269-2962. (Benedikti István.)

A TypoTEX Kft, 1015 Budapest, I. Batthyány utca 14. T 202-1365, 115-4212.

(Votisky Zsuzsa vagy Erő Zsuzsa)

Bodor Béla

A DUMÁNÁL

Ezúttal egy kis műmezőn, a téren
felállított rakodópart-talapzat
alsó kövén ül, s nézi, hogyan úsznak
a dinnyék bólogatva, nagy-kövénen

a folyóvá gereblyélt fű között;
hasüregébe gyűrve vadvirágok
száradnak szépen; mint aki kiáltott
s visszhangra vár, kissé előre dőlt.

A nyírt gyepen, lerakván szűk közökhöz,
az öntözőfej mind egyhelyre öntöz:
a fű alatt arasznyi víz ragyog;

s míg lármázik az ég, de nem esik még,
nagyot bölintve elúsznak a dinnyék,
mint szeplős, dundi vörös csillagok.

„Az ismeretlen nevek” ciklusból

A TÜKÖRBEN MOST

valami más látszik

nem az ami már nem tükröződhet
a párapárnán Arccal rásimulsz
az üveglapra Saját szétlapuló

tarkódra látsz a gőzfodrok között
A bő pizsamát nézed fénytelen
gombokkal és a pillanatképre
ürügyet adó nagy posztópapucsot

Olyan vagy így a tükörbe préselve
mint egy igazolványkép a turista
egyesület tagsági könyvében
Kikandikálsz a lapok közül

Az ecset ide-oda mozgását
követed a kiválasztott fatörzs
előtt a levegőben Egy széles
fehér sáv azután középre egy kék

Így ni Imbolyognak a gőzlombok
a kopasz gallycsokrok hóna alatt
a ködben Forró téli túra ez
Nem tévedsz el A gőzfán ott a jelzés

Fehér-kék-fehér fehér-piros-fehér
Megnyitod a felemás porcelánszemű
csapokat A bordón izzó rézhenger
alatt sziszegve égnek a hasábok

AZ ELSŐ MOZDULATTAL

a sötétséghez

igyekszem közelebb férközni A ház
sok apró ablakából gerendákat
támaszt a salakos földhöz a benti fény

Hosszúkas darabokat török le belőlük
és lassan szopogatom mint a fagyott
savanyúságot nem mintha ízlelgetném
csak rossz fogaim bírnak nehezen a szállkás

öreg fénnyel Egy hátsó kiszögellésben
fölemelkedik egy gu
Eldöntendő most hogy a hátsóajtó
kifejezés közelebb juttat-e
az ismeretlenhez vagy a név csak
beékelődik a megnevező

és a megnevezett közé A nevek
körül forognak gondolataink
Emlékezetes: a névtelen idom
szálakra bomlott ebben az esetben

ÉS NE VÍGY MINKET KÍSÉRTÉSBE

„Miről szól a film? Emberekről és intézményekről. Szeretetre méltó, kedves emberekről és gyűlöletet szító, aljas intézményekről. Az intézményesített gyűlöletről és arról, hogy egyeseket megkísért a gyors meggazdagodás lehetősége, s hajlamosak hasznot húzni mások kiszolgáltatottságából. Ezért a cím, hogy **NE VÍGY MINKET KÍSÉRTÉSBE**. Mert a népiirtás nem csak azoknak árt, akiket ki akarnak irtani, hanem azoknak is, akik részt vesznek benne.”

EMBER JUDIT

SZÍNES DOKUMENTUMFILM. FORGALMAZZA A BBS-TOLDI ESTÉJE.

MÁJUSTÓL A TOLDI MOZIBAN

Csipesszel a lángot

TANULMÁNYOK A LEGÚJABB MAGYAR IRODALOMRÓL

Abody Rita, Ágoston Zoltán, Ambrus Judit, Babarczy Eszter, Beck András, Csanda Gábor, Farkas Zsolt, Gál Ferenc, Garaczi László, Hárs Endre, Horkay Hörcher Ferenc, Jó Fülöp, Károlyi Csaba, Keresztury Tibor, Kőrösi Zoltán, Kun Árpád, Márton László, Medve A. Zoltán, Mészáros Sándor, Mikola Gyöngyi, Piszár Ágnes, Ráczi Christine, Szilágyi Márton, Szilasi László, Szirák Péter, Takáts József, Vörös István, Weér Ivó, Wirth Imre tanulmányai

Babics Imre, Balázs Attila, Bíró Péter, Borbély Szilárd, Csejdy András, Darvasi László, Farnbauer Gábor, Garaczi László, Háy János, Hazai Attila, Imre Flóra, Kemény István, Kovács András Ferenc, Kukorelly Endre, Kun Árpád, Láng Zsolt, Márton László, Méhes Károly, Mezei Balázs, Németh Gábor, Parti Nagy Lajos, Podmaniczky Szilárd, Solymosi Bálint, Szijj Ferenc, Tóth Krisztina, Visky András műveiről.

SZERKESZTETTE KÁROLYI CSABA. KIADJA A *NAPPALI HÁZ*.
KAPHATÓ A JOBB KÖNYVESBOLTOKBAN, ILLETVE MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉG CÍMÉN.

Nappali ház művészeti és irodalmi szemle. Szerkesztik: Babarczy Eszter, Hübner Teodóra, Károlyi Csaba, Orsós László Jakab, Szijj Ferenc. Megjelenik Negyedévente. A szerkesztőség levélcíme: 1399 Budapest, pf. 701/330. Előfizethető a fenti címen, belföldi postautalványon.
ELŐFIZETÉSI DÍJ: 600 FT.

Neil Postman Technopólium

THAMUSZ ÍTÉLETE

Platón Phaidrosz című írásában szerepel egy történet Thamuszról, Felső-Egyiptom egyik nagyvárosának egykori uralkodójáról. A magunkfajta számára, akik (Thoreau szavaival élve) jószerivel a saját eszközeink eszközeivé váltunk, kevés legenda szolgálhatna több tanulsággal. Így szól a történet, ahogy azt Szókratész elmeséli a barátjának, Phaidrosznak: Thamusz egyszer vendégül látta Theuth istent, számos találmány, így a számok, a számtan, a mértan, a csillagászat és az írás szülőatyját. Theuth sorban bemutatta a találmányait Thamusz királynak, mondván, hogy széles körben ismertté és hozzáférhetővé kellene tenni őket az egyiptomiak számára. Szókratész így folytatja:

A király pedig kérdezte, hogy melyiknek mi haszna van; s mikor elsorolta, aszerint, hogy egyetértett-e vele vagy pedig nem, az egyiket helytelenítette, a másikat megdicsérette. Azt mondják, Thamusz sok mindent kifejtett mindkét irányban Theuthnak művészetéről, ezeken hosszú volna végigmenni; mikor pedig az íráshoz érkeztek, így szólt Theuth: „Ez a tudomány, király, bölcsőbbé és tartósabb emlékeztetővé teszi az egyiptomiakat; mert az emlékezet és a tudomány varázsszerezőjét találtam itt fel.” Az pedig így válaszolt: „Ó, te ezermester Theuth, az egyik abban kiváló, hogy feltalálta a művészeteket, a másik viszont meg tudja ítélni, mennyiben járnak kárral és haszonnal azok számára, akik majd használják őket. Így most te is, mint az írás atyja, jóindulattal épp az ellenkezőjét mondtad, mint ami a valódi hatása. Mert éppen feledést fog oltani azok lelkébe, akik megtanulják, mert nem gyakorolják az emlékezőtehetségüket – az írásban bizakodva ugyanis kívülről, idegen jelek segítségével, nem pedig belülről, a maguk erejéből fognak visszaemlékezni. Tehát nem az emlékezetnek, hanem az emlékeztetésnek a varázsszerét találtad fel. S a tudásnak csak a látszatát, nem pedig valóságát nyújtod tanítványaidnak, mert sok mindenről hallva igazi tanítás nélkül azt hiszik majd, hogy sokat tudnak, pedig a valóságban általában tudatlanok és nehéz felfogásúak, hiszen bölcsök helyett látszólagos bölcsök lettek (amiért terhére válnak a társadalomnak).” (*Kövendi Dénes fordítása*)

Azért kezdem ezzel a legendával, mert Thamusz több olyan, józan alapelveket fogalmaz meg a válaszában, amelyekből kiindulva megtanulhatjuk, miként gondolkodjunk bölcs körültekintéssel a technikai társadalomról. Ami azt illeti, még egy tévedésre is bukkanhatunk Thamusz ítéletében, amiből szintén fontos tanulságokat szűrhetünk le. Nem az az állítás téves, miszerint az írás meg fogja károsítani az emlékezetet, és hamis bölcsességet teremt. Az írás

bizonyíthatóan kiváltott ilyen hatást. Thamusz tévedése abban rejlik, hogy az írásról azt hiszi, *kizárólag a terhére lesz a társadalomnak*. Hatalmas bölcsessége ellenére is képtelen volt belátni, mi jó származhat az írásból, pedig ma már fel sem tudnánk sorolni, mennyi előnnyel járt. Mindebből látható, milyen hibás az a feltevés, miszerint a technikai újítások egyoldalú hatást fejtenek ki. A technika egyszerre teher és áldás, nem egyik vagy másik, hanem ez is, az is.

Mindez tökéletesen nyilvánvaló, főleg azok számára, akik két percnél már tovább időztek ennél a kérdésnél. Mindazonáltal manapság is lelkes Theuthok nyüzsögnek körülöttünk, megannyi félszemű próféta, akik csak azt látják, hogy mit képes tenni az új technika, és azt már el se bírják gondolni, hogy egyúttal mi mindent *tesz tönkre*. Hívhatnánk őket akár technofileknek is. Az ilyenek úgy rajonganak a technikai újításokért, mint szerelmeseik a szívük választottjáiért, makulátlanok, a jövőre nézve pedig ártalmatlannak tekintik. Ennélfogva igen veszedelmesek, úgyhogy vigyázzunk, ha a közelükbe merészkedünk. Más részről pedig ott vannak az olyan félszemű próféták, mint mondjuk én (legalábbis a vádlóim szemében), akik – akárcsak Thamusz – kizárólag a terhekről hajlandók beszélni, és elhallgatják azokat a lehetőségeket, amelyekhez az új technológiák révén juthatunk hozzá. A technofilek persze, ha csak tehetik, kénytelenek megvédeni az álláspontjukat. Én viszont azt tudom felhozni a mehetségemre, hogy olykor szükség van egy eltérő véleményre, amely csillapítja a tömegek üdvrivalgását. Ha már muszáj tévedni, még mindig jobb, ha ez Thamusz székeszéki tévedésére a jegyében történik. A tévedés viszont akkor is tévedés marad. Azonban úgy veszem észre, hogy az írásról alkotott véleményem kívül Thamusz máshol nem esik bele ebbe a hibába. Ha valaki elolvassa a legendát, megfigyelheti, hogy Thamusz egyaránt hoz érveket Theuth találmányai mellett és ellen. Tudniillik minden kultúrának akarva-akaratlan tárgyalásba kell bocsátkoznia a technikával, az már más lapra tartozik, hogy ezt képes-e okosan végigcsinálni. Alku tárgyává válik, hogy mi mindent ad és mit vesz el a technika. A bölcsök ezzel tisztában is vannak, így nem befolyásolják őket különösképpen a drámai technikai fordulatok, és semmiképpen nem válnak rajongóikká. Példának okáért Freud így ír erről a kérdéstről gyászos hangvételű *Rosz közérzet a kultúrában* c. esszéjében:

Valaki azt az ellenvetést teheti: vajon nem pozitív örömmenyesség, nem a boldogságérzés félreérthetetlen növekedése, ha bármilyen gyakran hallhatom a gyermekem hangját, aki több száz kilométerre él tőlem, ha barátom partraszállása után a legrövidebb

Az írás a szerző *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology* című könyvének első fejezete (Alfred A. Knopf, 1992).

időn belül értesülhetek arról, hogy a hosszú, fáradtságos utat jól kiálta? Talán semmit sem jelent, hogy az orvostudománynak sikerült a kisgyermek halálózását, a szülő asszonyok fertőzési veszélyeztetettségét olyan rendkívüli módon csökkenteni, sőt a kultúr-ember átlagos életkorát jelentős számú évvel meghosszabbítani?

Freud pontosan tudta, hogy a technikai meg a tudományos vívmányokat nem szabad félvállról venni, éppen ezért kezdi ezt a bekezdést is azzal, hogy méltányolja a haladást. Csakhogy végezetül arra is felhívja a figyelmünket, hogy ezek a vívmányok mi mindent tettek tönkre:

Ha nem lenne vonat, amely a távolságokat legyüri, úgy a gyerek sose hagyta volna el a szülővárosát, nem kellene telefon, hogy hangját halljuk. Ha nem tették volna lehetővé a hajóutazást az óceánon át, akkor a barátom nem vállalkozott volna a tengeri útra, nem volna szükségem a sürgőnyésre, hogy iránta táplált aggodalmamat elcsitítsam. Mit használ a gyermekhalandóság csökkenése, ha éppen ez erőszakolja ránk a gyermeknemzésben a legnagyobb mérvű tartózkodást, úgy, hogy egészében véve mégsem nevelünk fel több gyermeket, mint a higiénia uralma előtti időben, emellett azonban a szexuális életünket a házasságban nehézkes feltetelek közé juttattuk, és valószínűleg a jótékony természetes kiválasztás ellen dolgozunk. És végül mit jelent nekünk a hosszú élet, ha fáradtságos, örömtelen szegény és oly fájdalmas, hogy a halált csak megváltóként fogadhatjuk? (*Linczeyi Adorján fordítása*)

Freud kiábrándultan összegzi a technikai fejlődés áráit. Thoreau-val egyetértésben azt hangoztatja, hogy találmányaink voltaképpen biztos eszközök, melyekkel bizonytalan cél felé haladunk. Egy technofil bizonyára azt válaszolná Freudnak, hogy az élet mindig is örömtelen szegény és fájdalmas volt, viszont a telefon, az óceánjáró hajók, főként pedig a higiénia térhódítása meghosszabbította, és egyszerűsített elviselhetőbbé is tette számunkra. Én legalábbis biztosan így érvelnék (hogy ezzel is bebizonyítsam, nem vagyok félszemű technofób), egyelőre azonban erre nincs semmi szükség. Freud példájával mindössze arra akartam rámutatni, hogy egy bölcs ember – még ha ennyire elkámpicsorodott arckifejezést ölt is – csak úgy foghat hozzá a technika bírálatahoz, ha előbb méltányolja az eddig elért eredményeit. Ha Thamus tényleg olyan bölcs ember lett volna, amilyennek mondják, ítéletében egyúttal megjövendölte volna azt is, milyen lehetőségeket rejt magában az írás tudománya. A technikai újítások következményeiről egyfajta mérleget kell készíteni, méghozzá elfogulatlanul.

Ez tehát olyan mulasztás, amelyet fel kell rónunk Thamusznak. Egyúttal szót kell ejtenünk egy másikról is, amely azonban nem nevezhető tévedésnek. Thamusz adottnak tekinti – és ezért nem is tartja említésre méltónak –, hogy az írás nem semleges technika, amely attól függően használ vagy árt, hogy mire alkalmazzák. Tisztában van azzal, hogy bármely technika használata a struktúrájából fakad; vagyis a formája szabja meg a rendeltetését. Éppen ezért Thamusz nem azzal törődik, mit fognak írni az emberek, hanem azzal, hogy egyáltalán írni fognak. Furcsa volna elképzelni Thamuszt, amint korunk meghatározó technofiljei módjára előáll egy olyan javaslattal, hogy az írást csak bizonyos fajta szövegek előállítására használjuk, máskor viszont mellőzzük (tegyük fel, hogy csak drámát lehetne írni, történelmi vagy filozófiai

szövegeket viszont nem), hogy ezáltal a végsőig csökkenjenek a belőle fakadó ártalmak. Egy ilyen tanácsot Thamusz végtelenül naivnak nevezne. Azt még el tudnám képzelni róla, hogy egy technika bevezetését megakadályozhatónak tartja. Annyit azonban mindenképpen megtanulhatunk tőle, hogy amint egy technika elfogadottá válik, biztos, hogy öntörvényűen járja végig a maga útját. A mi feladatunk pedig abban áll, hogy megértsük, mi a rendeltetése, ezért tartsuk nyitva jól a szemünket, amikor kultúránkból technikai újdonságok eresztünk be.

Ennyi mindent szűrhetünk le Thamusz hallgatásából. Abból viszont, amit elmond, még többet tanulhatunk. Példának okáért rámutat arra, hogy az írás meg fogja változtatni az „emlékezet”, valamint a „bölcesség” szavakról alkotott elképzelésünket. Attól tart, hogy az emlékezőt össze fogjuk keverni azzal, amit lekicsinylően emlékeztetésnek nevez, aggodalommal és nyugtalansággal tölti el, hogy a bölcességet nem lehet majd megkülönböztetni a pusztán tájékozottságtól. Ezt a véleményt alaposan meg kell szívlelnünk, hiszen mára bebizonyosodott, hogy az újszerű technika új jelentéssel ruhazza fel korábbi fogalmait, méghozzá anélkül, hogy ennek teljesen tudatában lennénk. Ennélfogva egy alattomos és veszedelmes folyamatról van szó, amelynek semmi köze ahhoz, amikor az új technika új kifejezéseket honosít meg a nyelvünkben. Korunkban az új technikával kapcsolatos szavak és kifejezések ezreivel gazdagítottuk tudatosan nyelvünket, ilyenek a „tv”, a „bináris kód”, a „software”, az „elsökerék-meghajítás”, a „walkman” stb. Nincs is ebben semmi meglepő. Az új dolgokat új szavakkal kell illetnünk. Igen ám, csakhogy az új dolgok a régi szavainkat is módosítják, akármilyen mélyen gyökeresek is a jelentésük. A táviró és a filléres sajtó megváltoztatta az „információról” alkotott elképzelésünket. A televízióknak köszönhetően átalakult a „politikai vita”, a „hír” és a „közvélemény” fogalma. A számítógép megint csak módosítja az „információ” jelentéstartalmát. Az írás megváltoztatta az „igazságról” és a „törvényről” való elképzelésünket, a nyomtatás ismét átalakította, most pedig a televízió meg a számítógép ruhazza fel újabb jelentéssel ezeket a szavakat. Az ilyen változások gyorsan, biztosan, és ha úgy vesszük, észrevétlenül mennek végbe. A szó-távirók nem bocsátják szavazásra a kérdést. Nem szólnak kézikönyvek arról, hogy mi is történik voltaképpen, és az iskolák sem törődnek az ilyesmivel. Régi szavaink ugyanúgy hangzanak, mint eddig, és ugyanolyan mondatokban használjuk őket. A jelentésük azonban egészen más; olykor a korábbi szöveg ellentéte. Thamusz pontosan ezt akarja közölni velünk: a technika zsarnoki módon kisajátítja legfontosabb kifejezéseinket. Új jelentést kap a „szabadság”, az „igazság”, az „intelligencia”, a „tény”, a „bölcesség”, az „emlékezet”, a „történelem”; mindazok a szavak, amelyekkel együtt élünk. És a technika még csak nem is értesít bennünket a történeletről. Igaz, mi sem szoktunk kíváncsiskodni.

Ezt a technikai változásokkal kapcsolatos körülményt érdemes volna behatóbban tanulmányozni, ezért majd visszatérek rá egy későbbi fejezetben. Egyelőre azonban számos további alapelvet kell még kibontanunk Thamusz ítéletéből, annál is inkább, mivel ezek sok mindent előrevetítenek a későbbi mondanivalómból. Thamusz példának okáért figyelmeztet arra, hogy Theuth növendékeit érdemtelenül fogják bölcsnek tekinteni. Ez alatt azt érti, hogy az új technikát elsajátítókból elit csoport alakul ki, amely indokolatlanul nagy tekintélynek örvend azok szemében,

akik ehhez nem értenek. Többen és többféleképpen kifejtették már, milyen érdekes utalásokat takar ez a jelenség. Harold Innis, a modern kommunikációs elméletek atyja, nemegyszer beszélt a technika által létrehozott „tudásmonopóliumokról”, és ezen pontosan azt értette, amit Thamus: azok, akik ellenőrzésük alá vonnak egy bizonyos technikát, egyúttal hatalomra tesznek szert, és elkerülhetetlenül valamiféle összeesküvést szőnek mindazok ellen, akik nem férhettek hozzá az adott technika révén beszerezhető szaktudáshoz. Innis *The Bias of Communication* című könyvében számos történelmi példát hoz fel arra, hogy miként ásta alá egyik vagy másik új technika a régi tudásmonopóliumot, és hogyan hozott létre újat, amelyik immár egy másik csoport fennhatósága alatt állt. Ez annyit tesz, hogy egy új technika előnyei és hátrányai soha nem oszlanak meg egyenletesen, mindig is lesznek nyertesek és vesztesek. Zavarba ejtő s egyszersmind megrendítő, hogy a vesztesek gyakran még körül is rajongták a nyerteseket, ahogyan azt néhányan ma is teszik.

Vegyük például a televíziót. Az Egyesült Államokban, ahol a televízió mélyebben átjárta a kultúrát, mint bárhol másutt a világon, rengetegen úgy tekintenek rá, mint valamiféle áldásra, és nem is csupán azok, akik a televízióval jövedelmező állásokra vagy rangos hivatásra tettek szert mint menedzserek, technikusok, bemondók vagy műsorvezetők. Ugyan miért is csodálkoznának azon, hogy ezek az emberek, akiknek sikerült létrehozniuk egy új tudásmonopóliumot, körülünnepeltetik magukat, és féltve őrködnek a televíziós technika felett? Más részről azonban a televíziózás hosszú távon fokozatosan lehetetlenné teszi a pedagógusi pályát, ugyanis az iskola találmánya a nyomtatáshoz kötődik, s ezért léte azon áll vagy bukik, hogy mekkora jelentősége maradt a nyomtatott szónak. A tanárok vagy négy száz éven át részesültek a nyomtatás teremtette tudásmonopóliumban, mely most a szemük láttára omlik össze. Láthatólag nemigen akadályozhatnák meg a bukását, mégis van benne valami visszatetsző, hogy még lelkesednek is a történetekért. Az effajta lelkesedés mindig azt a századforduló kori kovácsot juttatja eszembe, aki nem elég, hogy dicsőíti az automobil, még bízik is benne, hogy az növelni fogja munkája tekintélyét. Ma már tudjuk, hogy erre nem került sor; éppenséggel idejémműlttá vált ez a mesterség, mint ahogyan a megfontoltabb kovácsok talán tisztában is voltak. Mégis, mit tehettek volna? Keseregésen kívül mást aligha.

Hasonló a helyzet a számítógépes technika kibontakozásával és elterjedésével kapcsolatban; ezúttal is vannak nyertesek és vesztesek egyaránt. A számítógép vitathatatlanul megnövelte az olyan, kiterjedt szervek hatalmát, mint amilyenek a hadsereg, a repülőgéptársaságok, a bankok meg az adóhivatal. Legalább ennyire nyilvánvaló, hogy a számítógép ma már nélkülözhetetlen a magas szintű fizikai kutatások, valamint az egyéb természettudományok számára. Azonban a szélesebb néptömegek vajon mennyiben látják hasznát a számítógépes technikának? Mi a helyzet a vasmunkásokkal, a zöldségekkel, a tanárokkal, az autószerelőkkel, a zenészekkel, a kőművesekkel, a fogorvosokkal meg a többiekkel, akiknek az életébe ugyanúgy beférkőzött a számítógép? A megerősödött intézmények ezentúl könnyebben betekintést nyerhetnek mások magánügyeibe. Egyszerűbben nyilván lehet őket tartani, több igazoltatás-

nak lesznek kitéve, mind nagyobb zavart keltenek a körükben a róluk hozott döntések, és gyakran kifejezetten számosáltként kezelik őket. Nap mint nap teletömik a postaládájukat a sok szeméttel. A reklámcégek és a politikai szervezetek szabad prédáivá váltak. Az iskolákban arra oktatják a gyermekeiket, hogyan kezeljék a számítógépes rendszereket, ahelyett, hogy inkább gyerekeknek való, hasznos dolgokra tanítanák őket. Egyszóval a veszteseknek szinte semmi olyanra sincs kilátásuk, amire szükségük lenne. Éppen emiatt nevezhetők veszteseknek.

A nyertesek persze, mint ahogy az várható is, megpróbálják rávenni a veszteseket, hogy rajongjanak a számítógépes technikáért. Miért is ne akarnák megbaráztálni nekik, hogy a számítógép segítségével bárki takarosabban vezetheti a csekkfüzetét, könnyebben számon tarthatja a kiadásait, valamint ügyesebb bevásárlási listát tud készíteni? Azzal kecsegtetik az átlagembert, hogy ezentúl eredményesebben intézheti az életét. Azt azonban tapintatosan elhallgatják, hogy kinek a szempontjából számít majd eredményesnek, és előreláthatóan mibe fog ez neki kerülni. Ha pedig a veszteseknek kételyeik támadnának, a győztesek nyomban elkápráztatják őket a számítógép bámulatos teljesítményének az ecsetelésével, noha ezeknek a mégoly tetszetős mutatóknak szinte semmi jelentőségük sincs a másik fél élet-színvonalának a szempontjából. Végül a vesztesek megadják magukat, részint azért, mert – ahogy azt Thamus is megjósolta – elhiszik, hogy az új technika szakértői által képviselt tudás egyfajta bölcsességet jelent. Előbb-utóbb a szakértők is elkezdnek hinni ebben, ami megint csak Thamus jóstehetségét igazolja. Mindez ahhoz vezet, hogy bizonyos kérdések fel sem merülnek. Például az, hogy kinek a számára biztosít majd nagyobb hatalmat és szabadságot az új technika? És kinek fogja korlátozni a hatalmát meg a szabadságát? Meglehet, úgy tüntettem fel ezt a helyzetet, mint ha talán bizony egy alaposan kitervelt összeesküvésről lenne szó, és a győztesek nagyon is jól tudnák, mire számíthatnak ők, és mire a vesztesek. Csakhogy nem egészen erről van szó. A demokratikus berendezkedésű kultúrákban, ahol viszonylag erőtlenekek a hagyományok, és az emberek általában fogékonyabbak az újfajta technika iránt, valami oknál fogva mindenki lelkesedik a technikai változásokért abban a hiszemben, hogy a belőlük származó előnyök egyenlő mértékben fognak megoszlan a egész lakosság körében. Az Egyesült Államokban, ahol az újdonságok utáni vágyakozás nem ismer határokat, ott terjedt el a leginkább ez a gyermeteg meggyőződés. Csakugyan, Amerikában szinte sosem fordul elő olyasmi, hogy egy társadalmi változásról úgy tartsák, hogy hasznélvezői mellett kárvallottjai is lesznek. Ez a hozzáállás részint az amerikaiak közismert optimizmusából fakad. Ami a technológia által előidézett változásokat illeti, a vállalkozók alaposan kiaknázzák ezt az eredendő optimizmust, amennyiben minduntalan azon fáradoznak, hogy a lakosságot beoltsák egy adag hiú reménnyel, minthogy tisztában vannak vele, milyen gazdasági hátrányokkal járna rájuk nézve, ha felfednék, mekkora árat kell fizetni egy-egy technikai újításért. Ezek után az ember joggal gondolhatja, hogy amennyiben itt valamiféle összeesküvésről lehet beszélni, akkor voltaképpen a kultúra szövetkezik saját maga ellen.

Raadásul egyáltalán nem világos, legalábbis addig, amíg egy technikai újdonság még alig férkőzött be egy kultúrába, hogy kinek származik majd

belőle a legtöbb haszna, és kik lesznek az igazi kárvallottjai. Ez pedig azzal indokolható, hogy a technika által előidézett változások szinte észrevétlenek, vagy éppenséggel megfoghatatlanok, akár azt is mondhatnánk, hogy a kimenetelük teljességgel kiszámíthatatlan. A legkevésbé előreláthatóak közé sorolhatók az ideológiai természetű változások. Ezekre gondolt Thamusz, amikor arra figyelmeztetett, hogy az írástudók külső jelekre hagyatkoznak majd ahelyett, hogy saját belső erőforrásaikra támaszkodnának, és hogy kezelhetetlen információömeghez jutnak majd hozzá. Arra célzott, hogy az új technika átalakítja a „tudásról” meg az „igazságról” alkotott fogalmainkat; új irányba tereli azokat a mélyen beágyazott tudatfolyamatainkat, amelyek segítségével egy kultúra képes magának fogalmat alkotni a környező világról – arról, hogy mi a dolgok természetes rendje, minek van létjogosultsága, mi tekinthető ésszerűnek, mi elkerülhetetlennek, és mi valóságosnak. Egy példával szeretném illusztrálni, miként állít elő a technika új valóságképzeteket, miközben aláássa a korábbi elképzeléseinket. Arra az ártatlannak tűnő gyakorlatra gondolok, hogy a tanulók vizsgálatait osztályzatok segítségével értékelik. Ez az eljárás olyannyira természetes számunkra, hogy aligha van fogalmunk arról, mekkora jelentőséggel bír. Mi több, igencsak nehezünkre esne elképzelni, hogy a számok, illetve betűk voltaképpen eszközökként működ-

nek, ha úgy tetszik, egyfajta technika gyanánt; nem is beszélve arról, milyen furcsa, hogy ilyen technikát alkalmazunk valaki viselkedésének megítélésakor. Első ízben történetesen 1792-ben a Cambridge-i Egyetemen fordult elő, egy William Farish nevű oktató javaslatára, hogy osztályozták a tanulók dolgozatait. William Farishról alig tudni valamit; kevés kivétellel még csak nem is hallott róla senki. Mindazonáltal a tőle származó javaslat, miszerint az emberi gondolatokat számszerűen kellene értékelni, nagymértékben hozzájárult a valóság matematikai leképezéséhez. Amennyiben a gondolat minősége számokkal jellemezhető, akkor ugyanez áll a részvetre, a szeretetre, a gyűlöletre, a szépségre, a kreativitásra, az intelligenciára, sőt a józan ítélőképességre is. Amikor Galilei kijelentette, hogy a természet a matematika nyelvén íródott, biztosan nem terjesztette ki ezen megállapítás érvényét az emberi érzésekre, a tehetségre vagy az ösztönökre. Manapság a legtöbben azonban már mindezekre érvényesnek tekintik. A pszichológusok, a szociológusok meg a pedagógusok nemigen boldogulnának ma már számok nélkül. Nem bíznak benne, hogy számok nélkül is lehetséges hiteles tudást elsajátítani, illetve számot adni róla.

Nem állítom, hogy ez az elgondolás eleve ostoba vagy veszedelmes, mindössze annyit jegyzek meg, hogy igencsak különös. Ennél már csak az különösebb, hogy sokan

Ö V A L A T T

A Futam

SIGMOND ISTVÁN

Vértengerben lubickoló naturalista írók. Ők találták ki. De az is lehet, hogy igaz volt. Állítólag tiroli lótolvajok és abesszin népdalénekesek kezdeményezték. Nem voltak túl sokan, de éppen elegendő ahhoz, hogy felhívják magukra a figyelmet. Nemso-kára mások is felismerték a Futam kínálta lehetőséget, mint kizárólagos megoldást. Mindenekelőtt a szófosó remetéik, akik testvéri közösségben éltek a latorkodó irredentákkal, s ez az igen eredményesnek mutató szellemi frigy egyéb csoportosulásokat is tette ösztönkelt. Megindultak hát mindannyian a cél felé. Az út kezdetben zökkenőmentesnek ígérkezett, s miközben a menetelés megszervezésére vállalkozó csábos antiszemita sorfalat álltak a sugárutak mentén, arra is volt gondjuk, hogy a klerikális bolsevikok és a darutollas gádzsók közül kiválasszák a legfelvilágosultabb egyedeket, akik a rájuk jellemző szelíd alázattal megpróbálták rendet tartani az immár évtizedek óta vonuló százmilliós tömeg között.

A szervezők egyre-másra halmozták a sikerélményeket. Az a tizenhatezernyi falu és négyezernyi város még így, kifosztott és felpertszelt állapotban is érdekes színfoltként, avagy elmélyült elemzésre váró kordokumentumként maradt az utókorra. A menet közben felmerült apró problémákat megkapó ötletességgel oldották meg. A hetvenhatezernyi hulla ügyében például úgy döntöttek, hogy felesleges idő- és energiapazarlás volna az elhantolásukkal foglalkozni, hadd sütkérezzenek még egy ideig a napon, végül úgyszólván belesüllyedjenek az anyaföldbe, amelyből vétettek, s amely Isten kegyelméből magába öleli őket, ha eljön az ideje.

Gyakran kellett hatékony intézkedéseket hozni a konfliktus-

helyzetek feloldására vagy örömteljesebb esetekben azok megelőzésére. Elfogadhatatlannak érezték többek között azt a gyakorlatot, hogy a sunyi békeharcosok, a hamiskártyás eretnek, a paráználkodó halottképek és a léha kispapok válogatás nélkül, sokszor csoportosan erőszakolták meg a bérláros szipirtókat, a csacska aggszűzeket, a nimfomániás diakonisszákat és az incselkedő bábaasszonyokat, sőt a filantróp dádek, az onanizáló próféták és a biszexuális honatyák nem átalottak örömet szerezni agyvízű nőmitátoroknak sem, de az úde kofák és a frigid bakfisok sem kerülték el a sorozatos altesti molesztálásokat. Kimondatott tehát egyszer s mindenkorra, hogy testi örömeikben kizárólag csak a ledér zárdaszűzeket szabad részesíteni, kivételes esetekben a szeleburdi háremörök is számításba jöhetnek. Az a néhány ezer heremorzsolgatás és kasztrálás, amely az engedetleneket sújtotta, a cél felé vonulók egymilliomodnyi részét sem érte el. Időközben ugyanis egyre növekedett az összlétszám.

Szembe kellett nézni olyan természetű ügyek halaszthatatlan megoldásával, melyekre a szervezők eredetileg nem számítottak. Példaként említhető, hogy egymilliárd ember rendszeres étkeztetése az improduktív menetelés körülményei között igencsak feladta a leckét, noha – hála legyen az Úrnak – az ábrándos szemű kannibálok elszaporodásával némileg enyhültek a gondok, az összlétszám is csökkenő tendenciát mutatott. Csak hogy a tömegmértetű étkeztetés kérdése még mindig megoldásra várt. Végül is az illuzionista apostolok és az exhibicionista csodarabbik közös ötletét fogadták el, miszerint: a kiindulópont az az alapelv, hogy a tudat határozza meg a léte. Ebből egyenesen és magától értetődően következik, hogy a gyomorcsikarás elfelejtésére tudatmasszázst kell végezni. A taktika: az emberi agy természetes, azaz eddigéle természetesnek vélt gondolkodási folyamatának megállítása, visszafordítása, majd helyettesítése. Más szóval: szelektív tudatformálás avagy tudathasadás-te-

ezt még csak észre sem vesszük. Pedig egy olyan kijelentés hallatán, miszerint ez az illető jobban is végezhetné a dolgát, hiszen 134-es az IQ-ja, vagy hogy valaki 7,2-t ért el az érzékenységi skálán, vagy, mondjuk, ennek a diáknak négyes lett a kapitalizmus kibontakozásáról szóló dolgozata, a másik viszont hármast alát kapott, mennyire megrökönyödött volna Galilei, Shakespeare vagy Thomas Jefferson. Számunkra is csupán azért tűnik értelmetlennek az ilyesmi, mert a mi észjárásunk már a számolás technikájának a függvényévé vált, és ezáltal másképp látjuk a világot, mint elődeink. Más a valóságról alkotott elképzelésünk. Úgy is mondhatnánk, hogy mindegyik eszközben benne rejlik egyfajta ideológiai beállítottság, egy olyan hajlam, amely kifejezetten ilyen vagy olyan világkép kialakítására ösztönöz, amitől az egyik dolgot többre tartjuk, mint a másikat, és bizonyos fajta képességeinket, ismereteinket vagy magatartásformánkat hangsúlyozzák a többi rovására.

Pontosan erre utalt Marshall McLuhan híres aforizmájával: „A médium az üzenet.” Ugyancsak erre vonatkozik Marx kijelentése, miszerint „a technika leleplezi, miként kezeli az ember a természetet”,

és megteremti az egymás közti „érintkezés feltételeit”. Ez járt Wittgenstein fejében is, amikor a legalapvetőbb technikáról, a nyelvről szólva megállapította, hogy az nem csupán a gondolatot szállító jármű, hanem egyszersmind a vezető is. És erről próbálta Thamus is meggyőzni Theuthot, a feltalálót. Igazából egy régi keletű, mulhatatlan bölcseségről van szó, amelyet legegyszerűbben az az ismert közmondás fejez ki, hogy akinél kalapács van, mindent szögnek néz. Talán nem túlzott prózaiság a részünkről, ha ezen megállapítás érvényét ekképp terjesztjük ki: Akinél ceruza van, mindent jegyzéknek néz. Akinél kamera van, mindent képeknek néz. Akinél számítógép van, mindent adatnak néz. Akinél osztálynapló van, mindent számnak néz.

Azonban valamely technika pályafutásának kezdetén még nem egészen világos, mit hoz a jövő, így azután senki sem tud teljes biztonsággal úgy ügyeskedni, hogy a technikai változás során nyerő helyzetbe kerüljön. Ki tudta volna például megmondani annak idején, hogy a mechanikus óra feltalálása végső soron kiknek az érdekeit szolgálja, és melyik világnézetet fogja előtérbe helyezni? Az óra találmánya a 12. és 13. századi bencés kolostorokhoz kötődik. Az az igény hívta életre, hogy rendszeresebben tudják el látni a napi teendőket. Ide tartozott többek között a hétszeri imádság, melynek idejét harangszóval jelezték; a mechanikus óra jelentette azt a technikát, amelynek se-

nyészet. A gyakorlati kivitelezéshez kétféle, párhuzamosan bevezetendő eljárás szükségeltetik. Először: minden helységben keresztre kell feszíteni egy Messiaszt. Ezek lehetőleg a demagóg júdások sorából kerüljenek ki, akik a remélhetőleg egyre örvöngőbb hallgatóságot hosszú szónoklatokban próbálják meggyőzni arról, hogy az ejakuláció tulajdonképpen agyvelő-kilövellés, és hogy az élet egyetlen értelme a céltalan menetelés, miközben sűrűn tegyék szóvá futurologiai képzettségüket, s ennek kapcsán jóslják meg a jus primae noctis, a fogmosást és a marxizmust. Másodsor: az összes földrészeket és az összes helységeket egyazon időben tegyék közzé a szenzációs hírt, miszerint a céltalanul közvetlenül a szomszédos település, falu, város stb. határában húzták meg. A cél felé mutogatók szervezeten irányítsák a garantáltan megvadult tömegeket a négy égtáj felé.

A letarolt és fölégetett helységek száma egyenes arányban növekedett a világméreteket öltött vulkanikus pániknak tulajdonítható hulláhegyek számával. Egy ideig még működött a csoportokon belüli együtvé tartozás érzete, sőt még ad hoc koalíciók is létrejöttek, amennyiben az acsarkodó szerzetesek és a félőrült hullarablók közös erőfeszítéseket tettek az avantgardista kápókhoz csapódott nihilista hordósónokok ellen, noha a jelek szerint a szemérmes fehérgárdisták és a perverz zarándokok könyvelték el a legnagyobb sikereket, ezek ugyanis véglegesen leverték az epilepsziás lámákat támogató agyalágyult moralisták rohamát, s miközben az egyik földrészen a betlehemes kriptaszökevények dörgedelmes hurriája jelezte a közelgő győzelem százszázalékos eljövételét, egy másik földrészen már kibontották a mámorító hatású színes lobogókat, alattuk ott menteltek a skizofrén renegátok, a vízfejű kémek és a letargikus hazaárulók atyafiságos közösséget alkotó csoportjai.

Az egy csoporton belüli cívódás a paranóias forradalmárok és a torzszülött demokraták körében ütötte fel a fejét. Noha a slamos inkvizítorok megpróbálták elhinteni az össznépi meg-

békélés magvait, a folyamatot már nem lehetett megállítani. A gyerek egy ideig szájalt az anyjával, aztán úgy döntött, hogy inkább kivégzi, a szomszédok vasvillákra szúrták fel egymást, az idegsokkos, alkalmi hóhérok zokszó nélkül, sőt kedvtelve végzeték a megszorodott feladatokat, nyelvikitépésre, szájbavizelésre, szemgolyó-gurigázásra és egyéb nosztalgikus huncutságokra már nem futotta az időből, haladni kellett a cél felé, egyre nehezebben és egyre kevesebben.

A hullák magukhoz rántották a félholtakat, a félholtak az élőket. Csakhogy az élők még mindig próbálkoztak. Vágásoktól, harapásoktól, ütegektől borítva, néha fél lábon ugrálva, mankón bicegve, földön csúszva, rongyosan vagy ruhátlanul, kiégett szemekkel vagy süketen, fogatlanul, vérző, elgennyedt sebekkel, lerohadt lábujjakkal, megcsontított kezekkel vonszolták magukat előre. Alig maradtak néhányan. Tízzen, százan vagy ezren talán. Szónoklatokat már nem lehetett hallani, egy-két galád utópista és dekadens idealista hóbörgött valamit a hullák közé szorulva, aztán végleg elcsendesedett a világ.

Szél sem fújdogált, levelek sem rezdültek, szívárvány sem ölelte színes bilincsébe a pihenő földtekét. Csend volt és mozdulatlanság. Aztán mégis megmozdult valami. Egy talárba öltözött, álarcos gnóm kúszott a cél felé. Egyedül, győzedelmesen. Olyan satnya, púpos és jelentéktelen volt, hogy a magasból egy haldokló nyű benyomását keltette. De haladt. Látni semmit sem látott, süket fülével a csendet sem hallotta, és mégis egyre közelebb ért a célhoz. Amikor egy karnyújtásnyira megközelítette a célszalagot, úgy döntött, hogy elrebeg egy te-deumot.

Az óriásmadár zuhanórepülésben érkezett.

– Ember, küzdj és bízza bízál – krákkogta diadalmasan, hatalmas csőre közé kapta a cél előtt hasaló, áhítatos szörnyet, majd egyetlen lendülettel lecsúsztatta a torkán. Aztán felröppent valahova a magasba, hogy Isten közelségében maradjon a legközelebbi Futamig.

gítségével pontosíthaták az imádságok időpontját. A találmány, mint olyan, be is vált. Arról viszont fogalmuk sem volt a szerzeteseknek, hogy az óra nem csak arra való, hogy számon tudják tartani az idő múlását, hanem arra is, hogy a segítségével összehangolják és irányítsák az emberek cselekedeteit. Így azután a 14. század közepére az óra kikerült a kolostorok falai közül, és egy addig ismeretlen rendszerességet hozott a munkások és a kereskedők életébe. „A mechanikus óra – Lewis Mumford szavaival élve – megteremtette a termelés rendszeressé válásának, a munkaidő szabályozásának, valamint a szabványosított iparcikkek előállításának a feltételeit.” Egyszóval az óra nélkül nemigen jöhetett volna létre a kapitalizmus. Az ember mégis zavarba jön, és kénytelen elgondolkozni egy ilyen ellentmondás hallatán, hogy noha az órát olyanok találták fel, akik mindenkinél odaadóbban akarták szolgálni Istent, végül azok számára bizonyult kivételesen hasznos technikának, akik a pénz felhalmozásának szolgálatába állították az életüket. Az Isten és Mammon között folyó vég nélküli küzdelemben az óra, előre nem sejthetően, az utóbbinak kedvezett.

Mindazok, akik világosan látni vélik, hova vezet valamely technikai újdonság, kénytelenek számolni megannyi váratlan fejleménnyel. Amint attól Thamusz is óva int bennünket, még azokat sem tarthatjuk szavahihető profétáknak, akik maguk fedezték fel egy adott technikát. Gutenberg például, akiről tudvalevő, milyen buzgó katolikus volt, biztosan elborzadt volna annak hallatán, hogy Luther, a kiátkozott eretnek, a nyomtatást „a leghatalmasabb isteni kegyelem megnyilvánulásának” tartja, amely „elő fogja mozdítani az Evangélium ügyét”. Gutenberggel ellentétben Luther megértette, hogy azáltal, hogy a tömegesen gyártott könyv minden konyhaasztalra eljuttatja az Isteni Igét, valamennyi keresztyény a saját hittudósává válik – úgy is mondhatnánk, hogy a saját lelkesze, vagy inkább, Luther szemszögéből, a saját pápája lesz. A vallásos hit egységesítése és megosztása között folyó küzdelemben a nyomtatás az utóbbinak kedvezett, ám minden bizonnyal ennek még csak a lehetősége sem merült fel soha Gutenbergben.

Thamusz pontosan tudta, milyen szűk határokon belül képesek csak fogalmat alkotni a feltalálók a saját találmányukban rejlő társadalmi és pszichológiai – azaz ideológiai – beállítottságról. Szinte halljuk, amint a következő szavakat intézi Gutenberghez: „Ó, te ezermester Gutenberg, az egyik abban kiváló, hogy feltalálta a művészeteket, a másik viszont meg tudja ítélni, mennyiben járnak kárral azok számára, akik majd használják őket. Így most te is, mint a nyomtatás atyja, jóindulatból abban a hitben ringatod magad, hogy az a Római Szentszék ügyét mozdítja majd elő, jóllehet éppenséggel a viszálykodás magvát fogja elhinteni a hívők között; csorbítani fogja szeretett egyházad tekintélyét, és véget vet egyeduralmának.”

E képzeletbeli beszélgetés folyamán Thamusz arra is felhívna Gutenberg figyelmét, miként annak idején Theuthét, hogy az új találmány elterjedése nyomán széles olvasóközönség alakul ki olyanokból, akik „sok mindenről hallva, igazi tanítás nélkül azt hiszik majd, hogy sokat tudnak... (és így) bölcsek helyett látszólagos bölcsek lesznek”; más szóval arra, hogy az olvasás versenyre kél majd a tanulás korábbi formáival. Íme, egy újabb alapelv a

technikai változásokkal kapcsolatban, amely szintén benne foglaltatik Thamusz ítéletében: az új technika versenyre kél a régivel, hogy több időt, figyelmet és pénzt szenteljen neki, nagyobb presztízst tegyen szert, de legfőképpen azért, hogy az általa képviselt világnézet váljék uralkodóvá. Amennyiben elismerjük, hogy minden médiumban benne rejlik egyfajta ideológiai beállítottság, egyben tudomásul kell vennünk, hogy létezik ilyen versengés, ahol a felek olyan ádázul küzdenek egymással, ahogyan csak ideológiák tudnak. Itt nem pusztán az egyik eszköz fordul szembe a másikkal – az ábécé a képfírassal, a nyomtatott szöveg a díszes kódexekkel, a fénykép a festészettel, a televízió a nyomtatott szóval. Amikor két médium között tör ki a háború, olyankor egész világnézetek csapnak össze.

Az Egyesült Államokban bárhová néz az ember, mindegyik ilyen ütközeteket lát – a politikában, a vallásban, a kereskedelemben –, a leglátványosabb harc mégis az iskolákban folyik, ahol két világméretű technika küzd egymással kíméletlenül, hogy a saját ellenőrzése alá vonja a diákok szellemi tevékenységét. Az egyik felet a nyomtatott szó képviseli, amely a logikára, a folyamatosságra, a történelemre, a magyarázatokra, az objektivitásra, a távolságtartásra, valamint a fegyelemre fekteti a hangsúlyt. A másik oldalon a televízió világa áll, ahol a képi ábrázolás, az elbeszélés, a jelenvalóság, az egyidejűség, a közvetlenség, az azonnali kielégülés és a gyors érzelmi reakciók kerülnek az előtérbe. Mire a gyerekek iskolába kerülnek, már mélyen beléjük ivódott egyfajta televíziós szemléletmód. Ekkor viszont belépnek a nyomtatott szó világába. Egyfajta lelki küzdelem veszi kezdetét, amelynek sokan ennek áldozatul – azok a gyerekek, akik nem tudnak vagy nem akarnak megtanulni olvasni, az olyanok, akik még egy rövid bekezdés erejéig sem képesek logikus rendbe szedni a gondolataikat, meg azok, akik nem bírnak egyszerre több percig odafigyelni az előadásokra, illetve a szóbeli magyarázatokra. Kudarcot vallanak, noha egyáltalán nem buták. A napjainkban folyó médiaháború ítéli őket kudarcra, mivel történetesen a vesztes oldalon állnak – legalábbis egyelőre. Azonban ki tudja, milyenek lesznek az iskolák huszonöt vagy ötven év múlva? Idővel az a tanuló, aki manapság sehogy sem boldogul, kifejezetten sikeresé válhat. Az olyan meg, aki ma sikeres, esetleg gyenge felfogásúnak minősül majd, mert késik a válasszal, túlzottan távolságtartó, érzelemszegény, és alkalmatlan arra, hogy képet alkosson magának a valóságról. Mert vegyük észre: abból, akit Thamusz „látszólagos bölcsnek” nevezett – vagyis aki az írott szó révén szerzett vélt tudással rendelkezik csupán –, végül, az iskolák értékrendjében, a legkiemelkedőbb diák lett. Azonban semmi okunk azt feltételezni, hogy örökké ekkora megbecsülésnek fog örvendeni az így szerzett tudás.

Vagy vegyünk egy másik példát: Azzal, hogy a számítógép bekerül az osztályterembe, megtöri az azt a négyszáz éve tartó fegyverszünetet, amelyet a szóbeliségből fakadó társas szellem és nyitottság kötött a nyomtatott szó táplálta befelé fordulással és elszigeteltséggel. A szóbeliség a csoportos tanulás, az együttműködés és egyfajta közös felelősség jelentőségét juttatja kifejezésre, ezáltal olyan környezetet teremt, amelyben Thamusz a közvetlen közlésben látta a megfelelő oktatás, valamint az igazi tudás zálogát.

A nyomtatás ehhez képest az egyéni tanulás, a verseny-szellem, valamint az önállóság szerepét emeli ki. Több

mint négyszáz éven át a tanárok ugyan a nyomtatott szöveget részesítették előnyben, de azért a szóbeliség is megkapta az öt megillető helyet az órákon, és ennek köszönhetően a kétféle tanulási forma között egyfajta pedagógiai egyensúly jött létre, amely megengedte, hogy mindkettő előnye maximálisan érvényesülhessenek. Most pedig betör az osztályterembe a számítógép, megint csak az önálló tanulás és az egyéni problémamegoldás zászlaját lobogtatva. Lehet, hogy a számítógép elterjedése egyszer s mindenkorra megszünteti azt az igényt, hogy a diákok beszélgetéseket folytassanak az órán? Előfordulhat, hogy a számítógép kifejezetten erényt kovácsol majd az önző magatartásból?

Ilyesféle kérdések jutnak az ember eszébe a technikai változásokkal kapcsolatban, ha Thamuszhoz hasonlóan rájön arra, hogy a technikai versengés totális háborút robbant ki, ami annyit tesz, hogy valamely technikai újdonság által kiváltott hatásokat képzelenség az emberi tevékenységek egy meghatározott területére korlátozni. Meglehet, kissé durva hasonlattal éltem, úgyhogy megkísérlem szelídebb példával illusztrálni a helyzetet: A technikai változás nem elsősorban többletet vagy fogyatkozást jelent, hanem egyszerűen ökológikus. Az „ökológikus” szót ugyanabban az értelemben használom, ahogyan a környezettudományban szokás. Egyetlen jelentős változás is totális átalakulást von maga után. Ha az összes szitakötőt eltávolítják egy adott élettérből, az már többé nem ugyanaz a környezet szitakötők nélkül, hanem alapjában véve átalakul, és egyszersmind megváltoznak az uralkodó életfeltételek; ugyanez érvényes arra az esetre, ha benépesítünk szitakötőkkel egy olyan területet, ahol korábban nyomuk sem volt. És pontosan így működik a médiaökológia is. Egy technikai újdonság nem hozzáadódik az egészhez, de nem is vonódik ki belőle, hanem mindenestül átalakítja a körülményeket. 1500-ban, ötven évvel a nyomtatás feltalálása után, Európa már nem ugyanaz volt, mint azelőtt, csak éppen a nyomdagéppel több. Ez már egy másik Európa volt. A televízió feltalálása óta az Egyesült Államok nem pusztán a televízióval vált gazdagabbá; a televízió új színben tüntette fel az összes politikai kampányt, az otthonokat, az iskolákat, a templomokat és valamennyi iparágat. Ezért állítom, hogy ádáz küzdelem dúl a médiumok között. Minden egyes technika köré kiépül egy olyan intézményrendszer, amelynek szervezeti felépítése – a pusztán létezéséről nem is szólva – az adott technika által támogatott világképet tükrözi. Következésképpen amikor az új technika támadást indít a régi ellen, az intézmények is fenyegtetve érzik magukat. Márpedig amikor meginognak az intézmények, válságos időszak következik az egész kultúrára nézve. Mindez korántsem tréfadolog, ezért aztán ne is reméljük, hogy okulásunkra szolgál, ha egy pedagógus megkérdezi, vajon a számítógép segítségével könnyebben elsajátítják-e majd a diákok a matematikai ismereteket, mint a tankönyvből. Vagy ha egy üzletember az iránt érdeklődik, hogy melyik médiumon keresztül lehet több árut eladni. Vagy ha egy pap azt firtatja, hogy vajon több emberhez jut-e el az ige a tévé útján, mint a rádióon keresztül. Vagy ha egy politikus arra kíváncsi, milyen eredménnyel tudják a különböző médiumok eljuttatni az üzenetét a választópolgárokhoz. Az ilyen kérdések bírnak ugyan egyfajta

közvetlen, praktikus érvénnyel azok számára, akik felteszik őket, azonban igencsak megtévesztőek, ugyanis éppen a lényegről terelik el a figyelmünket, nevezetesen az új médium által előidézett komoly társadalmi, intellektuális és intézményi válságjelenségekről.

A következő analógia révén esetleg könnyebb lesz megérteni, miről is van szó. Egy vers elemzése kapcsán T. S. Eliot azt a megállapítást tette, hogy a költemények felszíni mondanivalója „az olvasó kedvtelenségét hivatott biztosítani, arra való, hogy elszórakoztassa, elandalítsa a szellemét, mialatt a vers elvégzi rajta a maga feladatát: akárcsak az a mesebeli tolvaj, akinek a zsebében mindig akad egy kövér húsdarab a házőrző kutya számára”. Vagyis hát amikor a pedagógusok, a vállalkozók, a papok meg a politikusok előhozakodnak a maguk gyakorlatias kérdéseivel, úgy viselkednek, mint a házőrző kutya, amelyik békésen rágszálja a húscsapatot, miközben kifosztják a házat. Némelyikük talán tisztában is van a helyzettel, mégsem csinál belőle különösebb gondot. Elvégre egy szívéllyesen odavetett kövér húsdarabnak majd csak lesz rá gondja, hogy jelezzé, honnan érkezik a következő falat. Minekünk azonban muszáj tiltakoznunk ellene, de legalábbis illene tudnunk arról, ha betörők járnak nálunk.

A számítógéppel kapcsolatban nem azon kell töprengnünk, hogy mennyire válik be mint tanítási eszköz. Arra kell rájónnunk, milyen módon változtatja meg a tanulárról alkotott fogalmainkat, és hogyan ássa alá, alapvető összhangban a televízióval, az iskoláról alkotott korábbi elképzeléseinket. Kit érdekel, hány doboz kukoricapelyhet lehet eladni a televízióon keresztül? Azt kell megtudnunk inkább, vajon megváltozik-e a televízióknak köszönhetően a valóságképünk, a gazdagok és a szegények közti viszony és az, hogy egyáltalán mit nevezünk boldogságnak. Ha egy pap mindössze arra kíváncsi, melyik médium segítségével gyarapíthatja nagyobb sikerrel a hallgatóságát, éppen a lényegét téveszti szem elől: azt, hogy milyen értelemben alakítja át az új médium a vallás, az egyház, sőt az Isten fogalmát. És ha a politikusok csak a következő választásokig látnak el, akkor tűnődjünk el mi azon, hogy mit művel az új média a politikai szervezetekről való elképzeléseinkkel, és azzal, hogy miként vélekedünk az állampolgári jogokról.

Mindebben segítségünkre lehet Thamusz ítélete, aki ugyanarra tanít bennünket a legenda eszközeivel, amit Harold Innis próbált meg az értésünkre adni a maga módján. A technikai újdonságok átszervezik az érdeklődési területeinket: mindazt, *amiről* gondolkodunk. Módosítják szimbólumaink jellegét: tehát azt, *ahogyan* gondolkozunk. Végül megváltoztatják a társadalom sajátosságait: vagyis azt a közeget, *ahol* gondolatainkat kifejtjük. Egyszóval nem árt, ha odafigyelünk arra a párbeszédre, amelyet Thamusz folytat Innisszal a századokon keresztül; mi is kapcsolódjunk be a beszélgetésükbe, hogy szavaikat újra életre kelthessük. Ugyanis valami különös és egyben veszedelmes dolog történt Amerikában, amiről csak egészen halvány és ostoba sejtelmek vannak – többek között azért, mert nincsen neve. Én Technopóliumnak hívom.

FORDÍTOTTA VAJDA RÓZA

Egy könyv, nem csak „hibbant, lázrózsás értelmiségieknek”.

Macskakő

LENGYEL PÉTER
NAGYREGÉNYÉNEK
ÚJ KIADÁSA
AZ EURÓPA KIADÓTÓL
ÁRA 530 FORINT

A „PONYVA” SOROZAT ELSŐ KÖTETE

A JELENKOR KIADÓ

ÚJ VERSESKÖTETEI

Baka István

Sztyepan Pehotnij testamentuma

Kovács András Ferenc

Lelkem kockán pörgetem

Makay Ida: Kövület

Tompa Gábor – Visky András

Romániai magyar négykezesek

LENGYEL PÉTER / MACSKAKŐ

TÖRÖK ANDRÁS

„Mint rendszeren, a tényeknek más-más részét
más-más emberek tudták.” (19. o.)

(Tárgy és módszer.) „A magyar szellemi életnek azt a fényűzését, hogy nem tudott mit kezdeni Lengyel Péterrel, még sokat fogják magyarázni. A *Macskakő* megjelenése óta máig hat év telt el; ennyi nem volt elég úgyszólván arra sem, hogy a létezése észrevétessen, hatása érezhető legyen... Ennek az időnek legjobb és legfontosabb regénye a *Macskakő*... A jelen írásnak ez az alapállása – és most lehet haragudni. Lehet odacsapni. Lehet odacsapni az egészet mindjárt az elején.”

A fenti bevezetés, mint nyilván sokan észrevették, átlátszó parafrázisa Lengyel Péter *Adóssága* kezdő sorainak: valójában ezt Lengyel Péter mondta Ottlikről és az *Iskoláról*, 1975-ben, a régi *Mozgó Világban*, kis híján húsz évvel ezelőtt. Lengyel ott tizenhét visszhangtalanul eltelt évre nem találja a magyarázatot, míg emerre a hat évre könnyen meglelhetni az irodalomtörténeti választ: a társadalmi felfordulás eltérítette „az olvasó népet” a regényolvasástól.^{1,2}

Az észrevétlenség jó nagy csipetnyi sóval értendő:³ kritikusok sora lelkendezett a könyv megjelenésekor, köztük olyan véleménycsinálók, mint Balassa Péter, Radnóti Sándor, Tarján Tamás vagy Szörényi László, illetve a fiatalabb nemzedék hangadóinak számító Károlyi Csaba és Mészáros Sándor.⁴ Közvetlenül a könyv megjelenése után támadt bennem az a homályos érzet, hogy ezt a nyilvánvalóan túlhordott, bár kicsattanóan egészséges könyvet a Nagy Irodalomtörténeti Machinátor játékos kedvében mintha elcserélte volna egy másik könyvvel, természetesen a „Termelési regénnyel”.⁵ Így mintha előbb

toszának). Vagyis az „olvasó népből” tévé- és videonéző nép lett, a regényolvasásból pedig a „füzetes regények” olvasása. Soha annyi regényt nem olvasnak, olvasmányként. S bárha a *Macskakő* „füzetes regényként” is olvasható, ám szigorúan csak azok számára, akik számára a regényolvasás nem merül ki a „füzetes regények” olvasásában, akik (vesztükre?) semmit sem képesek már „egy-az-egyben” olvasni. SZÁ

2. Vajon mi lehetne az irodalomtörténeti válasz? Csak nem az, hogy ez az írás az „olvasó elit” számára is bizony fáradságosan emészthető? (V.ö. a recenzens-Sziszifusz a heggyetűn) Esetleg az, hogy kimódolt, itt-ott mesterkéltné, neután könyvtudárról? (V.ö. a recenzens megjegyzései a regény szerkezetének „kiagyaldásról”, „kikevert” nyelvről, „kidekázottságról”) Vagy az, hogy a szerző, amikor detektívregényt ír, csillogóan okos, egyébként nemegyszer okoskodó? KJM

3. Mondhatni, akkorával, hogy az már nem is csipetnyi. SZÁ

4. Hát persze az azért megemlíthető, hogy nem mindenki csak lelkendezett (s még az idézett kritikusok írásaiban is lehet enyhe fenntartásokat lenni). Én hallottam olyan (kicsit szomorú) véleményt is, mely szerint ez a könyv vállalkozásként, elképzelésként sokkal nagyobb szabású, mint végeredményként, olvasmányként. Mert nem lehet-e, hogy a regény három szálának együttesre erőltetett teljességakarása túlságos terheket vesz magára? Hogy a három szál hihetetlenül bonyolított egymásra vonatkoztatása a szándékolt (hirdetett!) átetszőség és könnyed cselekményesség ellen hat? Nem lehet-e, hogy – közhelesen szólva – kevesebb itt több lett volna? MI

5. De ha így fest a dolog, akkor mi az, hogy „elcserélte”? Vagy talán a „betetőzést” és „színtézist” meg kellett volna előznie egy „teljesen új elrugaszkodásnak”? A „felcserélhetőség” játékos gondolata, persze, nem minden tanulság nélkül való. Mindkét regény közvetlenül megírását követően meg is jelent, sőt eleve azzal a tudattal írták mindkettőt, hogy természetes és normális, ha a megírt mű megjelenik. A jelenlévő olvasónak, a kortársnak, sőt bizonyos főkig sorsátárs és nemzedéktárs olvasónak – és olvasóval együtt – írják őket, s ezért egyik sem lehetne olyan, amilyen (ha egyáltalán lenne!), ha tíz évvel előbb vagy később születik: éppen azért felcserélhetetlenek, mert olyan erősen le vannak horgonyozva a jelenben, az irodalmi jelenben is, mert nem a metafizikai (Kafka) és nem is a történelmi időtlenségre (Bulgakov) irányulnak. Mondjuk, a Sorstalanság nem így van megírva, a szerző – Kertész Imre – számára nyilván nem lehetett mindegy, mikor lát napvilágot regénye, a mű szempontjából azonban közömbös, hogy a 70-es vagy a 90-es években. De a Termelési regény sorsára – hatásra, küldetésére nézve – végzetes lett volna, ha valamilyen irodalmi baleset („elkallódott kéziratok”) vagy szerzői ön-

.....
Lengyel Péter: *Macskakő*.
Szépirodalmi, 1988. 542 o.
Cobblestone. Fordította
John Bátki. Readers Inter-
national, 1993. 526 o.
.....

1. Nem a társadalmi felfordulás, nem az „olvasó népet”, nem a regényolvasástól! Volt ugyan két-három év, amikor a szemek a politikai átváltozásra szegeződtek (bár a többség akkor is inkább páholyból nézte, semmint csinálta a történelmet), de igen hamar megcsömöröltek még e pusztán látványtól is. Kérdés, miért nem fordultak vissza a „társadalmi felfordulás” előtti, nem politikai, természetes „tárgyaikra”? Nos hát, visszafordultak; csak hogy e „természetes tárgyak” között sohasem szerepelt a „magas művészet”, az „elit irodalom”. Éppen a természetellenes kényszer vagy tiltás tette őket érdekessé vagy ellenszenvenessé, mindenesetre – a szerzővel, sőt a művet értelmező kritikussal együtt – ismertté, ámde nem irodalmi, hanem politikai értelemben. Nem a „rendszerátalakítás”, hanem az olyan-amilyen modernizációs folyamat „ásta alá” az irodalmat mint fundamentális nemzeti intézményt, mint politikai és nemzeti hivatást (N. B.: ebből az „alászásból” az irodalmi modernek derekasan ki is vették a részüket, legfeljebb utolsó végtlen hasznélvezői voltak a politikai szabadságelvonnás, az átöttségből és tiltásból keletkező jelentőség, a metaforikus vértanúság pá-

kény („nonum prematur...”) folytán akkor jelent volna csak meg, amikor a Macskakő. A Macskakő keletkezésének és hatástörténetének paradoxonja talán éppen abban rejlik, hogy – mint valóban „teljesen új negirugaszkodás” – inkább csak kelti azt a látszatot, mintha a jelennek, a jelenlévő – a szerzővel együtt játszó, egy híron pendülő – olvasónak íródna, miközben az időtlenben hajós, s még csak ezután érkezik meg oda, ahová eredetileg elindult, és bár sietni látszik, valójában a legkevésbé sem sietős neki. SZÁ

6. Először is: mihez képest? Másodsor: miért a múlt idő? Késik, késésben van. Az irodalmi menetrendben éppen az az izgalmas, hogy nem lehet előre tudni, mikor fut be az, ami már itt van, azaz elindult. SZÁ

7. Ezt elég nehéz lesz megvizsgálni. Még ha az idő szaladna is, nem biztos, hogy a regényíró valaha is meg akarta nyergelni, valaha is meg akarta lovagolni... SZÁ

8. Hogy játékos kedvű lenne? Ez nem jutott eszembe Lengyel Péterrel a Macskakőt olvasva. Még regénybeli főbetörő-énjéről sem, nemhogy özevgy-elhagyott apa-énjéről. Szellemesen logikus lehet, játszadozni nem vélném. Ha nem kap nap-szúrást, annak tejrékenysége az ára, egyfolytában szemérmesen gyászol (mikor cherchez la femme-t mond, valójában gyermeke anyját várja vissza), búval béleli magát, vagy – mint a recenzens oly kitűnően írja – sóvárog. KJM

9. Nem, nem, soha! E „tikkadtt szöcskenyő” ugyanis sohasem is volt az övé. Mint ahogy nem is a kritika hangos kolompja igazítja útba a „legelészöket”, hanem a legelmivaló pusztá látványa. Nincs az a pásztorkutya, amelyik jobb belátásra bírhatná a nyájias olvasót! SZÁ

10. Ezt meg hogyan értjük: ellenezzük és megvetjük az olvasók mélyoly felvilágosult karámba terelésének és karámban tartásának kultúrpolitikáját, ám ha egyszer már ez megeseett, ne hagyjuk veszendőbe menni eredményeit: a régi jó ropogtatnivaló, az elfeledett ízek utáni vágy felidézésével tereljük vissza őket a karámba, amely így már nem is lesz karám? Mintha bármely mű irodalmi hatásereje, értékrangjának kivívása, nimbusza az „egyszerű olvasók” ítéletén és számán múlna, nem pedig a véleményformáló, dívoacsinnáló stb. elitscsoportok felésén, érdekén, kényén és kedvén, személyi kapcsolatain stb. stb. SZÁ

11. Lengyel ponyvafelfogásában én nem annyira a populáris műfajnak feltörését, mint inkább a „magas”, „értelmiségi” irodalomnak a popularitását iránt való, kissé frivol nosztalgiaját látom. A Macskakőben, azt hiszem, nem a populáris detektívregény kitágulását lehet látnunk, hanem a „magas” irodalom bűnbánatos, de nem teljes, s nem teljesen jó lelkiismeretű önkritikáját. Lengyel mintha „felülről” közelednék a detektívregényhez, azért, mert más irányú hiányérzetei vannak az „emelkedett” irodalommal szemben; arról azonban nem tud lemondani, hogy a „magas” irodalom nálunk mára többé-kevésbé megszokott konvencióját, azaz az írói mesterségnek cselekménybe illesztett önreflexióját, s a cselekményhez képest külső egyetemes világmagyarázatot be ne építse művébe. Azzal teljes mértékben rokonszenvezem, ha a „populáris” műfajok újra meglevenednek (legyenek példánk az olyan zseniális filmek, mint a Keresztapa I. része, a Kék bársony vagy a Blade Runner!), abban azonban komolyan kételkedem, hogy minden terhelést ugyanúgy bírják-e... MI

lett volna az új elrugaszkodás, aztán a korszak összefoglalása; a Macskakő megjelenését majdhogynem elkésettnek tekinthetjük. Vagy éppenséggel szerencsétlenül korainak: tudniillik egy épkézláb, piaci alapokra helyezett nemzeti (értsd egy nyelvhez kötődő) könyvkiadás jókora csinnadrattát csapott volna egy ilyen új regény megjelenésekor, plakátokkal, dedikálással és tv-műsorokkal. Egymást tapodták volna az új kiadások, s a Macskakő meg sem állhatott volna a gimnáziumok kötelező olvasmánylistájáig. (Tizenöt éveseknek lenne való.)

Az újraolvasás célja kettős volt. Megvizsgálni, vajon nem szaladt-e ki az idő e hatalmas, mindent akaró regény alól.⁷ Másik tárgya a közelmúltban megjelent angol fordítás. Mérlegelni: mennyire helyi érdekű, illetve egyetemes könyv a Macskakő – van-e esélye arra, hogy betörjön a kortársi világirodalomnak legalább a peremére.

Módszerét tekintve ez az írás – e rovatban szokatlanul – az elfogult méricskélés, a hitelnövelést célzó hibakeresés és a kávéházi olvasásszociológiából ismert módszerek nagyjából egyenlő arányú keverése.

(Wilde és a kritika.) Oscar Wilde állítja nevezetes munkájában, hogy a kritikus olyan művész, aki mások művein élésködik, s azokból nyeri életerejét. Nos, a jelen írás akkor nagyon művészinak számít – hiszen nem is más művekből, hanem egyenesen más kritikákból nyeri életerejét. A Macskakőről írni a kritikus jutalomjátéka: bújócska a játékos kedvű⁸ íróval, aki rejtett csapdákat, illatos üvegcséket helyez el a szövegben, s kajánul lesi, vajon minden rejtett levélkét, rejtett illatbombát megtalálnak-e.

A kritikusok megtalálták rengeteg nyomot és csapdát. Balassa Péter például minden zenetörténeti erudícióját harcba küldve bámulatos elemzést nyújtott a kotta-mottóról (mely alá csak ennyi van írva szűkszavúan: „Johann Sebastian Bach”) és a regény motívum-szerkezetének összefüggéseiről, majd tovább haladt a belső számmisszika, a beszélő-szintek labirintusának felderítésében. Ezzel az írásával alighanem nagy szolgálatokat tett szakmájának; talán a kisvárosi magyartanárok szemében a Balassa-féle tudomány előbb-utóbb ismét a tudni érdemes dolgok tudományába sorolódik át.

Ha elég hangos visszhangja támad, a Macskakő talán alkalmas (lett volna) arra, hogy visszahódítsa egy részét annak a magas irodalom és bestsellerirodalom határán legelésző olvasórétegnek,⁹ amely az aczéli irodalom- és kiadáspolitikai idején hozzászólt ahhoz, hogy „jobb” könyveket olvasson, mint amilyenre általában igénye volt.¹⁰ Lengyel Péter gesztusa innét szemlélve heroikus, nemcsak világ-, de irodalommegváltó gesztusnak is tűnhet. Mert bár a Macskakőben keveredik a bűnügyi regény, a történelmi körkép, a kortörténet-festés, az önéletrajzi vallomás, az őstörténeti visszaillesztés és a nevelési regény, (Tarján Tamás „süllyedésregényként” határozza meg) az egész mű túlnyomó, uralkodó alaprétege mégis a bűnügyi regény. Abból indulnak ki, oda kötődnek vissza a többi réteget át- meg átjáró, cselekmény-, szó-, metafora- és eszmeszálak, melyek a könyvet széttéphetetlen egészé szövik. Nem arról van szó tehát, hogy az író krimi írt, mert népszerűsége vágyott (erről lásd később), hanem arról, hogy megtalálta azt a történetesen populáris műfajt,¹¹ amely egyedül lehet hordozója a történelmet elsajátítani akaró, közvetlenül világmagyarázó műnek, melynek végső célja a beavatás. (A beavatandó

gyermeket, talán ideológiai okból, Mészáros Sándor fiúnak érzékeli, pedig a 86. oldalon az áll: „milyen vonzó lesz ez a gyerek nőnek”. A 307-en pedig farmerszoknyáról esik szó.)¹²

Az informális irodalmi életben ez a könyv változatos visszhangot vert – volt, aki a makacs erélyt, a külön út beteljesedését emlegette, volt, aki szemérmetlen, műkedvelő bátorságot kiáltott, vagy éppenséggel a primér, kannibáli tetszeni vágyást irigylte.¹³

(Vigaság.) Mint ismeretes, ez a vívó szakkifejezés arra utal, hogy a már kiesett versenyző újabb, utolsó esélyt kap, hogy beverekedje magát a következő fordulóba. Szép, régi, lovagias intézmény a századfordulóról: éppen most készülnek eltörölni. Az irodalom persze nem úgy küzdőspont, ahogyan a vívás; nem mások ellen küzd az író: az irodalmi rang (ma már) a különböző elitek homályos egymásra vetüléséből adódik. Ezen rovat célja éppenséggel ez is: vigaszágat létesíteni arra érdemes, fontos könyveknek. Az irodalmi elitek szempontjából erre semmi szükség: a nagyközönség szempontjából annál inkább. A *Macskakő* érthetetlen módon nem lett kultuskönyve a Budapest-rajongók tízezres nagyságrendű olvasótáborának.^{14, 15} Hogy-hogy nem olvasta például Ráday Mihály... És mindazok, akik (újra)falják Mándy könyveit az életműkiadásban, vagy sose mulasztották el Bodor Ferenc presszó-vignettáit a *Narancsban*, akik a *Magyar Naplót* Lábass írásai miatt veszik le a könyvtári polcra.¹⁶

Érthetetlen, hogy lehet, hogy a *Macskakő* nem lett kultuszmű. Talán még nem késő – erre jó a vigaszág. Meg egy új kiadás,* talán, egyszer.¹⁷

(Olvasni való.) Az újrólvasó embert a *Macskakő* az *Encyclopaedia Britannica* új, mindössze egy-két évtizedes szerkezetére emlékezteti.¹⁸ A régi, alfabetikus elrendezés már nem tudta leképezni az emberi tudást, új szerkezetet választottak: háromfajta kötet van: a táblázatkötet (*Propaedia*); a rövid szócikkek, a gyors tájékozódásra (*Micropaedia*); és a hosszú, analitikus szócikkek az elmélyedésre (*Macropaedia*). A különböző fajta keresztutalások milliói vezetnek új és új utakra az olvasgató embert. Azt nemigen lehet mondani, hogy a világ lett bonyolultabb: inkább a róla szerzett tudás gyűlt föl annyira, hogy a több nézőpont többet mond el. A több vetület képes a többdimenziós „virtuális valóság” létrehozására. Lengyelt is nyilván ez vezette a bonyolult szerkezet kiállításában. „Tágas, szellős csarnok legyen a történet, lehessen benne ellakni, ide-oda járni.” – hangzik a könyv sokat idézett mondata. Közismert, hogy a *Macskakő* végtelenül kifinomult szövege három fő anyagból van összeszöve. Van először is az 1896-ban lezajló Nagy Bankrablás története, másodsor a művet író író mint „leánynevelő” története, a mai Budapesten, harmadszor pedig a leánynak előadott világtörténet, a Nagy Bummtól napjainkig.

Lengyel Péter korábbi könyveit olvasni nem volt könnyű, csak érdemes: az ember a helyenként sziszifuszi küzdelem után mégis felért a hegytetőre, s visszanézve, lám, mindennek megvolt az értelme, az elnyert tudás „kárpótolta” az embert. A *Macskakő* más: itt az öröm azonnal, menet közben jelentkezik. Ez egy olvasható, olvasni való könyv. Mire a nehezebb részek következnek, az igényesebb olvasó már csak ideig-óráig teszi le a könyvet.¹⁹

*A szerző csak a kézirat leadása után értesült róla, hogy küszöbön áll az Európa új kiadása, mely azóta meg is jelent.

12. Azt sem tudom, fiú vagyok-e vagy lány, mikor felteszem magamnak a kérdést: szeretnék-e a szerző gyereke lenni? Hát, nemigen (legalább ezzel hadd örvendeztessem meg), bár imádom, ha művelnek. Kozmológiailag és geológiaiilag és zoológiailag és... Egy-két paramézist is elviselek, ha oly mély érzésekkel közelítenek hozzám, mint Lengyel közeli gyermekéhez. Az önróniát azonban hiányolnám. Hogy a könyv egyetlen tréfájáért (apupunktúra) a 466. oldalig kelljen várni az olvasónak!?

Mégis hajlanék a fordított adaptálásra, ha műtész szerkesztőtársaim megerősítenének kelles gyanúmban: Lengyel bravúros krimije nem dévaj stílusparódia-e egyszerűen? A Quasimodo kapusfigura, a mezőllatú kenyereslány, a korasz vengerka, a fess kasszakerály, az orratlan lotyó stb – tekintse, ki akarja, balzaci panorámának, én inkább giccs-fricskaként szemléltem zsi-folt tablójukat. KJM

13. Primér és kannibáli, ez még összejön nekem, de a kannibálok narcizmusa, lett légyen mégoly „szemérmetlen”, bizony gondolkodóba ejt. SZÁ

14. Pro domo sua? Vagyis a „tízezer” voltaképpen valamiféle „pluralis modestatis”? SZÁ

15. Igen, a Budapest-vízíó, az nagyon szép és megrázó. Csak csodálni lehet azt a rálátást és belelértést, mellyel Lengyel a várost látja és látatja; élte. Nagyon sokat (ténylegeset és vizionáriusait) megtudhatunk e könyvből a város (és az ország) történetéről és történeti folyamatáról, életéről és lehetőségeiről. Egy igazi várostörténész is csak köszönetet mondhat e városképért a szerzőnek (azt azonban én szeretném, mellékesen, tudni, vajon tényleg volt-e Afrika része az Állatkertnek, ahol fekete bennszülötteket mutogattak?). MI

16. Ez mind én voltam egykor. SZÁ

17. Budapestet én is magaménak érzem, holott gyatrán ismerem. Ha hiányos tudásomat valaki enciklopédikusan pótolni igyekszik, tisztelem érte, leborulok tudása előtt (kicsit persze gyanakodom, hogy hívalkodik velem), de szíven Mándy út a „hátsó ruhátár” utáni vágyódásával. Lengyel nekem – sajnós – fiatal. KJM

18. Valamint még a világegyetem ennél valamivel régebbi keletű szerkezetére, legalábbis így, első olvasásra. SZÁ

19. Másképp mondanám. A könyv letehetetlen, ha ez fokozható, egyre inkább az. De nem biztos, hogy megszerethető. Sajnálom, nagyon sajnálom, hogy vége van, ám fel is vidámodtam, amikor letettem. Ha ezt akarta a szerző, akkor érti a dolgát. KJM

A kritikák megállapítják: a detektívtörténet itt nem tréfadolog, nem csali, hanem igen komoly teljesítmény, melyért a szerző helyet érdemel a krimifrók panteonjában is. A sok fordulat részben azért hitelen, mert a magas irodalom eszköztárába tartozó trükköket vet be az író: a sejtetés, az allegorikus lebegtetés engedi meg azt, hogy a téglás gyilkosság „áldozatát” az írónak végig ne kelljen megneveznie. A krimi egyszerre láthatjuk a kasszafúró (mögött álló felbujtó) és a vizsgálóbíró szemszögéből. A detektívtörténet, amellet, hogy különleges, erre a célra kikevert, nyelven van írva, kissé M. C. Escher lehetetlen térkonstrukcióira emlékezteti az embert.

A detektívtörténet feszültsége kulcsfontosságú a regény teherbírása szempontjából, hiszen ez hordja a regény közbeékelt, másképp megformált fejezeteit. Ebben a könyvben tarka, csodálnivaló csomóra van kötve a mindenféle idő.

(Nagy könyv.) Behemót könyvében Lengyel Péter egyszerre akarta ábrázolni a világot jól megformálva és a maga esetlen valóságában. Olyan, mintha a hatalmas gyémánt mellé esetlegesen odaválogatott bumfordi kavicsokat állított volna. A tüzetesebb kritikái vizsgálat pontról pontra kimutatta a *Most* című fejezetek titkos rendjét is.

Igazán alig van mit hozzátenni az ihletett kritikákhoz. Mintha senki sem említene, hogy Marton fogalmazó ugyanúgy beavatáson megy keresztül, mint az író leánya. Azt sem igazán fogalmazzák meg, hogy a könyv egyik tárgya a nem csak nem romló, de épülő város iránti *sóvárgás*. Hogy érdekes módon azáltal, hogy az író a cselekmény fókuszát a Csacska Macska mulatóba, a Rózsa tér sarkára helyezi (ennek bonyolult, rejtett traktusoktól hemzsegő szerkezete mintegy modellálja a cselekményt, s egyben héja is annak), az a pesti Óváros azóta lebontott részén helyezkedik el – talán szándékosan –, összeros két dolgot: a viszonyok diktálta szétrohadást, illetve azt a fejlődést és a „fejlődés” diktálta rombolást, amely az építés érdekében történik. Lengyel Péter valójában az Eskü-téri híd (itt mindenkinek: Erzsébet-híd) előtti Óváros plebejus népe iránt érez vonzalmat, s már a Millennium után következett új korról is kissé bizalmatlan. Amikor a Ferenciek (nekünk: Felszabadulás) tere, s a Szabadság (mindenkor: Szabadság) tér épült. A legtöbb olyasmi, amire ma is büszkék lehetünk.

Nem nagyon elemezték eddig az archaizáló réteg részben Ottlik-tól tanult mikrofogásait. Az egyik ilyen: az „eligazító utánvetés”. Nemcsak a mindentudó író, de a szereplők nyelvezetében is. („Ki volt ez?”, kérdi. „Vizsgálóbíró, különleges.” Vagy: „... az egyik Király utcai Macskában ő ült a kasszírón trónusán, lenti világnak tetején.”)

A macskakő, kis m-mel, alkalmas, rengeteg jelentésű, szelíd metafora: talán a legsűrűbb, amit valaha megalkottak Budapesttel kapcsolatban. Szinte Disznófejű Nagyúr-kaliberű. És milyen mesterien használja az író, végig a könyv során, keresztül-kasul a regény minden rétegén. Ő maga, jellegzetes utánvetéssel, így magyarázná: „a macskakő: jófajta gatyakorc, regényt jó szorosra húzni.”

(Ellentett-Jókai.) A szerző – megint csak az *Adósságban* – Ottlik mellett és előtt (az óbuda-újlaki jassnyelv fölött) Jókait nevezi meg anyanyelvi úzusa forrásaként.

Lengyel Péter afféle ellentett Jókai: ő bizony semmit nem bír a vegetatív mesélőkédvre, hanem mindent kidekáz, mindent megszerkeszt, patikamérlegen, azaz számítógép-képernyőn.²⁰ A mesterség ép-

20. De hisz talán épp e túlságos kiszámított-ság, kédeázottság kerül folyamatosan szembe a cselekménymesélés spontán igényével: én azt hiszem, izgalomkeltés és patikamérleg, emocionális felfűtöttség és ravasz megszerkesztettség (itt legalábbis) nem mindig tudnak párhuzamosan hatni... M1

pen egyik tárgya a *Macskakő* Most-rétegének, itt titok nemigen marad. A ponyvafró célja éppen az, mint a „fekete nagyapó”: „előadásával le akarja kötni a hallgatóságát, feltartóztatni a meg nem álló időt: visszahívni egy darabját, kiszaggatni, elrakni magunknak, hogy bármikor elővehessük, s közben maradjon az eredeti helyén is, ezer felülettel villanó kristály: le is hozzuk, meg nem is, ott is legyen, meg nem is.”

A Jókaitól kölcsönzött regényszervezési alapállás természetesen az írói mindentudás, melyet a regénybeli fró harcosan be is dörgöl elképzelt ellenfeleinek: „Szépészek mondják, hogy az elbeszélő nem lehet isten, aki mindent tud és mindenütt jelen van – *ma már*. Ez a mesterségük, ez a *ma már*. Mondják azt is: meghalt a regény. Béke poraira, majd ha ráérek, fogom gyászolni, de most dolgom van: meg kell írnom. Enni kér, ami bele tartozik, azt mind tudnom kell, és mindenütt jelen kell lennem... Vannak utak-módok, az élet mindig több kiterjedésű, mint a szépész elmélete.”

(Az a másik város.) „Bonyolódik körülöttünk a világ, és össze-megy, mint a mosásban. Mindennek mindenhez köze van immár.” A könyvet újraolvasva úgy találtam, mint amely szilárdan állja az idő harapásait. Pedig 1988-ban ezt a könyvet még egy másik Budapesten olvastuk; egy olyan városban, amely a múltjában élt, ahol az emberek szinte csüggttek „a növekvő, suta óriáson,” a valamikori serdülő Budapesten. Akkor még a szép, a jó többé-kevésbé a „régii” szinonimája volt, s az emberek tömegesen használták a régi-régi utcanevet. Mikor '88-ban olvastuk a könyvet, akkor már mögöttünk volt a *small business boom* első öt éve, amely felforgatta az állóvizet, és – akkor is tudtuk – felületi úrgazdag réteget hozott létre, anélkül, hogy átstrukturálta volna a társadalmat. Megmozdult az élet, de a régi kavalkádhoz képest csak silány paródiának hatott.

Az újraolvasás egy egészen más városban történik; ez a város már mélyen felkavarodott, több mint 400 utcanév megint visszájára változott: Lengyel Péter is visszaköltözött a Néphadseregből a Falk Miksa utcába. A város rohamos mértékben, s egyszerre dzsentrifikálódik (eddig voltaképpen vér és könnyek nélkül) és szlömösödik (annál nagyobb jajkiáltásokkal). Budapest világváros lett, de nem abban az értelemben, ahogy ama másik századfordulón volt, hanem úgy, ahogy lehetett: a világfalu egyik sikátora lett. („Nem olyan állandó dolgok ezek a világtájak, billennek erre meg arra, s velük billenünk mi is.”) Az új világ, ami a regény megjelenése óta ránk szakadt: lehet ijesztő, hajsolt, képmutató, elidegenedett, de mindenképpen *tágasabb*. Mindenképpen megtörte az egyirányú mozgást, melyet Lengyel Péter sugall: itt csak lefelé van út. Mert 1988 óta ez a világ jobb is meg rosszabb is lett, ugyebár. Ilyen értelemben a könyv ma kevésbé időszerű, mint a jelen feszítő kérdéseire hozzászólni képes munka. Megbillent volna az egyensúly, ha a könyv csak két lábon állt volna. De egy háromlábú asztal, ugye, kevésbé billenékeny.

(Egy-két tégl.) Annyival kevesebb közvetlen közünk van ma ehhez a könyvhöz – ugyan hol van már az utolsó békeévekre rágórcsölt, mégoly színvonalas nosztalgia és elvágyódás... Az átmenet mint történelmi vízzáró réteg működik: nehéz azon visszafelé túllátni. A népi képzeletben az érett Kádár-kor kezdi átvenni a bezzeg-korszak szerepét. „Rotyogva főnek jövődjő pácaink.”

Ám látunk csodát: másodszor olvasva, a krimi végkifejletére már nem kíváncsian, színei, ízei még teltebbek, szerkezete még csodálatra

méltóbb, belső összefüggései még jobban kitárulkoznak. Az a néhány téglá, amelyet meglazult állapotban találtam, többnyire épületdész: akár el is hagyható egy újabb kiadásban.

Ez a néhány rövid rész a *Most*-fejezetekben található, s mind közvetlenül társadalombíráló betét. A leplezetlen írószerep persze hathatna a *politizáló író* késő-kádár-kori emlékművének is: de mit gyünk: még nem. Az író, a történész, a népnevelő, a társadalomkritikus egyensúlya kissé megbomlott: külső tényezők miatt. Az emberség példáira, az író védekezési technikái a külvilággal szemben, némelyik AIDS-megjegyzés, az újgazdag „bunkókra” szórt publicisztikai átkok.

Az olvasónak ma a könyv egyetemes rétegei a vonzóak: a sokszor említett „helyén lévő ember”, mint az emberarcú társadalom alapköve. Az eköré felépült világ. Ilyen legelsősorban Dajka vizsgálóbíró, ilyen a kasszakirály, ilyen a szále-lonkai szolgabíró, ilyen „az ügyes kopista” vegyész és ilyen persze a regényben közvetlenül megjelenített író. Nagyot fordult a világ, most máshonnan látjuk a könyvet, „e hatalmas követ”. Most máshol törik meg rajta a fény, de nem kevésbé csillog.²¹

A *Macskakő* továbbra sem hat nosztalgiai-könyvnek. Pedig most már a tárgyául választott időszak a helyére került. Hanem: „ma az igazi dolog”. A mintha helyett a tényleg.

(Gumilencse indul.) Ha most egyre távolodunk a regény szövegtől („Hogy kívül is legyünk, meg nem is”), és hatásának feszültségét próbáljuk boncolgatni, nehéz nem arra jutni, hogy a *Macskakő* az utóbbi évtized egyik legnagyobbra törő műve. Annyira tágasra sikerült, hogy átfog egy sereg ellentétpárt. Egyszerre dolgozik az érzelmekkel és a tényekkel, a művészetekkel és a természettudományokkal, egyszerre akar és tud jól megformált és esetlen lenni, egyszerre tárgya a régi és az új. A *Macskakő* egyszerre posztmodern módon édeskés-ironikus, egyszerre dekonstruktivista-érdes, és hűvösen tudós: egyszerre elvonatkoztatáspárti és közvetlenül társadalombíráló. Nagyszabású kísérlet tömegirodalom és a magas irodalom összekapcsolására. Ahogy Tarján Tamás mondja – bonyolult érvelése összefoglalásaként, igen találóan: a szerző a macskát elegyíti a kövel, „anélkül, hogy az egyesítéssel megszüntetné a különbséget.”

Ha a gumilencsét még tágabbra nyitjuk, akkor könnyen látóterünkbe kerülhet a Nagy Stflusinga, amely az újabb paradigmaváltást kijelölve most mintha megint a dallam és a melódia felé indult volna meg. Gondoljunk csak Philip Glass, John Adams zenéire, Greenaway egyes filmjeire. Ha innét nézzük a *Macskakőt*, akkor nem lehet elkésett könyvnek vélni, inkább a korszellem kifejezőjének. Akkor az elcseréltségérzet is ugrott.

Mintha Lengyel Péter megelégette volna a szűk szakmai sikereket, s országos, hangos sikert akart volna. Talán azt is, hogy a tv-ben hosszan beszéljenek a könyvről. Hogy sóvárogjon rá minden antikvárius kisasszony, hogy könyvét lefordítsák minden fontosabb nyelvre.

(Block warden, azaz tömbbizalmi.) Nézegetem az angol kiadást, amely nem ismétli meg a magyar kiadás zsúfolt fekete-fehér borítóját (arról is milyen találókat mondott Balassa!) A kis, felfedező kedvű angol kiadó Mednyánszky László *Csavargófej* című képének színes reprodukcióját tette a borítóra. A műkedvelő módon megtervezett könyv fordítója John Bátki, aki eddig többek között Krúdy, Mándy, Örkény és József Attila kisebb terjedelmű munkáival aratott sikereket, nyilván szeretetből is vállalkozott erre a lehetetlen munká-

21. Ismét a sóvárgásról. Lengyel nem egyszerűen a *Gründerzeit*-be vágyik vissza, hanem a tisztas munka, az emberi méltóság, a család, a jogállam, de a REND konzervatív-liberális világába is. Az illetén utziók legfeljebb népszerűségükből, nem időszertiségükből szoktak veszteni. KJM

ra. Vajon mit tudott kezdeni a detektívregény-szint példátlanul gazdag és eleven, hajlékony és vicces, de cseppet sem avított, minden (20.) századvégi *trouvaille* kifejezésére alkalmas saját nyelvével?

Mielőtt kissé elmerülénk a szövegszerű összevetésben, képzeljük el azt a nem magyar olvasót, aki kézbe veszi ezt a könyvet. Vajon kell-e speciálisan magyar műveltséganyag a könyv megértéséhez? Speciálisan budapesti alig. A detektívregény helyszíne egy olyan Óváros, amelyről a magyar olvasóknak sem lehet első kézből vett tapasztalata, hiszen nincs már meg. Legalább annyira szól a könyv a modern Európa serdülőkoráról, mint Budapest születéséről. Ez a rétege a könyvnek tehát angolul is hathat, csakúgy, mint az emberiség szellemi törzsfajlásáról szóló réteg. A legkevésbé érthető réteg: „az író, mint felforgató”. Nem értheti a nem itt élő olvasó azt a bizonyos világot, amely ellen e könyv lázít. Hacsak nem kelet-európai.

Sietek túlozva kijelenteni: a fordítás némiképp olyan benyomást kelt, mintha nem angol anyanyelvűek számára készült volna – valamelyik nagy angol kiadó „Simplified English” sorozatába. Szinte semmit sem kezd Lengyel Péter ritmikus, a költészettel érintkező, erre a célra kikevert nyelvvel. Nem lehet itt másra, mint tudatos döntésre gondolni: az író, aki végig ellenőrizte a fordítást, nyilván nem akarta, hogy könyve olyasféle sorsa jusson, mint a *Huckleberry Finn* Rákosi Jenő fordításában: ott a fordító megpróbálta Jimet ugyanolyan színesen és furcsán beszéltetni magyarul, mint az eredetiben. (Az eredmény érthetetlen zagyalék lett.)

Lássunk végre egy példát. „Rajzanak ki s be a kapubejáraton az előkelő urak, aromás havanna füstje sejlik a légben az éjben, s odabécsi Waltzot játszik a szalonzenekar.” („*Fashionably dressed gentlemen come and go in droves; aromatic Havana-smoke rises in the night air, and inside, the orchestra plays a popular Vienna waltz.*”)

Vagy egy másikat. „Báli cipellőből csordul le frakkos férfiak állán, kravátlíja csokorintásán a francia pezsgő. Pereg a kártya, brumman az érdes lányok torokhangú nevetése. Vállalatok indulnak, virágzanak. Csödtömeggondnokok kineveztetnek, bánatpénzek behajtatnak. Dúl a börzejáték. Kába álom után hideg, füstszagú ébredésre jó a nem várt rovacsolások híre. Delente pisztolyok dördülnek, kopott kézelős kishivatalnokok és vagyonos alkuszok, tőzsérek szürkeállománya loccsan a vászon és selyem vánkoshuzatra. Él-hal a város.”

(Angolul csak az eleje meg a vége:) „*French champagne cascades from a little ballroom shoe down the gentleman's chin, past his bowtie. [...] The city lives and dies.*”

(Van-e máshol nyereség?) Amit elvesztett a fordító emitt, visszaadta-e másutt? Nemigen. Gyanítom: az író nem hagyta. Ebben a két mondatban például, hogy „Egy szép napon: búcsú a fővárostól. A kasszírőnek annyit sem mondott, hogy ripphajnal”, különösen fájdalmas az idióma elhullajtása: „*Then on one fine day, it was time to leave the capital. He never said a word in farewell to his jilted lover.*” Nem tudom, van-e az angol irodalomban olyan figura, mint Bartos Tibor, a „legnagyobb magyar törlesztő”. Ha létezne ilyen ember, akkor az biztosan behozta volna Jack Robinsont, vagy valaki mást. (*Before I could say Jack Robinson* a. m. egy szempillantás alatt.)

Szomorú látni ezt a veszteséget. Mert persze hogy angolul is lehet mondani, azt is, hogy „csokorintás”, vagy hogy „brumman”.²² De ahhoz egy fél angol anyanyelvű íróélet kell, s a késő-viktoriánus korba való szerelmes elmélyedés, hogy egy ilyen nyelv létrejöjjön. S egy tíz *Macskakő* terjedelmű kritikai kiadás, minden szóhoz jegyzetekkel.

22. Azért én a fordíthatóság kérdésében ennél jóval szkeptikusabb és tágabb keblű vagyok, s komolyan kíváncsi lennék, hogyan hangzik, bármely nyelven: Ég a napmelegtől a kopár szék sarja, / Tikkadt szőcskenyájak legelésnek rajta. Ha valaki tud olyan megoldást, mely meghaladja annak közlését, hogy meleg van és döglenek a sáskák, kérem, értesítsen. MI

23. Ez valószínűleg igaz; ám ha igaz, akkor legalább annyira baj, mint amennyire jó. A *Macskakő* gyönyörű, remek, különleges hatásokra (sikerrel!) törő nyelvezete valójában mint ha ornamentális funkcióban ülne rajta a regénykoncepción (ez kivált a különböző fejezetfajták váltása esetén érzékelhető nagyon markánsan, kimondottan zavaróan pedig a régmúlt magyar nyelvének archaizáló betéjeiben). Túlzóan fogalmazva: úgy is érezhető, mintha Lengyel szinte mondatonként vagy bekezdésenként írta volna szövegét – egyenként kiválóak, szintetikus, több stílust keverő, több stílust egymásban megelevenítő játékokban fantasztikusan színesek: ám együttesen nem egy világ nyelvének idézik fel, hanem (csak?) egy világnak szép, indázóan dús, de a világtól (a regény koncepciójától) el is különülő illusztrációját. **MI**

24. Hajánál fogva előrangot az alkifogás. A magyarországi fordításhagyományok része az a szokás, hogy magyarra fordításakor az „anya-könyvezett” neveket meghagyják – a keresztnevezetéknev sorrenddel együtt, például: Sir John Falstaff –, míg a „beszélő” neveket, tagadó néveket magyartíják (Sürge asszony). Ugyanakkor ha magyar ember fordít magyar szöveget idegen nyelvre, akkor külföldiesen írja a magyar neveket. (A kritikus angol névjegyére is András Török van írva.) **BA**

25. No de vajon hol van a világirodalom? S kinek a számára van, ha van egyáltalán? Mi, magyarok, a világirodalom ígézetének elvakult megszállottjai, vajon olvastuk-e legalább a Nobel-díjasokat (de miért is épp őket?)? S ha nem (nem mindet), az vajon kinek a baja? Mi, magyarok, világirodalmilag oly kiemelkedően műveltek, vajon mit és mennyit tudunk a svéd, spanyol, egyiptomi, mexikói stb. írók és irodalmak világirodalmi jelenlétéről és funkciójáról? S aztán vajon van-e a világirodalomnak pereme? A pillanatnyi külföldi (piaci!) siker az vajon tényleges irodalmi rangot, s tényleges bekezdést jelöl (ld. Molnár Ferenc, sőt Jókai külföldi kortárs fogadtatásait)? Az a fölényesen nyikorogó irodalmi ipari gépezet, mely a reálisan létező nemzetközi irodalmi bizniszt irányítja, Pen Clubbal, Nobel-díjjal, remekül finanszírozott konferenciákkal stb., vajon igazi irodalmi szempontok alapján működik-e? Ha egy jó magyar könyv megjelenik angolul, ha egy kiváló líráról könyv megjelenik magyarul, olyankor világirodalmi esemény következik-e be, vagy csak egy jó könyv válik más nyelven is hozzáférhetővé? S vajon mit jelentene az, s kinek a számára, ha ez a könyv, vagy akár egy másik, amerikai recenzión nyerne? Ténylegesen mi változna meg, a „világirodalom” „paradigmáit” illetően?... (Mindentől függetlenül szívemből kívánom Lengyel Péternek s minden magyar írónak, hogy sok művük, sok fordításban, jelentős recenziókkal és szeretettel fogadtassék minél több országban.) **MI**

26. Még mielőtt befejeznék: a könyvet nem csak a fantáziadús fikció, hanem a filológiai alaposág is jellemzi. Ennek ellenére tanácsstalanul állok az egyik forrásmunka előtt: egyetlen budapesti könyvtárban sem találtam Wooden Cunt műveit (lehet, hogy egykönnyes szerző?) **BA**

Mert ez az illető angol író nem fog tudni magyarul is.

Mégis mennyire működik a regény ezen a lecsupaszított nyelven! (Balassa „balzaci panorámája”, megvan így is, szinte hiánytalanul.) A dúsgazdag nyelvezet ezek szerint csak ráadás.²³ Amit csak a magyar olvasók élvezhetnek. A fordítás minden veszteség ellenére – önmagában – pontos és élvezetes, Lehet, hogy egyszerűen egy másik fordítói iskolához és hagyományhoz tartozik, mint amit mi megszoktunk? (Még egy apró kérdés: ha egyszer a Buborék angolul *Bubble*, akkor Czérna Veron miért *Veron Czérna*!)²⁴

De vajon behajózhat-e Lengyel Péter ezen a keskenynél is keskenyebb vigaszágon a világirodalomba?²⁵ Aligha. Ennek útját állja sajnos a könyv félamatőr külleme is. Talán ha a *New Yorker* hozna egy Lengyel Péter-portrét... Vagy belekerülhetne a Penguin Philip Roth által szerkesztett kelet-európai sorozatába. A *Times Literary Supplement* kritikája, mondani se kell, mennyire teljesen alaptalanul, nacionalizmussal vádolja az író, a magyar földrajzi nevek használata miatt. Fanyalag Dajka doktor „kiábrándítóan nett” győzelmei olvastán. És semmit sem érzékel a könyv világgképéből.

Az egy, személyében is eltávozott Molnár Ferencen kívül nem is találni magyar író, aki nem vigaszágon jutott be a világirodalomba. Reméljük: Esterházy, Nádas és Konrád már más paradigmát nyitnak, nem kivételek lesznek. Azt se felejtjük el, a gumilencsét más irányban, egészen tágra nyitva, hogy a Nobel-díj-bizottság is hol olyan ítéletet hoz, amely felfogható a világirodalmi nyilvánosság számára, hol maga is vigaszág-létesítéssel foglalatalkodik, s emel eleddig ismeretlen valakit a világhatárban emelkedő média-Olümposzra.

A *Macskakő* utolsó mondata folytatást ígér. Vajon milyen új regényt ír most Lengyel? Lehet, hogy túljár majd az eszünkön, és nem lineáris folytatás következik. Talán olyan, mint – bocsánat a hasonlatért – a *Keresztapa* című film második része? Vagyis a főhős ifjúkorának pannója? Vagy az egész történet bemutatása egy másik nézőpontból? Például a titokteljesnek végig érintetlenül megmaradt (nem is púpos) Púposéból?

(Befejezés.)²⁶ Nekem is van olyan lányom, aki sportol. A vívóteremben ott van kifüggesztve egyoldalnyi millennium-korabeli szabályködex. A *Macskakő* titkát a következő pontban véltem fellelhetni, még inkább, mint a Radnóti-idézte találó Ady-sorokban („Be kár a Voltért...”):

„Minden mozdulatot ügyes könnyűséggel, szilárd nyomatékkal kell elvégezni, a nélkül, hogy erőltetéssel erőnket tulfeszítsük; éles ellenállással és értelmes felfogással kell vívni, de azon a rendén tulvaló sovár vágy nélkül, hogy mindig találjunk.”

FELHASZNÁLT BÍRÁLATOK

- BALASSA PÉTER: *Ricerca: Keresni. Kortárs*, 1989. március, 148–154. o.
 DUPLAIN, JULIAN: *The Budapest Job. Times Literary Supplement*, 1993. május 28. 15. o.
 HANÁK PÉTER: *Hasznos ismereteket terjesztő detektívregény. Holmi*, 1990. április, 455–461. o.
 KÁROLYI CSABA: *Ellakni, nézelődni. 84-es kijárat*, 1989/1, 75–78. o.
 MÉSZÁROS SÁNDOR: *Az apának és fiúnak. Alföld*, 1989. október, 82–86. o.
 RADNÓTI SÁNDOR: *Valamennyi klasszikus legény. Jelenkor*, 1989. november, 906–910. o.
 SZÓRÉNYI LÁSZLÓ: *Homo Paleohungaricus. Hítel*, 1989. december, 62. o.
 TARJÁN TAMÁS: *M-a-c-s-k-a-k-ő. Népszabadság*, 1989. április 15. 21. o.

Az ötéves 2000 pályázata a százéves New York tiszteletére

A 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap jeligés pályázatot hirdet második otthona, a századik születésnapját ünneplő New York Kávéház tiszteletére. Pályázni lehet eddig meg nem jelent, maximum 25 flekk terjedelmű prózai írással, vagy 6 versből álló ciklussal.

A prózai műben elő kell forduljon a „New York Kávéház” kifejezés, a versek legalább egyikében pedig a „New York” helységnév. Az első díj 49.999 forint.

Második díj egy négy személyes pezsgős vacsora, a kávéházban.

Harmadik díj 20 ezer forint (3 darab). A pályaművet és a jelige feloldását tartalmazó zárt borítékot „New York pályázat” címen, legkésőbb

1994. MÁJUS 30-IG

kell elküldeni a szerkesztőség címére: 1117 Budapest Karinthy Frigyes út 11.

Díjkiosztás a szeptemberi 2000-bálon.

Szabó Judit Portré, lakással

Juli ifjúságának színterén lakott. Barátai, hivatali kollégái ritkán jártak ezen a környéken. Az ő lakásuk – csaknem valamennyiüké – Budán, sőt Belbudán volt. „Hősünk” néha maga is elcsodálkozott, hogy ő miért él mégis ezen a lerobbant pesti vidéken, a pályaudvar közelében. De nem szégyellte a dolgot, csak ritka külföldi látogatói előtt. A harmincévnyi szünet után újra szaporodó lakógyűléseken mindig elmondta, hogy tenni kellene már valamit a házzal, mert az embernek lesül a bőr a képéről némely vendége előtt. Időnként megállt a lépcsőházban vagy a függőfolyosón, körülnézett, és feltette magának a kérdést: Hogyan jutottunk idáig? Miért túrtuk ezt? Ha kedve volt, elszántan fényképezte a koszt, a málladozást, a lépcsőfordulóknál lógó csupaszz villanykörtéket, a többnyire kitörött üvegű kapu mellett üldögélő csavargót, az udvar tűzfalán a világháborús repeszek nyomát.

Ha állandóan itthon lennének, és kiülnék az ablakba fényképezni az utcán elhaladókat, néhány hét alatt összegyűlne egy album anyaga – ezzel a gondolattal gyakran eljátszadott. Az utcai szobában a nagytól örökölt ebédlőszekrényen csaknem mindig ott volt a fényképezőgép, hogy rögtön lekaphassa, ha odakint arra érdemes történik, ő azonban szégyellte kívülállását. Csak akkor fényképezte a környéket, ha valami különösen érdekeset látott.

Lakása egyik oldalán a tűzfal tört a szűk udvarból fölfelé, a másik oldalon egy örült nő lakott. A szomszédasszony néha zongorázott. Juli szerette ezért. A ház lakóit a lakógyűlések újabb korszaka előtt csak olyankor látta együtt, amikor a szomszédot elvitették a mentővel. Ennél az eseménynél kiálltak a lakásuk előtti folyosóra vagy az udvari ablakokba. Egy nyári este épp akkor ráncigálták el a méltatlankodó nőszemélyt, valahai másodrangú operaénekesnőt, amikor Juli hazaért. A lábát a gázon felejtette, altatót vett be, és mélyen elaludt. A konyhaablak mellett kiszivárgó füst láttán valamelyik szomszéd kihívta a tűzoltókat és a mentőt. Szólni kellene néhány jó szót a nő érdekében. Nem árt a légynek sem, egy hónapban egyszer ha ordítózik, azt pedig bőven kibírjuk – gondolta. A lakótársak csüngtek az ablakokban. Nem mert szólni.

A ház komor volt, pedig bohém is lehetett volna. Jó tíz éve, amikor odaköltözött, azt kellett tapasztalnia, hogy néhány kivételes, régi kapcsolatot leszámítva, a lakók nem köszönnek egymásnak a lépcsőházban. A dolog meghökentette. Kora gyerekkorában, az ötvenes években egy nagy budai bérházban élt, ahol – emlékei szerint – mindenki köszönt mindenkinek. A szomszéd néni, aki sokat mesélt neki az első háborúról, ott a nagymamájának számf-

tott. Ebben a házban az ő köszönését sem fogadta egy-két embernél több.

Első vasárnap lement a házmasterhez bemutatkozni. Már a tényt magát is nagy csodálkozással fogadták a házmasterlakásban. Amikor pedig megkérdezte, hogy a házirend szerint mikor lehet a porrongyot az udvarra kirázni, a házmasternek elakadt a lélegzete. Magához térve így szólott: Legjobb lesz, ha az utcára rázza, hacsak nem kezdi szidni odalent valaki a kurva anyját.

Ne költözzön ide, kedvesem – mondta az ügyvéd, aki a lakásügyeket intézte –, nagyon nehéz lesz innen elmennie. Neki azonban a lakást, pontosabban a tágas, napfényes utcai szobát meglátni és megszeretni egy pillanat műve volt. A környék pedig gimnazista korát jelentette, ahol később is gyakran megfordult. Csaknem másfél évtized kertvárosi távollét után, harminckét évesen tért vissza ide. Nem vagyok olyan ember, aki a lakásával méri önmagát – mondotta magának, és beköltözött.

Juli a nőket szerette volna, ha merete volna. Beköltözése a férfiakkal való próbálkozások idejére esett. Akkoriban reményeket fűztek egymáshoz Lacival, aki már kétszer elvált. A lakás feleúton feküdt két családjának lakhelye között. Lacinak mindkét házasságban maradtak gyerekei, akiket jó apaként nevelt, hol itt, hol ott tartózkodva, és Juli a lehető legjobban alkalmazkodni szeretett volna ehhez az apai tevékenységhez. Laci azonban csak kétszer-háromszor jött el az új lakásba, majd megállapította, hogy barátnője túlzottan hasonlít első feleségéhez, akit sosem hagyott el igazán, és szakítottak. Nem sokkal később megjelent a lakásban Kristóf, a válófélben levő festőművész, és fél évre ott is ragadt. Kristóf gyakran hívta őt délutánonként a környékbeli kocsmákba, közös ifjúság emlékhelyeire. Délelőtt dolgozott – a nagyszoba festőműteremé alakult –, azután a kocsmákat járta. Jól ismerte őket, tíz-tizenöt évvel korábban feleségével közös műterme volt ezen a vidéken. Juli sosem tartott vele. A reggeli pálinkára szóló meghívásokat sem fogadta el a Hunyadi térré, pedig a Hunyadi téri kocsmával szemben ott állt a gimnázium, ahol ő is tanult. Reggelente egyenest a hivatalba ment.

Valójában gyanús volt önmagának, hogy ő nem a kosz és a málladozás, nem Laci, nem a Kristóffal és nejjével megismert kocsmák, hanem csakis és kizárólag a házukkal szemközti troliremfiz miatt költözött ide. Hogy akármilyen lakásba idejött volna, csak az ablak a remfize nézzen. Pedig az épület, a felső szintjén levő varróműhellyel együtt is jóval kisebb volt annál a külső-pesti villamosremfiznél, amely mellett gyerekkorában a nagyihoz utazva elvillamo-

szózott. De remíz volt. Valahányszor rápillantott, máris a szférák zenéjeként hallotta a múltból a kanyarban csikorogó villamoskerekek hangját. „Itt alszanak a trolibuszok” – mondogatta magának. Éjjelente gyakran villogtak az ablakai, odabent hegesztettek. Vaslemez kálapálásának hangja töltötte be az utcát. Javították a trolikat. Julit bosszantotta, ha éjszaka az utcán a részeket kiabálták, de a kovácslás zaját nem bánta. Reggel néha fölhívta telefonon Istvánt, hivatali főnökét, hogy később menne be, és tovább aludt egy kicsit. Amikor kilenc, tíz felé felkelt, a varrólánya már javában dolgoztak a remíz fölött. Ilyenkor különösen szégyellte magát úri dolga miatt, hogy a reggeli szellőztetésnél átnézett hozzájuk.

István egyszer járt a lakásban, az odaköltözés után. Fejcsóválva vette tudomásul, hogy munkatársa ilyen helyen lakik. A kisszobát az ő tanácsai alapján később átrendezte. A nagyszoba baján viszont nem lehetett segíteni. Annak – mondta István – igencsak csökkenti az értékét, hogy a remízre néz. A főnökéhez fűződő barátság a látogatással persze nem változott meg. Ő továbbra is elnézte, hogy beosztottja körülményesen végzi a hivatali munkát, és amikor Juli sehogy sem tudott kiadni a kezéből egy-egy egyszerű feljegyzést, megcsinálta helyette. A bonyolultabb, nem sürgős elemzéseket azonban a legtöbbször Juli írta meg. Elvacakoltatott velük.

István híres volt. A tény maga, hogy vele dolgozott, állást biztosított volna Julinak a világ számos részén, legalábbis időlegesen. Ő azonban ragaszkodott Budapesthez, a városhoz, ahol kicsi korában délutánonként kavicsokat vittek haza az apjával az egyik Duna-parti játszótérről, hogy szikrákat csiholjanak, és ha nem volt még elég sötét, az ágy alá bújva ütögették össze az alkalmasnak látszó darabokat. Juli mindig örült, ha a mellett a tér mellett vitt el az útja.

Hivatali jóbarátja, Feri, rendszeresen elkérte a lakáskulcsot, és odahordta a szeretőt. Kiegyensúlyozott házasságban élt, csakis jóságból tartott szeretőket, hogy nagyobb legyen a női nem kielégítettségi szintje. Feri előtt nem maradhatott titok, hogy Juli túlzottan vonzódik új kolléganőjükhöz, Annához. Így nem lesznek gyerekeid – magyarázta kétségbeesve a hivatalhoz közeli eszpresszóban. Juli alig ivott, Feri napközben is lehajtott egy-egy konyakot. Ilyenkor a munkaidő vége felé kávészemeket rágcsált, hogy felesége és gyermekei ne vegyék észre rajta az ital szagát.

Juli csak egyszer vitt nőt a lakásba; az idegen lányt. A románc augusztus huszadika tűzijátékfényes estjén indult a tömegben, a Margit-hídon. A lány igen fiatal volt, és alighanem a pénzéért szerette őt. Szegény volt, nagyon szegény, és vissza kellett mennie Idegenbe, pedig neki tetszett itt.

Anna mindig másokkal együtt járt Juli lakásában, egyedül sosem. Barátkozásuk kezdetének hosszú beszélgetéseit a hivatalban, telefonon és Annának lakásán folytatták le. Gyorsan eldőlt, hogy nem lesz testi kapcsolatuk. Juliban azonban sokáig megmaradt a remény. Úgy hitte, hogy fontossá vált Anna számára. Sok év után ébredt rá, hogy nincs így, amikor Anna egyszer csak nem létezőnek nyilvánította barátságukat. A világot a szeretett nő nélkül nehéz volt elviselni. A hivatalban egyre kisebb kedvvel végezte munkáját, megbetegedett. „Élni szeretnék” – hajtogatta magában a világítóórnyőn felsorakoztatott röntgenfelvételeit látva, mielőtt a diagnó-

zist kimondták. Az súlyos volt, de nem a legrosszabb. „Még fog gyógyulni, de lehet, hogy sokáig fog tartani. Csak be kell szednie a gyógyszereket” – mondta az orvos. Hosszas betegeskedés kezdődött. Nem tudott teljesen kikapcsolódni, mert István gyakran rátelefonált, hogy ezt vagy azt még írja meg. A hegyekbe, vagy legalábbis vidékre kellene utaznom – gondolta, de maradt. Szedte a gyógyszereket, nézte íróasztala mellől a remízt, a varrólányokat, hallgatta a kopácsolást.

Utoljára akkor volt így, amikor az idegen lány elutazott. Otthon maradt egy hosszas influenzával. Az ablak mellett állványra rakott egy gépet, és portrékat készített saját magáról. Meg a remíz sárgára mázolt téglafala előtt röpdős galambokat fényképezte. Most hónapokig csak téblábolt ide-oda. Ebbe is, abba is belefogott. Főként a gondolatait jegyezte, elsősorban Annáról. Egy dráma megírását tervezte.

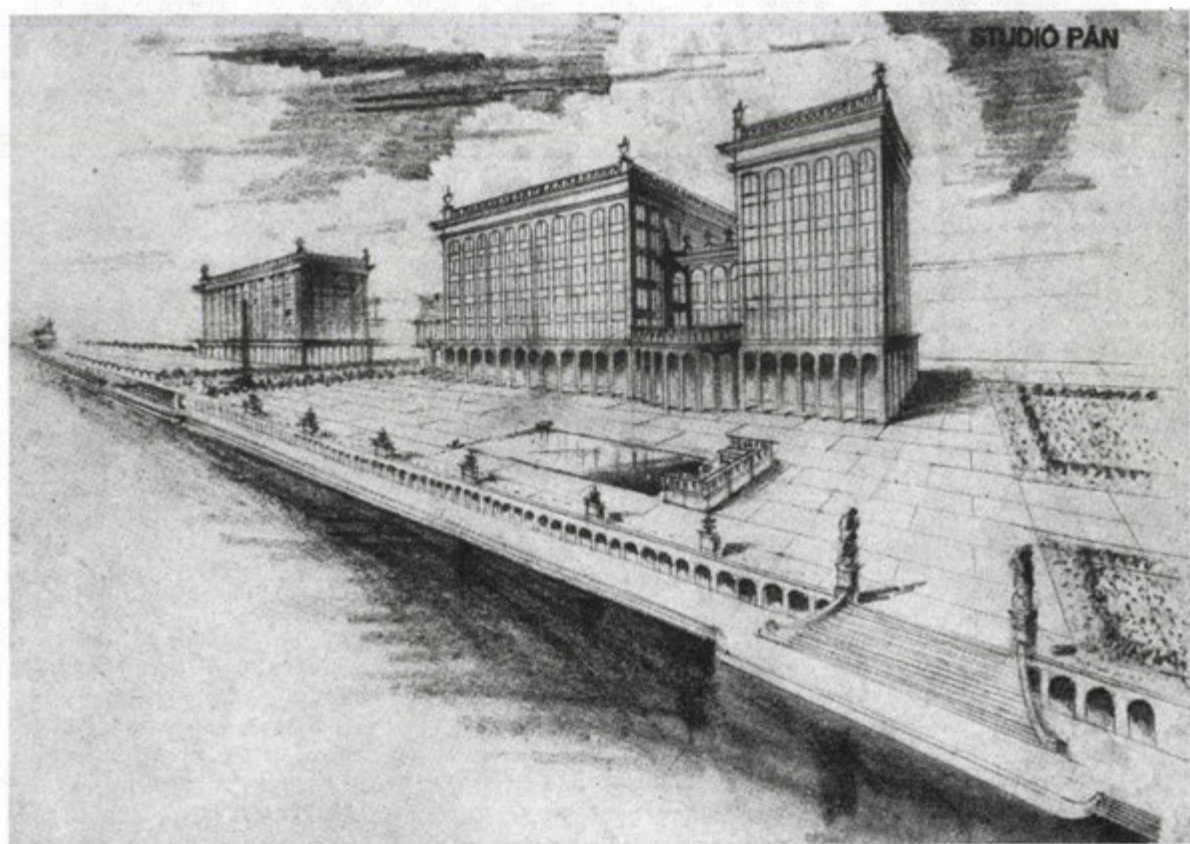
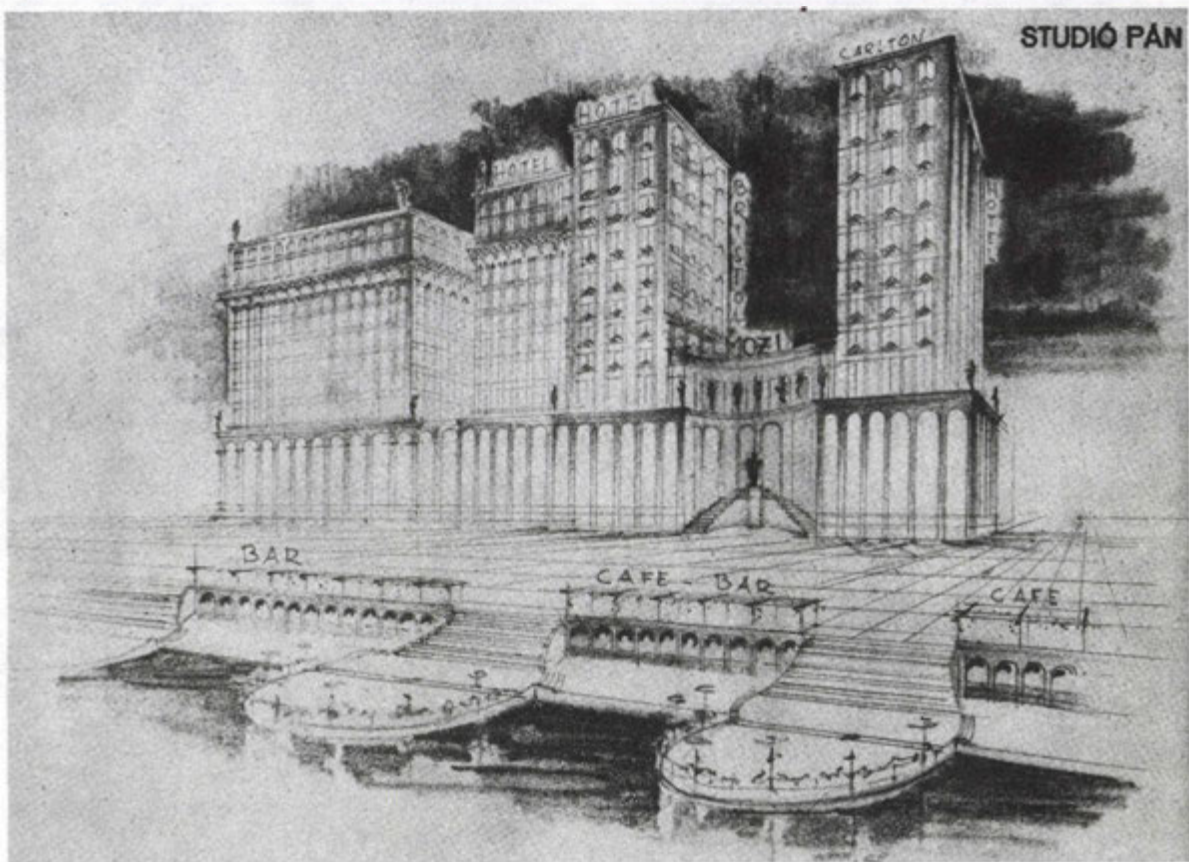
Talpon vagyok-e én? – kérdezte magától fél év után. Igen, nem iszom, nem vagyok zavarodott, a számláimat fizetem – állapította meg. – Szépen gyógyulok. Félgözzel dolgozom, és emberek közé is járok. – De a hivatalból kapott feladatokkal alig-alig foglalkozott, és rádöbrent, hogy a legtöbb régi ismerős, barát életéhez nem tud kapcsolódni. „Nincs szükségük rám” – gondolta. „Azok az idők elmúltak. Ők majdnem mind egyenesbe kerültek, én viszont elakadtam.” Úgy látta, hogy a pusztán talpon maradás már nem lehetséges számára, tovább kell jutnia. Vannak helyzetek, amikor ki kell engedni – vont le a következtetést, és homoszexuálisokkal kezdett ismerkedni. Zűravaros hónapok következtek, azután elrendeződtek az új ismeretségek: barátokat, sőt szerelmet is talált. Már csak enyhe bánattal gondolt Annára. Egy nap meszesedni kezdtek a góccok a tüdejében, és az orvos azt mondta, talán csak egy-két hónap van hátra a gyógyulásig. Ekkor félretette az írogatást, és fordítani kezdett egy könyvet, hogy pénzt keressen. Hétköznapi módon is lehet költő az ember, nemcsak műalkotásokkal – biztatta magát.

Itt volt például a nagyanyja. Nagyi már több évtizede meghalt, de ha a lakásban körül nézett, az ő bútorait látta. Az ebédlőszekrény mélyén ott lapultak a vázlatai, egy korán félbeszakadt képzőművészi pálya dokumentumai. Nagyi egy borkereskedő felesége lett, és négy gyereket hozott a világra. A háború előtt két évtizedig a nagypapa külső-pesti éttermében a kasszában ült, amit Juli, akárhogy is erőltette az agyát, nem tudott elképzelni. Nagyi a kasszában egy forgalmas, ivóval is rendelkező hangos, füstös étteremben. Túlkiabálta volna a részegeket? Gyerekkorában még a kassza is megvolt (National márkájú, csillogó fémmonstrum), nagyi pedig kövér volt, mint egy kasszírnhöz illik, mégsem tudta összekapcsolni őket. Nagyi a kasszában – ez a kép egy elsüllyedt, hihetetlen, zajos világ része maradt.

Ő egy csendes szavú, lámpaernyőket és porcelánt festő, leszakadt gyöngyöröket felfűző, sapkákat horgoló, törött porcelánfigurákat megjavítgató nagyit ismert. Sok hosszú délutánon üldögélt az üzletében Külső-pesten – „Anyuska, ugye, vigyáz a gyerekre?” –, nézte a kezét a lámpafényben, közöttük az éppen soros tárggyal. Majdnem olyan szépen dolgozott, mint apa, amikor a ceruzákat hegyezte. Kapott fonalat és vastag horgolótűt, és maga is horgoltatott. Ha jött valaki, megcsörrent az üvegajtó fölötti csengő. Nem-

csak vevők jöttek, betért az Esti Hírlapos, a sülttökáros, a sánta szabómester. Megsimogatták a fejét. Amikor nem jött senki, és elunta a nagy munkáját nézni, az ajtón bámult kifelé, a széles Árpád útra, közepén a villamossínek-

kel. Az üzlet előtt megálló volt, a következő megállónál pedig a kanyarban ott állt a remfz, amely mellett este, amikor hazaviszik Budára, ismét elvillamosozik. Ha apa jön érte, azt mondja majd: „Itt alszanak a villamosok.”

2000ESTEK

1994. május 19-én csütörtökön pontban este hét órakor SPIRÓ GYÖRGY próza- és drámaíró, költő, irodalomtörténész és színigazgató lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy bevált-e a mélymagyarokat illető minden egyes verses jóslata, hogy megjelent-e már Az Ikszek lengyelül, hogy igaz-e, hogy Szolnokon avantgárd puccs készül, s hogy meddig tart még a T-boy?

A 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap szalonja májusban is díjtalanul nyitva áll a szellemre szomjazók előtt, a bevett időpontban, a hónap harmadik csütörtökjén, a megszokott helyen, a Merlin Színházban, (Az V. Gerlóczy utca 4. alatt, fent, az első emeleten.)

URBI és ORBI*

Váratlanul hamar intéztük el hivatalos ügyünket a Miniszteriumban, és arra a hirtelen elhatározásra jutunk, hogy életünkben először pénzt adunk ki számítógép-programért. Nem feltétlenül saját, adózott pénzünket költjük ilyesmire („Jgy ritkán mulat egy magyar úr”), mert a mámorító érzés nem attól van, hanem a csomagolástól és a saját dokumentációtól. Visszeljük méltósággal az árat — de nem szívesen eszünk egyetleg korábbi verziót venni, nagy árengedménnyel. Még az is túl jó lesz nekünk. A „2000 urai” némi belharc után megadták magukat a Windows-szobizmusnak — de tisztelik azokat, akik kitaranak régi, jól bevált programjaik mellett. Ám bírálják azokat, akik nem helyes magyar ékezetekkel, rossz írásjelekkel dolgoznak. Akár a kormányt is — március 15-én a központi jelszó méteres nagyságban, két felső, önmagában is rosszul álló idézőjel között volt látható a Múzeumkertben. („Idézőjeleden kezd magyarságodat.”)

Néhány jó szoftverbolt, a 2000 szerkesztői szerint. Keszó (V. Falk Miksa utca 6., minden, néha előbb, mint Bécsben, még erotikus CD-ROM lemezek is), Titánsoft (VIII. Békési utca 2., a Rákóczi tér és a Gutenberg tér között, nagy betűmagyarosítási és billentyűzetkiosztási szakértelem), Floppyland (V. Váci utca 84., 100 forintért több ezer cikk felsoroló árukatálgató lemezen), Libra (XI. Bartók Béla út 27.), Szoftver ABC (XIII. Jászai Mari tér 3.)
Ha a büszke érzéssel szeretnénk hazautazni, hogy valószínűleg a legolcsóbban vásároltunk, akár sorbanállás után is, akkor boltunk a Ready Computers, V. Vadasz utca 36.

Ha elrontottuk a kölcsönlakásban titokban bekapcsolt gépet: barátságos szerviz, mely segít közvetlenül záróra előtt is: Algoritmus (XIII. Visegrádi u. 19. T 149-9964.)

Váratlanul hamar megvan a szoftver is, ezért szeretnénk még valamivel észrevétlenül elszórakoztani fiatal(oz) kollégánkat, mert csak este indulunk haza. Ejszünk útba néhány átjáróházat. Az átjáróház: titkos kapcsolat különböző világok között: ahová a nem budapesti illető szinte sohasem merészkedik. Például a múltkor említett Zöldség-Gyümölcs kávéház mellett, (Király utca 13), ahol a kőkerék mellett még egy vastag „I-vas” is védi az esetleg bekanyarodó szekerek kerekétől az épületet, mi is kanyarodjunk be a

Gozsdu udvarba, mely minden budapesti átjáróházak fejedelme. Hét épületből áll, köze hat udvar. Középtájon van egy törés, ha az ember utána visszanéz, már nem is tudja, honnét jött. Kevés helyen van már meg a

maradt ólomüveg, pedig a lépcsőházi bejáratokra gondos kezek gyalulatlan fa kerestléceteket szögeltek, vélhetőleg az éjjeli pityókásan hazatérők okozta kárt megelőzendő. De amilyen az ember... néhol a léceknek is csak a jól látható, ám hült helye maradt meg. Belül omló vakolat, vakolatlan ber(g?)manncsőkötegek, meztelen körték, kibevezett postaládák: pállás, enyészet... A középső udvarban viszont igazi oázis; egy elkerített drótkalibából repkényvegetáció indul két emelet magasra fel. Bent a karámban, a sárga keramikocskákön zöldre festett autógumikban jó fekete magyar föld. A kerítés repkénypaplanán kerek lukban piros felirat: „Parkfrozni tilos!” Mindig eltakarja egy Renault 18-as. A Szabó vésnök helyett már Magdolna lánya viszi a boltot. Ha a festett és a valóságos függöny fölött bekandikálunk, deszkafalba ütközünk, s csinos feliratba. Az ott a Műterem.

A Dob utcai kijáratnál már csak a harmada látszik a négy évvel ezelőtti szocialista plakátnak, melyen három kisgyerek mondta kórusban: „Bácsik, nénik! Ugye ti is Apura szavaztok?”

Néhány átjáróház, melyeket illik igénybe venni, még kis kerülő árán is. Párisi Udvar (V. Ferenciek tere és Petőfi Sándor utca között — méltatlan hátsó kijárat a Haris közbe), Volt Fehér Kereszt fogadó (I. Batthyány tér 4., két csendes udvaron át az Iskola utcába), Unger ház (V. Magyar utca — a Reáltanoda utca magasságában — és a Múzeum körút között, tikká burkolattal, Ybl korai munkája), VII. Klauzál téri csarnok (átjárás az Akácfa utcába), V. Múzeum körút 21. (át a Károlyi kertbe, a középkori várofallal egy darabján át), Róser Bazára (V. Semmelweis utca — a Vitkovics Mihály utca magasságában — és a Károly körút között), Volt Két Oroszlán fogadó (IX. Kálvin tér 9.)

A Két Oroszlán fogadó csak a közelmúltban lett átjáróház, amikor a Török Pál utcára néző falát kivetkék, közvetlenül az okkult antikvárium és videokölcsönző mellett. A két oroszlán körvonala még ma is kivehető a földszintes ház bejárata felett. Belül elvarázsolt, csendes, kétszáz éves lépték, mai veszekedés, tűzfal, órási, ülő, érzéki nőalak: talán a legérzékibb (dús) női melék (kőből). Honnét oly ismerős a Két Oroszlán-beli delnő? Hát persze, az Engels Erzsébet téri Danubius kútrol. Ott hárman vannak, ők a baroklatok. A kút valaha a Kálvin tér közepén állt, oda esett a bomba.

A Kálvin téren (ahová hét utca torkollik) négy foghíjat hagyott hátra a háború, s máig is megmaradt kettő, miután felhúzták a

Las Vegas-i kamionmotelek hangulatát eredményesen felidéző Korona Szállót, melyre nem jó ugyan ránézni, de annál jobb belőle kinézni. Az aluljáróban fulladozik az újabkori Budapest legmalacabb szobra, „A Város születése”. Jó méretes fűgefalevél kellene ide, ha a Közakarat egyszer végre érvényesülne, egyesületi formában.

Múzeumkert. Néhány éve az olasz szenátus elnöke itt járt, és elkésett az esti sajtótájékoztatóról. Evvel mentegedőzött: „Bocsánat, de meg kellett nézmem a nevezetes helyet, ahol a Pásztor fivérek végrehajtották a híres einstandot.” (I fratelli Pastor.) A kert tele van kisebb s nagyobb emlékművekkel. Megvan még, lekapat felirattal, az az oszlop, amelyet Benito Mussolini hozott el ajándékba a magyar népnek a Forum Romanumról, és itt növekszik szépen az a fa, melyet egy úttörőcsapat ültetett, elég rossz helyre.

A legfelhíványozottabb ház. A Kert mögötti Festetich-palota tatarozása már tíz éve küszöbön áll: evégből vágják ki azt a kisebbfajta erdőt, mely ma állványzat formájában állja el a befelé igyekvő fény útját. Az Eötvös egyetem Szociológiai Intézete használja a fényűzőnek mondható, e célra alkalmatlan, bátran megtekinthető épület. (VIII. Pollack Mihály tér 10.)

A Józsefváros a lecsúszás, a szlömösödés, majdhogynem a nyomor színönimája a mai Budapesten, meg a prostitúcióé. De nem a legbelső Józsefváros: itt voltak valaha a legfinomabb arisztokraták házai. A rohamos lakásmagarostás folytán kezd leáldozni az az idő, amikor mindegyik pesti lakóháza háborútanul beszélhattunk, s kielégíthettük kultúrantropológiai indítatású voájórságunkat. Budapest egyre szegregáltabb lesz — maradnak hát a középpületek. Például az irodaház a Múzeumkert mellett, a Múzeum utca és Ötpácsrta utca sarkán. Forduljunk a kapu alatt balra, a főlépcsőházba. Itt lakik, próbál és próbálja átvészelné a hét szűk esztenedőt az Államvasutak szimfonikus zenekara. A fényűző, tükrös lépcsőfordulóban ormótan cselló- és hárfatokok között kell evickélnünk — bizonyos ajtókat nem egészen ide illő stílusú szekrények torlaszólnak el. Vigyázva lépdeljünk, hogy a százszor kijavított lépcsőfokokhoz ne kelljen megint mesterembert hívni. Ne feledkezzünk el a mennyezet illuzionista, neomanierista freskójáról. De hová tűnt az évegek itt pihenő, kibevezett telefonközpont?

Tévedésből megmaradt köztéri szobor beceneve: (1919-es emlékmű, egyetlen, szaladó alak, talapzaton, a IV. Árpád út torkolatánál): Puskás Öcsi.

Simplicissimus

Ezt a rovatot NEM BUDAPESTI olvasóinknak ajánljuk, akik gyakran küzdenek időzavarral. „Számos dolgozó kollektíva” érdeklődésére kijelentjük, hogy ez a rovat független, azaz pénzzel megvenni nem lehet. Ha csak nem kedves, ingyenes mosollyal.